

РЕКОМЕНДОВАНО
МІНІСТЕРСТВОМ ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ПРОГРАМА

РОЗВИТКУ ДІТЕЙ
ВІД ПРЕНАТАЛЬНОГО ПЕРІОДУ
ДО ТРЬОХ РОКІВ

ОБЕРІГ

- УСВІДОМЛЕНЕ БАТЬКІВСТВО
від запліднення до десятого дня життя
- ДИТИНА-НЕМОВЛЯ
від 10 днів до 1 року
- ДИТИНА РАНЬОГО ВІКУ
від 1 до 2 років
- ДИТИНА РАНЬОГО ВІКУ
від 2 до 3 років

Міністерство освіти і науки України

Програма
розвитку дітей
від пренатального періоду до трьох років
“ОБЕРІГ”

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Тернопіль
“Мандрівець”
2014

УДК 373.2
ББК 74.1
П78

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ від 24.06.2014 року № 750)*

Експерти:

М. А. Машиовець – заступник директора з науково-методичної та навчальної роботи Педагогічного інституту Київського університету імені Бориса Грінченка, кандидат педагогічних наук, професор, доцент.

Т. О. Піроженко – завідувач лабораторії психології дошкільника Інституту психології імені Г. С. Костюка Національної академії педагогічних наук України, доктор психологічних наук, професор.

Керівник проекту: *Б. М. Жебровський*

Науковий керівник:

А. М. Богуш – дійсний член НАПН України, доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри теорії і методики дошкільної освіти Південноукраїнського національного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського.

Авторський колектив: *А. М. Богуш, Т. В. Панасюк, О. П. Долинка, О. Л. Богінч, Л. В. Братанова, В. М. Гальченко, Г. А. Грищенко, І. М. Грузинська, І. В. Лебедева, Г. М. Лисенко, Ю. В. Майстер, Т. В. Мігрин, І. Ю. Резніченко, Т. Б. Ухіна, А. С. Шевчук, О. С. Яковенко.*

**Програма розвитку дітей від пренатального періоду до трьох
П78 років “Оберіг”.** – Тернопіль : Мандрівець, 2014. – 160 с.

ISBN 978-966-634-818-3

Програма розроблена з метою актуалізації питань становлення майбутньої особистості, починаючи від зачаття дитини, її народження, подальшого розвитку, виховання і навчання у перші три роки життя. Змістове наповнення програми узгоджено з чинним нормативно-правовим законодавством та Базовим компонентом дошкільної освіти (нова редакція).

У програмі розкрито особливості розвитку дитини раннього віку, включаючи пренатальний і перинатальний періоди; окреслено основні завдання за змістовими розділами, що охоплюють найважливіші етапи життєдіяльності малюка певного віку; подано орієнтовні показники розвитку та поради батькам. Крім того, наприкінці кожного розділу представлено інформацію про досягнення психічного розвитку дитини, що виявились у цей віковий проміжок.

Матеріали програми адресовано турботливим батькам, педагогам і психологам для роботи з дітьми раннього віку.

УДК 373.2

ББК 74.1

Всі права застережені
All rights reserved
ISBN 978-966-634-818-3

© Міністерство освіти і науки України, 2014
© ТОВ “Мандрівець”, 2014

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	8
УСВІДОМЛЕНЕ БАТЬКІВСТВО	
(від запліднення до десятого дня життя)	13
ПРЕНАТАЛЬНИЙ ПЕРІОД	14
Основні завдання	15
ПЕРШІ 10 ДНІВ ЖИТТЯ	17
Вікові особливості	17
Основні завдання	17
Поради батькам	18
ДИТИНА-НЕМОВЛЯ (від 10 днів до 1 року)	21
РОЗВИТОК ДИТИНИ ВІД 10 ДНІВ ДО 3 МІСЯЦІВ	22
Вікові особливості	22
Основні завдання	22
<i>Моторний розвиток</i>	22
<i>Психосоціальний розвиток</i>	22
<i>Розвиток передмовленневих голосових реакцій</i>	23
РОЗВИТОК ДИТИНИ ВІД 3 ДО 6 МІСЯЦІВ	24
Вікові особливості	24
Основні завдання	24
<i>Моторний розвиток</i>	24
<i>Психосоціальний розвиток</i>	25
<i>Мовленнєвий розвиток</i>	25
Показники розвитку дитини 6 місяців	26
РОЗВИТОК ДИТИНИ ВІД 6 ДО 9 МІСЯЦІВ	27
Вікові особливості	27
Основні завдання	27
<i>Моторний розвиток</i>	27
<i>Психосоціальний розвиток</i>	27
<i>Мовленнєвий розвиток</i>	28
Показники розвитку дитини 9 місяців	29

РОЗВИТОК ДИТИНИ ВІД 9 МІСЯЦІВ ДО 1 РОКУ	29
Вікові особливості	29
Основні завдання	30
<i>Моторний розвиток .....</i>	<i>30</i>
<i>Психосоціальний розвиток .....</i>	<i>30</i>
<i>Мовленнєвий розвиток .....</i>	<i>31</i>
Показники розвитку дитини 9–12 місяців	31
Поради батькам	31
Досягнення дитини першого року життя	33
ОРГАНІЗАЦІЯ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ ДІТЕЙ ПЕРШОГО РОКУ ЖИТТЯ.....	33
<i>Розпорядок дня .....</i>	<i>36</i>
ДИТИНА РАНЬОГО ВІКУ (від 1 до 2 років).....	38
ФІЗИЧНИЙ РОЗВИТОК	39
Вікові особливості	39
Основні завдання	40
<i>Збереження і зміцнення здоров'я.....</i>	<i>40</i>
<i>Розвиток м'язово-рухової діяльності.....</i>	<i>42</i>
Показники фізичного розвитку	45
Поради батькам	46
СЕНСОРНО-ПІЗНАВАЛЬНИЙ РОЗВИТОК	49
Вікові особливості	49
Основні завдання	50
<i>Розвиток сенсорики, психічних процесів .....</i>	<i>50</i>
<i>Розвиток предметної діяльності.....</i>	<i>51</i>
<i>Пізнавальна діяльність у найближчому природному і предметному доквіллі.....</i>	<i>52</i>
Показники сенсорно-пізнавального розвитку.....	53
Поради батькам	54
ЕМОЦІЙНО-СОЦІАЛЬНИЙ РОЗВИТОК	56
Вікові особливості	56
Основні завдання	58
<i>Розвиток спілкування дитини з дорослими й однолітками .....</i>	<i>58</i>
Показники емоційно-соціального розвитку	59
Поради батькам	60

МОВЛЕННЕВИЙ РОЗВИТОК.....	62
Вікові особливості	62
Основні завдання	62
<i>Розуміння мовлення дорослого.....</i>	<i>62</i>
<i>Розвиток активного мовлення.....</i>	<i>65</i>
Показники мовленнєвого розвитку	69
Поради батькам	71
ХУДОЖНЬО-ЕСТЕТИЧНИЙ РОЗВИТОК.....	73
Вікові особливості	73
Основні завдання	73
<i>Розвиток образотворчих задатків .....</i>	<i>73</i>
<i>Розвиток музичних задатків.....</i>	<i>74</i>
<i>Залучення до театралізованої діяльності.....</i>	<i>76</i>
Показники художньо-естетичного розвитку	76
Поради батькам	78
Досягнення дитини другого року життя	80
ОРГАНІЗАЦІЯ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ ДІТЕЙ ДРУГОГО РОКУ ЖИТТЯ.....	82
<i>Розпорядок дня .....</i>	<i>82</i>
<i>Орієнтовний розподіл ігор-занять</i>	
<i>НА ТИЖДЕНЬ.....</i>	<i>84</i>
ДИТИНА РАННЬОГО ВІКУ (від 2 до 3 років).....	85
ФІЗИЧНИЙ РОЗВИТОК	86
Вікові особливості	86
Основні завдання	87
<i>Збереження і зміцнення здоров'я.....</i>	<i>87</i>
<i>Розвиток м'язово-рухової діяльності.....</i>	<i>89</i>
Показники фізичного розвитку	93
Поради батькам	94
СЕНСОРНО-ПІЗНАВАЛЬНИЙ РОЗВИТОК	96
Вікові особливості	96
Основні завдання	97
<i>Розвиток сенсорики, психічних процесів .....</i>	<i>97</i>
<i>Розвиток предметної діяльності.....</i>	<i>98</i>

<i>Пізнавальна діяльність у найближчому природному і предметному довіллі .....</i>	<i>99</i>
Показники сенсорно-пізнавального розвитку.....	101
Поради батькам	103
ЕМОЦІЙНО-СОЦІАЛЬНИЙ РОЗВИТОК	104
Вікові особливості	104
Основні завдання	106
<i>Розвиток спілкування дитини з дорослими й однолітками .....</i>	<i>106</i>
Показники емоційно-соціального розвитку	107
Поради батькам	108
МОВЛЕННЄВИЙ РОЗВИТОК.....	109
Вікові особливості	109
Основні завдання	109
<i>Розуміння мовлення .....</i>	<i>109</i>
<i>Розвиток активного мовлення.....</i>	<i>110</i>
Показники мовленнєвого розвитку	113
Поради батькам	114
ХУДОЖНЬО-ЕСТЕТИЧНИЙ РОЗВИТОК	116
Вікові особливості	116
Основні завдання	117
<i>Розвиток образотворчих задатків .....</i>	<i>117</i>
<i>Розвиток музичних задатків .....</i>	<i>118</i>
<i>Залучення до театралізованої діяльності.....</i>	<i>121</i>
Показники художньо-естетичного розвитку	121
Поради батькам	123
Досягнення дитини ТРЕТЬОГО РОКУ ЖИТТЯ	126
ОРГАНІЗАЦІЯ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ ДІТЕЙ ТРЕТЬОГО РОКУ ЖИТТЯ	128
<i>Розпорядок дня .....</i>	<i>128</i>
<i>ОРІЄНТОВНИЙ РОЗПОДІЛ ІГОР-ЗАНЯТЬ НА ТИЖДЕНЬ .....</i>	<i>130</i>
ДОДАТКИ.....	131
<i>Додаток 1. Перелік ігор для дітей другого року життя.....</i>	<i>132</i>
<i>Додаток 2. Перелік ігор для дітей третього року життя .....</i>	<i>133</i>

<i>Додаток 3. Специфіка проведення ігор-занять з дітьми другого року життя .....</i>	136
<i>Додаток 4. Специфіка проведення ігор-занять з дітьми третього року життя .....</i>	141
<i>Додаток 5. Музичний репертуар для дітей від одного до двох років.....</i>	147
<i>Додаток 6. Музичний репертуар для дітей від двох до трьох років .....</i>	149
<i>Додаток 7. Перелік творів художньої літератури .....</i>	151
ВИКОРИСТАНА ТА РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА.....	154
КОРИСНІ ПОСИЛАННЯ НА ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСИ	157

ПЕРЕДМОВА

Перші наукові кроки у вивченні становлення нервової системи, фізичного і психічного розвитку дитини зробили відомі вчені (І. Павлов, В. Бехтерев, Л. Виготський, М. Красногорський, Н. Щелованов, Т. Бауер, Дж. Брунер, А. Валлон, Ж. Піаже та ін.). Також вагомий внесок у вивчення питання розвитку, виховання і навчання дітей раннього віку було здійснено вченими Н. Аксаріною, В. Аванесовою, М. Кистяковською, М. Кольцовою, Н. Фігуриним та ін. Одержані результати досліджень розвитку і виховання дітей раннього віку дозволили вперше створити науково обґрунтовану систему розвитку і виховання дітей раннього віку.

Водночас ще й на початок нового ХХІ ст. залишалися не вивченими чинники, що суттєво впливають на розвиток організму дитини у внутрішньоутробному і новонародженому періодах. Це спонукало сучасних учених (Г. Блюм, Т. Верні, Г. Грабер, Ф. Грінейкр, Ф. Дальто, Н. Фоудор, С. Корницький, Х. Мазітова, Н. Авдеева, В. Астахов, С. Гроф, І. Добряков, А. Захаров, І. Пузь та ін.) започаткувати дослідження пренатального та перинатального періодів розвитку дитячого організму.

Увага вчених усього світу (фізіологів, медиків, психологів, педагогів) спрямована на вивчення проблем, пов'язаних з народженням, розвитком, вихованням і навчанням дітей від запліднення до раннього віку (3 роки). Адже саме ці періоди є вирішальними у найбільш інтенсивному розвитку всього організму дитини, що в подальшому є визначальним у психічному і моральному станах особистості людини.

Таке ставлення до вивчення раннього дитинства можна пояснити надзвичайною складністю організації клінічних, психологічних і педагогічних досліджень психіки дітей у пренатальний та перинатальний періоди. Відтак уявлення про розвиток майбутньої дитини та немовляти аж до другої половини ХХ ст. залишалося на рівні життєвих уявлень.

Пренатальний період розуміють як допологовий, від прийняття батьками рішення народити дитину і до 22 тижнів вагітності. *Перинатальний* період – з 22 тижня вагітності до 10 днів життя дитини.

Ученими було отримано достовірні результати про психічний, емоційний, інтелектуальний розвиток дитини під час вагітності майбутньої матері, пологів, перинатального періоду та малюка. Виявляється, що, перебуваючи в утробі матері, дитина вже відчуває думки та емоційний стан матері (позитивний, негативний), відбувається телепатичний зв'язок між матір'ю і плодом. Тому хронічне занепокоєння, суперечливе ставлення до майбутнього материнства можуть залишити глибокий негативний слід на особистості дитини ще до її народження.

Підвалини майбутньої особистості формуються насамперед у сім'ї. Від того, як спілкуються з малюком, як і чим його годують, великою мірою залежить характер майбутнього дорослого та його доля. Навіть ті батьки, які з усією відповідальністю ставляться до свого малюка, оточуючи його фізичним піклуванням та психологічним комфортом, не підозрюють, що у своїх зусиллях виховати гармонійну особистість вони йдуть із запізненням принаймні на дев'ять місяців.

На організм майбутньої дитини впливає спосіб життя матері, культура її харчування, відсутність або наявність шкідливих звичок.

Негативне мислення і поведінка матері, її надмірні емоційні реакції на стресові чинники є причиною таких післяпологових захворювань, як неврози, тривожні та фобічні стани, численні алергічні прояви, відставання у розумовому розвитку, дислексія, аутизм, органічні пошкодження головного мозку та багатьох інших патологічних станів.

Ефективними умовами розвитку дитини у пренатальному періоді є: сприятливий емоційний стан матері та умови життя; гармонія подружніх взаємин у сім'ї тощо.

Усвідомлюючи важливість розвитку дитини в усіх періодах (пренатальний, перинатальний, немовлячий, ранній і дошкільний) її життя, у 2010 році під егідою ЮНЕСКО вперше було проведено Всесвітню конференцію з виховання і освіти дітей молодшого віку, в якій взяли участь 1000 учасників зі 193 країн світу (членів ЮНЕСКО). Загальною темою конференції була: "Виховання і освіта дітей молодшого віку – перший і засновчий крок до створення багатства націй". У рамках світового форуму було проведено

окрему конференцію “Розвиток і виховання дітей раннього віку”, в матеріалах якої зазначено унікальну роль повноцінного розвитку дитини і матері з моменту запліднення, у пре- і перинатальний періоди, період раннього віку та їх вплив на подальше формування особистості дорослої людини. Світове товариство вчених визнало здорових, розвинутих і вихованих дітей раннього віку “неоціненним багатством” націй і держав усього світу. В резолюції конференції зазначалася необхідність комплексного (цілісного) підходу до розвитку і виховання насамперед дітей раннього віку, залучення до цього процесу медиків, психологів, педагогів та відповідної державної освітньої політики. Підкреслювалася також потреба розроблення комплексних програм розвитку дітей раннього віку (від 0 до 3 років) з урахуванням усіх періодів розвитку дитини: пренатального, перинатального, немовлячого і раннього.

Це пояснюється тим, що формування особистості дитини відбувається за певними етапами, кожен з яких характеризується своїми особливостями і закономірностями. Незнання, недотримання їх у процесі розвитку, виховання і навчання дитини негативно впливає на її фізичне та психосоціальне здоров'я.

Унікальною особливістю раннього дитинства є те, що воно забезпечує загальний розвиток дитини (фізичний, психічний, моральний), який слугує підґрунтям для набуття нею в подальшому спеціальних знань, умінь і навичок, формування стійких особистісних якостей.

Період раннього дитинства характеризується швидкими темпами фізичного і психічного розвитку дитини, що зумовлено інтенсивним дозріванням як органів чуття, так і нервової системи, вдосконаленням її функцій у результаті дозрівання і взаємодії організму з довкіллям, під впливом умов життя і виховання дитини.

З народження дитини започатковується її індивідуальне життя як результат розв'язання суперечностей між пренатальною формою органічної єдності матері та дитини і постнатальним перебуванням дитини у новому для неї соціофізичному середовищі. Заміна внутрішніх умов на зовнішні приводить до зміни функціонування всіх органів чуття, що створює можливості для утворення системи умовних рефлексів, перших тимчасових нервових

зв'язків. Яким чином це відбуватиметься, багато в чому залежить від соціально-педагогічних умов, взаємодії дитини з дорослими, які її оточують. Основною формою життєдіяльності новонародженої дитини є її емоційне спілкування з дорослими, від якого залежить подальший як фізичний, так і психічний розвиток дитини.

Щоб уникнути кризових явищ у процесі розвитку дитини раннього віку, дорослі (батьки, вихователі) повинні бути добре обізнаними з характеристикою розвитку дитини, її якісними досягненнями на кожному віковому етапі від народження до трьох років.

Мета програми – забезпечити повноцінний фізичний, психічний, сенсорно-емоційний, розумовий, мовленнєвий, художньо-естетичний розвиток дитини від моменту зачаття до 3 років; полегшити її входження в соціум, адаптацію до постійно змінюваних умов предметного і соціального середовища; розвинути її внутрішні потенційні можливості.

Науково-теоретичними засадами програми є результати досліджень медичної, психофізіологічної та педагогічної галузей науки як вітчизняних, так і зарубіжних учених у розвитку дітей раннього віку.

Провідними принципами побудови програми стали: об'єктивність, послідовність, науковість, доступність змісту, ускладнення завдань, індивідуалізація і диференціація позитивних педагогічних впливів на розвиток дитини, принципи єдності розвитку, виховання і навчання дитини, гуманізації взаємин дорослих (батьків, вихователів) з дитиною, дитиноцентризму.

У програмі комплексно представлено вікові особливості і специфіку освітніх завдань упродовж усіх періодів розвитку дитини: пренатальний (внутрішньоутробний), перинатальний (період новонародженості), немовлячий і раннього дитинства.

Програма складається з чотирьох розділів: “Усвідомлене батьківство”, “Дитина-немовля (від десяти днів до одного року)”, “Дитина раннього віку (від одного до двох років)”, “Дитина раннього віку (від двох до трьох років)”. На прикінці програми подано додатки та список використаної і рекомендованої літератури.

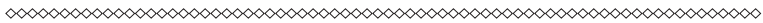
Перший розділ **“Усвідомлене батьківство”** присвячено розвитку дитини від запліднення до десяти днів її життя (пренатальний і перинатальний періоди). Подано характеристику розвитку організму дитини у внутрішньоутробному періоді: розвиток мозку, нервової системи, органів чуття. Схарактеризовано специфічні особливості адаптації дитини до нових умов середовища в перші десять днів після її народження. Висвітлено основні завдання щодо збереження позитивного емоційного стану вагітної жінки та специфіку її спілкування зі своєю майбутньою дитиною. Завершується розділ **“Порадами батькам”**.

У другому розділі **“Дитина-немовля (від десяти днів до одного року)”** представлено: розвиток дитини від десяти днів до трьох місяців; від трьох місяців до шести місяців; від шести до дев’яти місяців; від дев’яти місяців до одного року, а також основні досягнення дитини першого року, організація її життєдіяльності та поради батькам.

Зміст роботи та особливості розвитку дитини в розділах **“Дитина раннього віку (від 1 до 2 років)”** та **“Дитина раннього віку (від 2 до 3 років)”** подано за такими підрозділами: фізичний розвиток, сенсорно-пізнавальний розвиток, емоційно-соціальний розвиток, мовленнєвий розвиток, художньо-естетичний розвиток. Структурно ці підрозділи презентовано у такий спосіб: вікові особливості, основні завдання, показники розвитку, поради батькам. На кінець кожного року життя подаються досягнення дитини, розкриваються особливості організації життєдіяльності дітей.

Додатки вміщують переліки ігор-занять, дидактичних та рухливих ігор, творів художньої літератури.

УСВІДОМЛЕНЕ БАТЬКІВСТВО

від запліднення до десятого дня життя

ПРЕНАТАЛЬНИЙ ПЕРІОД

(внутрішньоутробний)

Розвиток чуттєвої й нервової систем дитини до народження відбувається надзвичайно інтенсивно. Основні структури мозку закладаються на п'ятому тижні розвитку, на шостому–восьмому тижнях відбувається утворення центральної нервової системи. З шостого тижня функціонує вестибулярний апарат, з восьмого – центральна нервова система, з'являється чутливість шкіри; з дев'ятого – розвиваються смакові бруньки на язичі, до 12-го тижня з'являються безумовні рефлексії утримання, до 13-го – смоктальний.

Малюк вже у 16–20 тижнів реагує на зовнішні шуми і звуки: шум струму крові, звуки серцебиття, живий голос матері; емоційно і рухом реагує на модуляції її голосу. Вуха – перший орган чуття, що формується у дитини. Ще до народження малюкам властиві різноманітні відчуття. Всі м'язи обличчя для вираження різних емоцій формуються в період з 15 по 18 тижнів. Мімічні рухи з'являються з чотирьох місяців.

Зі зміною психоемоційного стану вагітної жінки в її кров викидаються біологічно активні речовини. Малюк реагує на настрій матері, якщо його клітини відчувають зміни у складі крові. Її радість, хвилювання, страх чи тривога впливають на ритм серцебиття, кровообіг і обмін речовин малюка: якщо мати радіє, кров розносить гормони радості ендорфіни, в разі смутку і тривоги – гормони стресу – катехоламіни. Гормональна система дитини відразу ж реагує у відповідь – вона проживає свою школу чуттів та емоцій, відчуття безпеки чи небезпеки.

У період перебування в животі у матері малюк з п'ятого місяця емоційно і рухом реагує на модуляції голосу матері і звуки із зовнішнього середовища, приймає велику кількість інформації та стимулів іззовні, а не тільки через гормони, що виробляються її організмом під впливом певного емоційного стану.

На шостому–сьомому місяцях дитина не тільки добре чує, а й диференціює внутрішні звуки: їй далеко не байдуже, схвилювано чи спокійно б'ється серце матері, сумно чи весело звучить її

голос, рівно чи переривчасто вона дихає. Якщо мати хвилюється, у неї стривожено б'ється серце, збивається ритм дихання, малюк затихає, немовби в передчутті небезпеки. Цей зв'язок – характер звука і відповідний до нього емоційний і фізіологічний стани закріплюється і залишається в пам'яті малюка і після народження.

➤ Основні завдання

У період вагітності жінка потребує особливої уваги від рідних, друзів, колег по роботі та систематичного контролю за станом здоров'я з боку лікарів. Поряд з цим, не менш важливим є її відповідальне ставлення до своєї майбутньої місії – бути матір'ю. Зважаючи на це, постає низка важливих завдань, вирішення яких залежить

➤ *від найближчого оточення:*

- створювати сприятливі умови для збереження і зміцнення фізичного, психічного, соціального, душевного здоров'я вагітної жінки і дитини, повноцінного проживання ними цього періоду життя;
- забезпечувати належний режим дня вагітної жінки – чергування необхідного відпочинку (сон) та активних видів діяльності (прогулянка на свіжому повітрі); раціонально збалансоване харчування;
- стежити за тим, щоб вагітна жінка систематично відвідувала лікаря, дотримувала його порад;
- забезпечувати психологічний комфорт та відповідну емоційну підтримку, створювати атмосферу радісного очікування народження дитини;
- заохочувати майбутню маму до занять творчістю (малювання, ліплення, складання віршів, співу, театральної гри тощо);
- налагоджувати тісний взаємозв'язок жінки зі ще не народженою дитиною через емоційне спілкування;
- збагачувати уявлення вагітної жінки про особливості перебігу внутрішньоутробного періоду, його значення для розвитку всіх функцій організму дитини;

- збагачувати знання майбутньої матері про процес пологів, важливе значення спільних зусиль породіллі і дитини задля досягнення успіху;
- навчати правил догляду за новонародженим – його годування, одягання, купання;
- ознайомлювати з орієнтовними ритмами життя новонародженого (чергування часу сну та активності, кількості годувань);
- сприяти формуванню оптимістичного світосприймання, почуття впевненості у власних силах майбутньої мами і силах своєї дитини;

➤ *від майбутніх мам:*

- дотримувати здорового способу життя, уникати різних негативних чинників впливу на розвиток дитини (алкоголь, паління, хімікати, радіація тощо) під час вагітності;
- намагатися свідомо ставитися до свого теперішнього особливого стану і місії – материнства загалом, розуміти високий рівень відповідальності за життя дитини і наявність тісного взаємозв'язку з нею;
- вчитися підпорядковувати свої бажання потребам організму дитини, цікавим і корисним для нього заняттям (плавання в басейні, споживання здорової їжі);
- вчитися відчувати поведінку дитини в утробі, визначати її настрій, час активності і спокою;
- постійно спілкуватися з дитиною на основі встановлення міцних емоційних і тактильних контактів;
- намагатися збагачувати враження дитини шляхом прослуховування музики, занять танцями, відвідування музеїв, споглядання краси в природі тощо;
- виховувати в собі почуття ніжності, любові до дитини.

ПЕРШІ 10 ДНІВ ЖИТТЯ

➤ Вікові особливості

При нормальному внутрішньоутробному розвитку дитина, яка щойно з'явилася на світ, відчуває великі інформаційні навантаження. На момент пологів попереднє внутрішньоутробне життя плоду досягає високого рівня функціональної гармонії. До останніх тижнів вагітності матері дитина здійснює рухи руками, ногами, мимічні рухи, утримує голову. Відгук руховою активністю на поведінку матері підтверджує емоційну залученість малюка.

У момент народження дитина переживає найсильніший стрес у житті. Різнобарвний, різноголосий зовнішній світ, гравітація, нові смакові і дотикові подразники, температурні перепади інформаційним потоком обрушуються на мозок новонародженого. Тому у перші 4–5 діб після пологів йому необхідно адаптуватися до нового довколишнього середовища.

Перші 12 годин життя дитина переживає “імітаційний період”. Новонароджений утримує голову, “розглядає” довкілля, змінюючи міміку обличчя.

Наприкінці першої доби виникає пригнічення більшості “внутрішньоутробних функцій”. Дитина не бачить, не чує, не тримає голову, майже не реагує на зовнішні сигнали. Збереженими залишаються смоктальний і кроковий безумовні рефлекс (автоматизми).

На 5–7 добу мозок дитини здатний приймати інформацію з довкілля, започатковується складний процес морфологічних і функціональних змін.

До кінця другого тижня немовля вчиться “фіксувати” зорову, слухову, тактильну інформацію, що надходить, та слідувати за нею головою і очима.

➤ Основні завдання

Народження – це стресова для дитини ситуація, а тому батькам і найближчому оточенню потрібно докласти неабияких зусиль, щоб забезпечити їй м'який перехід зі звичного середовища внутрішньоутробного існування у довколишній світ, а саме:

- створювати умови для забезпечення відчуття захищеності і спокою новонародженого через максимально можливу присутність поряд з мамою;
- забезпечувати максимально комфортне середовище існування (стабільна температура повітря +20+24 °С, спокійне звукове тло, облаштування кімнати в теплих пастельних тонах, відсутність негативних чинників впливу на дитячий організм тощо);
- вчитися з перших днів життя дитини дослухатися до її потреб (годування материнським молоком за вимогою, достатня тривалість сну), забезпечуючи у такий спосіб її адаптацію до нових умов життєдіяльності;
- стежити за дотриманням правил догляду за новонародженим (оброблення пуповинної ранки, догляд за шкірою, зміна підгузників, пеленання, одягання і роздягання, проведення гігієнічних процедур – підмивання і обмивання тощо).

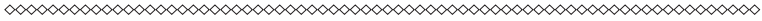
Поради батькам

- відповідально поставтеся до прийняття рішення стати батьками;
- поважайте і любіть одне одного, живіть у злагоді між собою;
- налаштуйтеся на позитивний настрій, заручіться підтримкою рідних і найближчого оточення;
- уникайте конфліктів, сварок, не давайте волю негативним емоціям, щоб не нашкодити психіці майбутньої дитини;
- намагайтеся дотримувати здорового способу життя ще до моменту зачаття, насамперед позбавтеся шкідливих звичок;
- створіть для себе розпорядок дня, у якому б передбачалося чергування активних видів діяльності і відпочинку. Обов'язковими мають бути прогулянки на свіжому повітрі. За нормального перебігу вагітності можливо виконувати спеціальні комплекси фізичних вправ. Нічний сон вагітної жінки має бути достатньої тривалості (не менше 9 год);
- дотримуйте збалансованого режиму харчування. Вживайте різноманітну здорову їжу не менше чотирьох разів на день. Перевагу віддавайте фруктам, м'ясним і молочним продуктам;

- з допомогою рідних підтримуйте чистоту в оселі, забезпечуйте щоденне провітрювання;
- налагоджуйте фізичний контакт з дитиною. Упродовж дня, вагітні, торкайтеся та погладжуйте животик. Якщо додати різноманітності своїм рухам, уже через кілька днів відчуєте реакцію дитини. Малюки також дуже добре реагують на масаж. Не складно нанести на живіт масажне масло або профілактичний крем від розтяжок і з задоволенням для себе і малюка помасажувати животик. Не варто боятися – малюки надійно захищені амніотичною рідиною, проте масаж крізь стінку “будиночка” відчують – це дотикове спілкування;
- більше спілкуйтеся з дитиною. Особливо це стосується майбутнього тата, якому варто знаходити час для розмов із малюком, який поки що перебуває у маминому животіку. Звертайтеся до дитинки лагідними словами, розповідайте їй цікаві історії, переглядайте разом улюблені фільми. Такі відверті розмови формують сприймання голосів матері і батька, інших членів сім’ї;
- з метою розвитку ще ненародженої дитини слухайте музику за власними уподобаннями (класичну, спокійну, оптимістичну). Під звуки гармонійної музики дитина ще в лоні матері буде гармонійно духовно і фізично розвиватися. Так, на інтелектуальний розвиток дитини чудово впливає музика Моцарта. Музика Вівальді та Чайковського має більш заспокійливий ефект. А твори Бетховена і Брамса здатні викликати активні рухи малюків;
- не соромтеся співати малюкові колискові та пісні свого дитинства. Коли жінка співає – вона з’єднується зі своїми почуттями та емоціями з дитиною і переживає їх набагато повніше. І, звичайно ж, дитина також відчуває більш сильні імпульси від своєї мами – не тільки голос говорить їй тепер про любов і ніжність, а й її дихання і все тіло немов наповнюється цими вібраціями. За допомогою колискових (що володіють певними гіпнотичними властивостями) можна дарувати дитині позитивні життєві настанови на здоров’я, успіх;
- займайтеся творчістю – малюйте, ліпіть, пишiть вірші, казки. У такий спiсiб майбутнi мами можуть висловити свою любов до малюка ще до його народження;

- плануєте організацію сімейного дозвілля з користю для майбутньої дитини. Частіше відпочивайте на природі, милуйтеся її красою і неповторністю;
- думайте про ті якості, які б ви хотіли побачити у своєї дитини – доброту, щирість, працелюбність, мудрість. У такий спосіб ви будете виховувати духовно багату особистість ще до народження;
- діліться з малюком позитивними емоціями. Наприклад, запам'ятовуйте образи і ситуації, що дають відчуття сили й енергії, а потім подумки відтворюйте їх, заплющивши очі. Підготуйте у свідомості галерею образів, що допомагають розслабитись і заспокоїтись. Це можуть бути шум моря, дзюрчання струмочка, спів птахів або вид галявини ромашок, споглядання блакитного неба з хмарками, запах м'яги або лаванди, відчуття м'якої трави;
- відвідуйте курси молодих батьків, школи усвідомленого батьківства, клуби майбутніх мам за інтересами. Це сприятиме збагаченню наявних у вас знань щодо розвитку дитини у пренатальний і перинатальний періоди, формуванню елементарних умінь і навичок з догляду за новонародженим, задоволенню своїх творчих потреб, розвитку потенційних задатків майбутнього малюка;
- щоб виявити любов до своєї дитини, не очікуйте її фактичного часу приходу в життєвий світ, усвідомте, що вона вже існує, вона – ваша, любіть і оберігайте її вже зараз;
- у перші 10 днів життя дитини намагайтеся якомога більше часу проводити з нею. Материнське тепло, запах, серцебиття, ніжні погляди, дотики, грудне годування, спільний сон з новонародженим малюком – усе це сприяє налагодженню тісного емоційного зв'язку між матір'ю і дитиною з перших днів життя, який багато в чому визначає подальшу долю вже дорослої людини.
- не менш турботливим варто бути і батькові. Його завдання – допомагати дружині у всьому, зокрема, доглядати за малюком (одягати і роздягати, міняти підгузники, долучатися до проведення гігієнічних процедур), не боятися брати на себе відповідальність і емоційно спілкуватись із синочком чи донькою. Будьте певні, у підсвідомості дитини відкладуться ваші теплі слова, перші чуйні зізнання на все життя.

ДИТИНА-НЕМОВЛЯ

від 10 днів до 1 року

Процес розвитку дитини першого року життя можна схарактеризувати як період сенсомоторного і психосоціального розвитку особистості. З урахуванням цього визначені основні завдання розвитку дитини-немовляти.

РОЗВИТОК ДИТИНИ ВІД 10 ДНІВ ДО 3 МІСЯЦІВ

➤ Вікові особливості

Цей віковий період характеризується швидкими темпами сенсомоторного розвитку дитини: розвивається мозок (щомісячно його маса збільшується на 30 г) та його пластичність. Після народження впродовж місяця у дитини наявні кілька безумовних рефлексів: харчовий (ссальні рухи), зоровий (зіницевий), рефлекс Бабинського (на подразнення підошви реагують пальці ноги), хапальний рефлекс. На основі цих рефлексів досить рано утворюються нові умовні рефлекси. Відбувається розвиток аналізаторів, що сприяє розвитку орієнтування дитини в довколишньому середовищі.

➤ Основні завдання

Моторний розвиток

- розвивати загальну рухову активність дитини під час неспання, у процесі взаємодії з дорослим;
- сприяти зосередженню дитини на власних рухах;
- навчати первинних рухових навичок, доводячи їх до автоматизму.

Психосоціальний розвиток

- сприяти формуванню довіри у малюка до батьків та найближчого оточення;
- стимулювати формування зорового і слухового зосередження;
- розширювати досвід емоційного реагування на звукову, слухову, тактильну інформацію;

- сприяти адекватному реагуванню на появу близьких людей (прояв “комплексу пожвавлення”).

Розвиток передмовленневих голосових реакцій

Розвиток мовлення дітей раннього віку поділяють на два періоди: *підготовчий* (від народження до 1,5–2 років) та період *активного мовленнєвого розвитку* (від 1,5–2 до 3 років). Перший рік життя належить до підготовчого періоду, впродовж якого на кожному місяці в розвитку мовленнєвого апарату з’являються певні досягнення, які потрібно підтримувати й розвивати.

Перший місяць (10 днів – один місяць):

- у процесі емоційного спілкування дитини з дорослими (првідної діяльності) викликати першу емоційну реакцію на голос дорослого – усмішку у відповідь на розмову дорослого.

Один–два місяці:

- у процесі емоційного спілкування дорослого з дитиною викликати зорове зосередження на обличчі і розмові дорослого;
- на кінець місяця навчити прислуховуватися до голосу чи предмета, що звучить; викликати усмішку у відповідь на розмову та перші звукові передмовленнєві комплекси – агукання (агу–агу–гу), стимулювати їх багаторазове повторення;
- стимулювати прояви мовленнєвих реакцій у дитини не тільки на руках, а й у ліжку (чи манежі);
- у відповідь на ніжні ласкаві слова дорослого викликати перші голосові реакції, що нагадують поєднання гортанних і губних звуків [г, кх, к, мг, бг];
- розвивати вміння уважно вдивлятися в обличчя дорослого, який розмовляє з нею; вміння прислухатися до різних звуків: мовлення дорослого, звучання різних іграшок (дзвіночки, брязкальця);
- розмовляти з дитиною, загравати з нею, усміхатися, затримувати на собі погляд дитини, викликати звуконаслідування; стежити поглядом за іграшкою, що рухається і звучить.

Два–три місяці:

- викликати слухове і зорове зосередження на розмові дорослого, предметах та іграшках;
- стимулювати емоційні позитивні прояви у процесі спілкування з дорослим (“комплекс пожвавлення”) та голосові реакції: гуління, в яких переважають приголосні звуки (тіль-тіль, фрру, фрррі, кх-кх, кіх тощо), та співуче гуління, трелі з голосних звуків (а-а-а-а, о-о-о-о, у-у-у-у, ау-у-у-у);
- досягти ініціативного спілкування дитини;
- розвивати вміння розрізняти звуки різної висоти; стимулювати активне звуконаслідування.

РОЗВИТОК ДИТИНИ ВІД 3 ДО 6 МІСЯЦІВ

➤ Вікові особливості

У цьому віці дитина продовжує процес засвоєння первинного кола реакцій – повторення будь-якої дії заради самої дії. Дитина спостерігає за рухом своїх рук, отримуючи задоволення від власної активності. До п’яти місяців стає помітним формування координації зору і хапання, а з шести місяців розвиваються вторинні кругові реакції – повторення дій задля деяких вражень. Дитина починає помічати світ, що її оточує.

➤ Основні завдання

Моторний розвиток

- розвивати рухові навички: моторику тіла;
- вчити дитину перевертатися на живіт, утримувати голову прямо, сидіти з підтримкою, сидіти з опорою на руки, за підтримки у вертикальному положенні стояти з опорою на ноги;
- вчити повертати голову під час стеження за рухомим об’єктом;
- розвивати навички дрібної моторики: вчити утримувати предмет, вкладений у руку; тягнутися до підвішеного предмета; захоплювати предмети різної величини; тримати в кожній руці по одному предмету;

- вчити діяти обома руками окремо; перекладати предмет з однієї руки в іншу.

Психосоціальний розвиток

- стимулювати формування навичок спілкування та емоційного реагування на спілкування з близькими (гуління, усмішка);
- вчити впізнавати близьких (реакція на “своїх” і “чужих”);
- сприяти емоційному реагуванню на ігрові дії (радіти, сміятися);
- розвивати зорове сприймання. Вчити дитину стежити за переміщенням дорослого, розглядати своє відображення у дзеркалі, фіксувати погляд на конкретному предметі, розглядати власне тіло, обличчя, великі картинки;
- розвивати слухове сприймання. Вчити повертати голову в бік джерела звуку, прислухатися до музики, уважно дивитися на об’єкт, що видає звук, реагувати на своє ім’я, прислухатися до шепоту. Вчити грати з підвішеними іграшками (у вигляді простих рухових реакцій);
- формувати цілеспрямовані дії: виокремлювати об’єкт, що цікавить; реагувати на нову іграшку і тягнутися до неї; помічати зміну іграшок.

Мовленнєвий розвиток

Три–чотири місяці

- домогтися спілкування дорослого з дитиною на основі голосових реакцій, мовленнєвих звуків;
- стимулювати: промовляти голосно звуки, сміятись у відповідь на звернення, гуліти;
- розвивати здатність проспівувати трелі (а-а-а-а, о-о-о-о, ау-ау-ау, еі-еі-еі, аль-ле-лі, аги-гі) – “співуче гуління”;
- викликати слухове зосередження, вчити прислухатися до своїх голосових проявів, перегукуватися з дорослим, стимулюючи звуконаслідування;
- розвивати вміння відшукувати за звуком місцезнаходження дорослого чи предмета.

Чотири-п'ять місяців

- вчити спілкуватися за допомогою мовленнєвих звуків з іншими дітьми (своїми однолітками в манежі); реагувати на тон дорослого, розуміти різні ситуації спілкування під час годування, одягання, вкладання спати;
- розвивати здатність уважно слухати і розрізняти звуки (знайомий голос, звучання іграшки);
- викликати звуконаслідування (гуління, трелі); підтримувати белькотіння (промовляння окремих складів): ма-ма-ма, та-та-та, бу-бу-бу;
- активізувати повторення дитиною складів за дорослим.

П'ять-шість місяців

- розвивати в дітей розуміння мовлення дорослого;
- стимулювати активне белькотання, повторення за дорослим складів (па-па-па, тя-тя-тя, ба-ба-ба, ма-ма-ма);
- вчити розуміти міміку і жести дорослих у різних ситуаціях спілкування;
- розвивати артикуляційний апарат дитини, мовленнєве дихання, фонематичний слух.

➤ Показники розвитку дитини 6 місяців

- володіє рухами сидіння, повзання, хапання;
- здатна до перших цілеспрямованих дій, координації зору, слуху, рухових дій;
- белькоче, активно звуконаслідує склади (*ма-ма-ма, та-та-та*);
- розуміє мовлення дорослих у знайомих ситуаціях спілкування.

РОЗВИТОК ДИТИНИ ВІД 6 ДО 9 МІСЯЦІВ

➤ Вікові особливості

Продовжується розвиток мозку дитини (до 9 місяців його маса досягає 660 г) та нервової системи. Дитина оволодіває рухами руки як знаряддям діяльності та основним органом пізнання дійсності: засвоює рухи утримання предмета рукою, його обмацування і всебічного пізнання. Формуються перші прості результативні дії з предметами, активізується пізнавальна діяльність дитини.

➤ Основні завдання

Моторний розвиток

- розвивати координацію рухів дитини, навчати виконувати одночасно дві дії: тримаючись однією рукою за ліжечко, іншою – тягнутися за іграшкою; самостійно сідати і впевнено сидіти; вставати на коліна, стояти з підтримкою; повзати навколішках; сидячи без опори, повертатися в різні боки;
- вчити дитину захоплювати іграшки з будь-яких положень, перекладати з руки в руку, піднімати предмети, використовуючи для захоплення великий палець;
- навчати малюка брати дрібні предмети вказівним і великим пальцями, плескати в долоні.

Психосоціальний розвиток

- вчити адекватно емоційно реагувати у відповідь на спілкування; підтримувати контакт з дорослим на ігровому та емоційному рівнях; проявляти ніжність до близьких (цілувати, обіймати);
- розвивати зорові навички, вчити контролювати свої дії: стукати предметом об предмет; помічати дрібні предмети (крихти хліба, намистинки); шукати поглядом заховану іграшку; впізнавати себе і близьких у дзеркалі;
- розвивати слухове сприймання; формувати здатність повторювати інтонацію мовлення дорослого; вчити виявляти інтерес

до предметів, що по-різному звучать; адекватно реагувати на силу звука, прислухатися до тихих звуків; здійснювати танцювальні рухи під веселу музику;

- стимулювати пізнавальну активність: вчити розглядати книжки, запам'ятовувати і виконувати прості дії під слова забавлянок; “досліджувати” іграшки, обстежувати предмети (стукати, трясти, катати тощо); складати за допомогою дорослого просту пірамідку, реагувати на тактильні відчуття.

Мовленнєвий розвиток

Друге півріччя характеризується розвитком розуміння мовлення дорослих. З'являється новий тип спілкування дитини з дорослим – на основі розуміння мовлення дорослого.

Шість–сім місяців

- активізувати звуконаслідування і повторення за дорослим нових складів з губних приголосних і голосних, яких не було в белькотінні дитини;
- вчити розуміти значення слів, що позначають безпосередню дію з предметами (дай, візьми, поклади);
- спонукати знаходити певні знайомі предмети в іграх типу “Схованки”; стимулювати дитину до пошуку знайомих предметів та осіб запитаннями (“Де мама?”, “Де тато?”, “Де м'ячик?”); виконувати певні рухи (дії) під час називання дорослим предметів і дій з ними.

Сім–вісім місяців

- продовжувати розвивати розуміння мовлення дорослого;
- заохочувати до дій з різними предметами після їх називання дорослим (повертати голову в бік предмета, стукати брязкальцями), виконання певних рухів (“ладусі-ладусі”, “до побачення”, “відкрий–закрий”);
- розвивати активне мовлення: спонукати повторювати за дорослим голосно окремі склади (бі-бі, ту-ту тощо) і слова, що позначають конкретні дії, прохання (дай-дай, на);

- вчити розрізняти імена близьких дорослих і дітей, впізнавати їх і називати словами-складами (ма-мама, ба-баба тощо). У словнику дітей налічується близько одного-п'яти слів.

Вісім-дев'ять місяців

- вчити повторювати за дорослим склади, що були в белькотінні, реагувати на своє ім'я, повертатися до дорослого;
- вчити знаходити відповідні іграшки і предмети на запитання "Де?", незалежно від їх місця знаходження;
- залучати до спільних ігор з дорослими: "Дожену-дожену", "Схованки". У словнику дітей налічується близько трьох-семи слів.

➤ **Показники розвитку дітей 9 місяців**

- оволодіває основною формою активної пізнавальної діяльності – обстеження предметів;
- розуміє мовлення дорослого у знайомих ситуаціях;
- оволодіває простими результативними предметними діями та діями-співвіднесення із двома предметами;
- промовляє перші усвідомлені слова: слова-склади, слова-речення.

РОЗВИТОК ДИТИНИ ВІД 9 МІСЯЦІВ ДО 1 РОКУ

➤ **Вікові особливості**

Цей період характеризується надзвичайною активізацією предметної діяльності дитини. Збільшується кількість і якість предметних дій. Одні й ті самі рухи повторюються багаторазово. Дія стає основним способом пізнання довкілля.

Дитина оволодіває прямоходінням. Мовлення стає основним засобом спілкування.

➤ Основні завдання

Моторний розвиток

- сприяти оволодінню цілеспрямованої, скоординованої рухової активності, управління власним тілом;
- розвивати відчуття рівноваги та орієнтування у просторі;
- вчити самостійно ходити, присідати, перелізати через перешкоду, ходити приставним кроком, притримуючись за опору;
- вчити активно користуватися вказівним жестом, самостійно нанизувати пірамідку на стрижень, перегортати сторінки книги, опускати дрібні предмети у вузький отвір.

Психосоціальний розвиток

- розширювати досвід активної взаємодії з незнайомими дорослими;
- вчити наслідувати поведінку дорослого в елементарних побутових діях, у самообслуговуванні; спостерігати за реакцією дорослих у різних побутових ситуаціях; диференціювати емоційний стан дорослого (дідусь сердиться, мама плаче);
- заохочувати дитину повторювати дії, що викликали сміх, радість; грати зі своїм відображенням у дзеркалі; чітко проявляти свій емоційний стан мімікою, руховими і голосовими реакціями: боязкість, сором'язливість, цікавість;
- ознайомлювати зі світлинами близьких, учити впізнавати їх, розглядати у книгах і журналах предмети з чіткими контурами, спостерігати за дорослим, коли він пише і малює;
- вчити знаходити джерело звуку, захищеного за спиною; проявляти інтерес, прислухатися, коли вимовляють незнайомі слова;
- розвивати вміння ставити кубик на кубик, збирати предмети в коробку, котити м'ячик у парі з дорослим;
- навчати самостійної гри (катати машинку, прикладати телефон до вуха, качати ляльку); шукати захищену під ковдрою іграшку; ховатися за хустинкою.

Мовленнєвий розвиток

Дев'ять–десять місяців

- вчити повторювати за дорослим склади, що були в белькотінні, реагувати на своє ім'я, повертатися до дорослого;
- вчити знаходити відповідні іграшки і предмети на запитання “Де?”, незалежно від їх місця знаходження;
- залучати до спільних ігор з дорослими: “Дожену-дожену”, “Схованки”;
- вчити розрізняти імена близьких дорослих, дітей, назви предметів, іграшок, тварин, які оточують дитину, а також рухів і дій.

Десять–одинадцять місяців

- вчити вимовляти перші слова-позначення (мама, тато, баба, дідо), звуконаслідувальні слова (гав-гав, киць-киць);
- ввести в активний словник дитини 3–8 слів.

Одинадцять–дванадцять місяців

- вчити розуміти зміст коротеньких казок і оповідань, зображень знайомих предметів на картинках;
- ввести в активний словник дитини 10–15 слів;
- стимулювати дітей вживати слова-речення, слова із 2-3 складів.

➤ Показники розвитку дитини 9–12 місяців

- дія стає основним засобом пізнання довкілля;
- мовлення стає основним засобом спілкування;
- оволодіває прямоходінням.

Поради батькам

- стимулюйте дітей до самостійного ходіння; виховуйте сміливість ходити, бігати;
- залучайте дітей до різноманітних дій із предметами: тримати ложку, горнятко; гребінцем причісувати волосся, нанизувати кільця на пірамідку, брязкати брязкальцями, дзвонити дзвіночком тощо;

- заохочуйте дітей до багаторазового повторення одних і тих самих дій: закривати кришкою коробку, банку, кидати і піднімати м'ячик, гойдати ляльку, годувати зайчика тощо;
- вчіть дитину діяти із двома предметами, одночасно виконувати дві дії;
- розвивайте координацію рухів рук і ніг;
- вчіть контролювати свої дії: стукати предмет об предмет; налізувати чи збирати намисто, камінці;
- залучайте дітей до обстеження предметів: обмацувати, розглядати з різних боків, стукати, нюхати, куштувати; називайте всі дії дитини словами;
- стежте за дотриманням правил безпеки життєдіяльності (не давайте дрібних іграшок, предметів, надійно ховайте ліки, мийні засоби, парфумерію тощо);
- заохочуйте дитину до самообслуговування: повторювати дії дорослого в одяганні, роздяганні, умиванні, прибиранні іграшок, триманні ложки, користуванні серветкою, носовичком;
- організовуйте різноманітні мовленнєві ігри: звуконаслідування (“Як нявчить кошеня?”, “Хто це гавкає?”, “Скажи, як я”, “Схованки”), на активізацію словника (“Чарівний коник”, “Хто в будиночку живе?”, “Впізнай, що це”);
- показуйте предметні і сюжетні картинки (із двома дійовими особами: дівчинка і кошеня, хлопчик і собака);
- читайте забавлянки, пісеньки, віршики, стимулюйте виконання рухів і дій за їх змістом;
- заохочуйте дітей називати знайомі предмети і дії словами (дай, на, молоко, мама, баба, тато);
- називайте правильні слова (собачка, кішечка), а потім звуконаслідування (гав-гав, няв-няв); не повторюйте за дитиною її власних звуконаслідувань, примітивних слів-складів;
- розглядайте з дитиною ілюстрації у дитячих книжках великого формату;
- не давайте дитині одночасно багато іграшок (не більше 2-3), навчайте їх порівнювати за розміром, за кольором;

- залучайте дітей розглядати себе у дзеркалі, свій одяг, взуття, частини тіла; привчайте їх до охайності, вміння дотримувати чистоти рук, обличчя, одягу;
- розповідайте казки “Дід і баба”, “Ріпка”, “Колобок”;
- співайте щовечора колискові пісні;
- дотримуйте постійного розпорядку дня.

Досягнення дитини першого року життя

На кінець року зріст дитини збільшується вдвічі, маса тіла – втричі. У неї розвинута сенсорно-чуттєва сфера: зоровий, слуховий, тактильний, руховий аналізатори. Дитина цього віку оволодіває: прямоходінням, простими результативними предметними діями, діями співвіднесення із двома предметами, збільшується кількість і якість предметних дій; оволодіває основною формою активної пізнавальної діяльності – обстеженням предметів. Навчається присідати, підстрибувати, повзати, пролізати через перешкоду, ходити приставним кроком; наслідувати поведінку дорослих.

Формується координація рухів усього тіла: голови, тулуба, шиї, очей, рук і ніг. Рухи і дії стають основним засобом пізнання довкілля; розвиваються ранні форми наочно-дієвого мислення; розуміє зміст простих віршів, оповідань, казок у супроводі наочності; розглядає предметні картинки, впізнає зображені на них предмети. В активному словнику дитини налічується 10–15 слів.

Організація життєдіяльності дітей першого року життя

Швидкі темпи фізичного і психічного розвитку дітей першого року життя викликають помітні зміни у їхній загальній поведінці за такими етапами: до трьох місяців; від трьох до шести–семи місяців; від шести–семи до дев’яти–десяти місяців; від дев’яти–десяти місяців до року.

На кожному із цих етапів є різні завдання розвитку і виховання дитини, різний розпорядок дня.

Основні завдання організації життєдіяльності дітей першого року життя

- організовувати сон, годування, активне неспання за певним розпорядком дня; вчити засинати без додаткових впливів.
- заповнювати періоди неспання активним спілкуванням дорослого з дитиною, іграми-заняттями тощо;
- здійснювати оздоровчі і загартовувальні процедури.

Розпорядок дня дитини складається з таких елементів:

- активне неспання;
- сон;
- годування.

Правильним є таке чергування: після сну – годування, після годування – активне неспання. До трьох місяців дітей годують кожні три години (загальна кількість годувань – 7). Тривалість кожного періоду неспання 1–1,5 год.

Денний сон – 4 рази, тривалість кожного періоду денного сну – 2–1,5 год; загальна кількість годин сну на добу – 18–16,5 год.

Із *двох-трьох* місяців дитина повинна спати при відчиненій кватирці, потім на веранді чи балконі (температура не нижче +10 °С).

У період активного неспання з дітьми проводять в ігровій формі індивідуальні ігри-заняття: розвиток передмовленнєвих голосових реакцій, розвиток слухових і зорових зосереджень у спеціально відведений для цього час (не раніше ніж через 15–20 хв після годування і не пізніше як за 20–25 хв до вкладання дітей спати).

Із *двох з половиною* місяців у манежі чи ліжку до спеціальних столиків підвішують іграшки, зручні для захоплення дитиною (кільця, з прив'язаними до них дрібними іграшками чи брязкальця).

Від трьох до шести місяців дитину годують кожні 3,5 год: кількість годувань – 6; перерва між годуваннями – 3,5 год; денний сон 3–4 рази, тривалість 2–1,5 год. Загальна кількість сну – 16,5–16 год.

Розпорядок дня треба будувати так, щоб між кожними двома денними годуваннями дитина один раз спала і один раз перебу-

вала у стані активного неспання. У період активного неспання з дітьми в ігровій формі проводять індивідуальні ігри-заняття.

Організація життя дітей від *шести-семи до дев'яти місяців* відбувається за розпорядком із триразовим, а у *дев'ять-десять місяців* – із дворазовим денним сном.

Тривалість активного неспання до кінця року збільшується до 3–3,5 год. Годують дітей п'ять разів на добу з інтервалом у чотири години. З *шести-семи місяців* заняття у манежі можна проводити з 4–6 дітьми. Індивідуальні заняття з дітьми до 1 року проводять щоденно, а групові – повторюють через 2-3 дні.

З дітьми першого року життя проводять такі ігри-заняття: розвиток рухів, масаж і гімнастика, предметна діяльність, розвиток мовлення (звуконаслідування), заняття з картинками, розігрування забавлянок, спостереження за довір'ям, музичні заняття, дидактичні ігри із сенсорного розвитку.

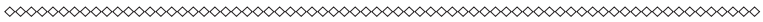
Розпорядок дня

*орієнтовний розподіл часу на процеси життєдіяльності дітей
віком від 3 місяців до 1 року*

Процеси життєдіяльності	від 3 до 5–6 міс.	від 5–6 до 9–10 міс.	від 9–10 міс. до 1 року
<i>Вдома</i>			
Підіймання, годування	6.00–7.00	6.00–7.00	–
Підіймання, неспання	–	–	6.30–7.00
<i>У дошкільному навчальному закладі</i>			
Приймання дітей, огляд, вимірювання температури, пе- реодягання, ігри в манежі (і на підлозі)	7.00–7.30	7.00–8.00	7.00–8.00
Укладання, сон на повітрі	7.30–9.30	8.00–10.00	–
Миття рук, сніданок	–	–	7.30–8.30
Ігри-заняття	–	–	8.30–9.00
Підготовка до сну, сон	–	–	9.00–11.30
Поступове підійман- ня, годування	9.30–10.00	10.00–10.45	–
Поступове підійман- ня, годування (обід)	–	–	11.30–12.30

Процеси життєдіяльності	від 3 до 5-6 міс.	від 5-6 до 9-10 міс.	від 9-10 міс. до 1 року
Ігри-заняття, масаж, гімнастика, повітряно-водні процедури	10.00-11.00	10.45-12.00	12.30-14.30
Укладання, сон на повітрі	11.00-13.00	12.00-14.00	14.30-16.00
Поступове піднімання, годування	13.00-13.30	14.00-14.45	-
Поступове піднімання, полуденок	-	-	16.00-16.30
Ігри, заняття	13.30-14.30	14.45-16.00	16.30-18.00
Укладання, сон на повітрі	14.30-16.30	16.00-18.00	-
Поступове піднімання, годування	16.30-17.00	18.00-18.30	-
Батьки забирають дітей додому	17.00-18.00	18.30-19.00	18.00-19.00
<i>Удома</i>			
Сон	18.00-19.30	-	-
Піднімання, купання, годування, гра	19.30-20.30	-	-
Гра, прогулянка	-	19.00-19.30	19.00-19.30
Купання, вечера	-	-	19.30-20.00
Купання, вкладання на сон	-	19.30-20.00	-
Нічний сон	20.30-6.00	20.00-6.00	20.00-6.00
Годування	23.30	22.00	23.00

ДИТИНА РАНЬОГО ВІКУ

від 1 до 2 років

ФІЗИЧНИЙ РОЗВИТОК

➤ Вікові особливості

У першому півріччі 2 року життя триває інтенсивний фізичний розвиток дітей та подальший розвиток їхньої вищої нервової діяльності. Підвищується працездатність нервової системи, внаслідок чого до 1 року 6 місяців тривалість неспання збільшується до 4-4,5 год. Умовні рефлекси формуються значно швидше, але довго ще залишаються нестійкими, утворені навички вимагають тривалого підкріплення. Порівняно слабкою є рухливість нервових процесів, також слабко розвинені гальмівні процеси, внаслідок чого діти важко переносять різкі зміни звичних умов життя.

Діти хворобливо реагують на незначні похибки в догляді за ними, вони залежні від умов життя, швидко стомлюються, надзвичайно вразливі.

В період неспання діти віком від 1 року до 1 року 6 місяців активні, багато рухаються.

Після 1 року 6 місяців діти стають більш фізично витривалими, захворюваність серед дітей цього віку стає значно меншою. Різко підвищується працездатність нервової системи. До 2 років дитина може не спати близько п'яти годин. Вона легше пристосовується до нових умов.

Суттєвого значення для фізичного розвитку дитини набувають рухи. Вони викликають прилив крові до м'язів і тому поліпшують їх живлення. Дитині властива велика потреба в русі. Рух є одним із джерел радості дитини. Рухи впливають на психічний розвиток малюка, сприяють орієнтуванню у довкіллі. Завдяки рухам руки та пальців дитина має можливість обстежувати предмети і повніше пізнавати їхні властивості.

Упродовж першого року життя малюк опановує багато рухів, удосконалюється його ходьба, він вчиться переступати через невеликі перешкоди (наприклад, покладені на підлозі брусочки), підніматись і спускатися з гірки, котити кульку до іншої дитини тощо.

➤ Основні завдання

Збереження і зміцнення здоров'я

- спрямовувати роботу на забезпечення охорони та зміцнення здоров'я дітей;
- формувати елементарні культурно-гігієнічні навички;
- забезпечити безпеку життєдіяльності дітей;
- залучати до загартовування;
- сприяти пізнавальній активності: пояснювати значення фізичних вправ та загартовування для зміцнення здоров'я.

*ПЕРШЕ ПІВРІЧЧЯ
(1 РІК – 1 РІК 6 МІСЯЦІВ)*

Формування культурно-гігієнічних навичок

- привчати самостійно мити руки (підставляти їх під струмінь води, змивати мильну піну), охоче вмиватися, гратися з водою;
- вчити користуватися носовичком, повідомляти про свої фізіологічні потреби;
- дати поняття про те, що вживати їжу потрібно чистими руками;
- привчати дитину охоче їсти різноманітні страви;
- виробляти вміння їсти ложкою, самостійно пити з горнятка, тримаючи його обома руками; їсти першу страву з хлібом;
- вчити самостійно сідати на стілець, який присуває до столу дорослий; після їди, за словесною вказівкою дорослого, присувати свій стілець на місце.
- заохочувати допомагати дорослим під час одягання і роздягання.

Забезпечення безпеки життєдіяльності

- ознайомлювати з тим, що небезпечні дії можуть призвести до травматизму (наприклад, гратися з дрібними іграшками, використовуючи їх не за призначенням – брати до рота, засовувати у вухо);
- наочно показати небезпечні предмети (праску, сірники, ніж, виделку, ножиці) та пояснити сутність понять “можна – не можна”.

ДРУГЕ ПІВРІЧЧЯ
(1 РІК 6 МІСЯЦІВ – 2 РОКИ)

Формування культурно-гігієнічних навичок

- звертати увагу на те, що з чистими іграшками приємно гратися; охайний одяг приємно носити;
- ознайомлювати із предметами особистої гігієни: мило, рушник, гребінець, носовичок;
- вчити позитивно сприймати гігієнічні процедури, мити руки перед їжею і після кожного забруднення, на прохання дорослого заковувати рукави під час умивання, користуватися рушником;
- вчити підтримувати охайний зовнішній вигляд, з допомогою дорослого усувати ознаки забруднення тіла, одягу, речей;
- привчати самостійно сідати за стіл і вставати з-за столу, присувати свій стілець; знати своє постійне місце за столом; їсти самостійно, тримати горнятко і ложку за ручку; після нагадування дорослого користуватися серветкою; дякувати за їжу;
- вчити за допомогою дорослого знімати та вдягати одяг у певному порядку, правильно складати його.

Забезпечення безпеки життєдіяльності

- вчити прагнути уникати взаємодії з тим, із чим пов'язаний негативний досвід дитини (біль, неприємні переживання);
- вчити адекватно реагувати на заборону дорослого щодо виконання небезпечних дій з вогнем, електроприладами, гострими предметами; прояви фізичного насильства (не можна кусатися, битися, забирати іграшки в однолітків).

Загартовування дітей другого року життя

- у приміщеннях забезпечувати чистоту повітря та нормальний температурний режим, систематичне провітрювання, утримуючи температуру повітря +22 +23 °С. Під час денного сну оптимальна температура в спальні має становити +18 +20 °С;

- створювати умови для приймання дітьми повітряних ванн під час переодягання, поступово збільшуючи їх тривалість від 2-3 до 6–8 хв, починаючи з температури повітря +22 °С, поступово знижуючи її до +18 °С;
- виводити дітей на прогулянки (не менше двох разів на день) із загальною тривалістю перебування на свіжому повітрі до 4 год. У зимовий період при температурі повітря не нижче –10 °С;
- улітку діяльність дітей організовувати на свіжому повітрі. Тривалість перебування під прямим сонячним промінням у літній час не повинна перевищувати 20 хв: перші дві процедури тривають 2-3 хв, з поступовим збільшенням часу кожні 2-3 дні на 3–5 хв. Якщо температура досягає +28 °С, сонячні ванни дітям приймати не можна;
- забезпечувати загартовувальний вплив гігієнічних процедур, що використовуються під час догляду за дитиною:
  - умивання обличчя, рук до ліктів теплою (+26 °С), а потім прохолодною (+20 °С) водою;
  - обливання ніг з поступовим зниженням температури (від +36 до +20 °С) або у вигляді контрастного обливання спочатку теплою водою (+36 °С), потім водою температури +20 °С, а в кінці знову теплою (+36 °С). Тривалість обливання 1–3 хв;
  - сухе та вологе обтирання тіла у певній послідовності: спочатку руки, потім груди, живіт, спина, ноги. Після вологого обтирання – ретельне розтирання сухим рушником.

Розвиток м'язово-рухової діяльності

- сприяти оволодінню дітьми життєво необхідними рухами з метою природної адаптації до умов довкілля;
- створювати умови для вияву рухливості, допитливості у процесі дій із предметами довкілля, фізкультурним обладнанням;
- формувати вміння зберігати стійке положення тіла, орієнтування у просторі; розвивати активність і самостійність у процесі виконання різноманітних фізичних вправ та ігрових дій з предметами;
- розвивати моторні вміння і навички з основних рухів (ходьба, повзання, лазіння, кочення, кидання тощо);

- стимулювати інтерес та бажання брати участь в ігрових вправах та рухливих іграх, охоче виконувати разом із дорослим та іншими дітьми ігрові дії; домагатися радісного, емоційно піднесеного настрою у процесі виконання рухових дій; запобігати фізичній та психічній перевтомі;
- у процесі виконання фізичних вправ виховувати чуйне ставлення одне до одного, доброзичливі взаємини, взаємодопомогу, інтерес до спільних дій з однолітками.

*ПЕРШЕ ПІВРІЧЧЯ
(1 РІК – 1 РІК 6 МІСЯЦІВ)*

Ходьба, вправи на рівновагу

Вчити:

- ходити: з опорою, самостійно без опори, з однолітками “зграйкою” за дорослим, по колу, з предметом у руках (кубик, м’яч);
- ходити з допомогою дорослого та без допомоги по прямій доріжці (ширина 25–30 см, довжина 2-3 м), гімнастичній дошці (ширина 25–30 см, довжина 2-2,5 м), покладеній на підлогу;
- підніматися вгору по похилій дошці (ширина 25 см, довжина 1,5-2 м), один край якої піднятий над підлогою на 10–15 см, і сходити вниз до кінця дошки з допомогою дорослого та без допомоги;
- підніматися на перекинутий догори дном ящик (50х50 см) заввишки 10 см і сходити з нього з допомогою дорослого та без допомоги;
- переступати через стрічку, мотузку або палицю, що розташовані на підлозі та підняті на 3–5 см над підлогою.

Повзання, лазіння

Вчити:

- повзати в одному напрямі, між двома паралельно покладеними мотузками (по доріжці); навколо предметів; у заданому та різних напрямках; за м’ячем, кулькою, що котяться, на відстань до 3 м;
- залізати, злізати із предметів;
- підлізати під мотузкою, під дугою; пролізати в обруч.

Кочення, кидання

Вчити:

- котити м'яч; відштовхувати його двома руками в довільному напрямі; утримувати великий м'яч двома руками;
- кидати м'яч у довільному напрямі, вниз, удалину.

ДРУГЕ ПІВРІЧЧЯ
(1 РІК 6 МІСЯЦІВ – 2 РОКИ)

Ходьба, вправи на рівновагу

Вчити:

- ходити разом з іншими дітьми за дорослим “зграйкою” у заданому напрямі; по прямій доріжці; по колу, обминаючи 2-3 предмети (стілець, куб, лави);
- підніматися вгору по похилій дошці (ширина 20–25 см, довжина 1,5-2 м), один край якої піднятий над підлогою на 15–20 см, і сходити вниз до кінця дошки з допомогою дорослого та без нього;
- підніматися на дощечку, куб (50х50) заввишки 5–10 см, сходити з них з допомогою дорослого та без нього;
- переступати через мотузку або палицю, підняті на 5–10 см над підлогою, куби, кеглі заввишки до 10 см;
- ходити по рівній поверхні, підніматися на горбочки, переступати через канавки та високу траву; через перешкоди, висота яких становить не більше 10 см;
- з ходьби переходити на біг.

Повзання, лазіння

Вчити:

- пролізати під мотузкою, дугою;
- перелазити через колоду, лаву;
- з допомогою дорослого залізати на похилу дошку (один кінець піднятий на 20 см), у довільний спосіб злазити з неї;
- з допомогою дорослого лазити по сходах драбини (висота 1-1,5м) угору і в довільний спосіб злазити вниз.

Кочення, кидання

Вчити:

- скочувати великі м'ячі по похилій площині, м'ячі й кульки з гірки;
- котити м'яч двома руками з положення сидячи в парі з дорослим;
- намагатись утримати маленький м'яч однією рукою (правою або лівою), кидати його в довільному напрямі або у визначене місце (кошик, обруч);
- перекидати маленькі м'ячі через гімнастичну лаву на відстань 2-3 м;
- прокочувати м'яч по гімнастичній лаві.

Загальнорозвивальні вправи

Вчити:

- підносити руки вгору й опускати їх, витягувати вперед, ховати за спину, плескати в долоні перед собою, стискати і розпрямляти пальці рук;
- сидячи на підлозі, повертати тулуб ліворуч і праворуч, передаючи предмет одноліткові та беручи предмет у нього (кубик, м'ячик, іграшку);
- нахилитися вперед і випрямлятися;
- присідати, тримаючись за опору (палицю, обруч);
- робити спроби підстрибувати на місці;
- з допомогою дорослого ставати у півколо, коло за орієнтирами, шикуватись у пари, один за одним.

➤ Показники фізичного розвитку

- відчувається здоровою: рідко хворіє, їсть з апетитом, спокійно спить і прокидається, врівноважена, рухлива, активна в діях, усміхнена, рідко плаче;
- адекватно, з позитивними емоціями сприймає гігієнічні та загартовувальні процедури;
- намагається культурно приймати їжу і поводитися за столом (користуватися серветкою, їсти самостійно);

- віддає перевагу чистому одягу, прагне виглядати охайною; користується милом, рушником, гребінцем; намагається усунути ознаки забруднення;
- намагається контролювати свої фізіологічні потреби;
- розуміє поняття “можна – не можна”, намагається уникати контактів з небезпечними предметами;
- володіє елементарними моторними вміннями й навичками: ходить, утримує рівновагу, повзає, лазить, котить, кидає; бере активну участь в ігрових вправах та рухливих іграх;
- має уявлення про власні можливості пересування, виконання рухових дій та предметної діяльності.

Поради батькам

- дотримуйте розпорядку дня, більше бувайте на свіжому повітрі;
- створюйте сприятливі умови для збереження та розвитку фізичного і психічного здоров'я дитини: забезпечуйте повноцінний сон, калорійне харчування, оптимістичне самопочуття;
- формуйте культурно-гігієнічні навички та елементарні навички безпечної життєдіяльності;
- проводьте будь-яку гігієнічну процедуру з маленькою дитиною обережно, щоб не злякати її, не викликати неприємних відчуттів, не залишайте її без нагляду;
- приступаючи до гігієнічної процедури, заздалегідь продумайте всі дії, розташуйте необхідні предмети так, щоб ними вільно можна було користуватися, перевіряйте температуру води, прибирайте всі зайві предмети з ванної кімнати;
- добирайте предмети, якими дитина буде користуватися самостійно, з урахуванням її вікових можливостей (мило має відповідати руці дитини; гребінець краще обрати з тупими зубчиками, щоб не пошкодити ніжну шкіру малюка). Предмети особистої гігієни мають бути барвистими, такими, що запам'ятовуються;
- дотримуйте варіювання загартовувальних процедур залежно від пори року. Так, обливання ніг узимку проводьте після денного сну або гімнастичних вправ, а влітку – перед денним сном, поєд-

нуючи його з гігієнічною процедурою. Повітряну ванну влітку проводьте під час прогулянки з дитиною, а взимку – під час гімнастичних вправ;

- пам'ятайте, що припинення загартовувальних процедур навіть на короткий термін веде до втрати загартовувальних звичок дитини. Якщо перерви все ж трапляються, то починати загартовувальні процедури потрібно заново;
- проводьте загартовувальні процедури при гарному настрої дитини. Якщо дитина чогось боїться, плаче, процедури краще припинити, перенести на інший час або скасувати зовсім;
- для загартовування дитячого організму правильно одягайте дитину, враховуючи кількість шарів одягу залежно від погоди; підтримуйте оптимальну температуру (+22 °С) у приміщенні, в якому перебуває дитина;
- на прогулянках грайте з дитиною в рухливі ігри, виконуйте разом із нею різноманітні рухи в природному оточенні, надавайте рухам імітаційного спрямування;
- у різні пори року: катайте дитину на санчатах; гойдайте на гойдалці; разом з дитиною заходьте у водойми, бігайте по мілководдю, тримаючи дитину за руку, плескайтесь у воді;
- створюйте вдома безпечно, варіативне, цікаве, розвивальне предметно-ігрове середовище, щоб дитина мала змогу задовольнити свої потреби у русі (облаштування фізкультурного осередку з моторними і спортивними іграшками, що відповідають віку дітей, безпеці їхньої життєдіяльності);
- сприяйте пристосуванню дітей до предметного простору вдома. Давайте доручення: “Пролізь під столом і підніми кубик, поклади його в коробку”, “Пройди між столом і диваном”, “Обійди стіл і дістань ляльку” тощо;
- залучайте до ігор з моторними (машинка, візок) та спортивними (м'яч, обруч, кеглі) іграшками; котіть дитині м'яч, стимулюючи її до зворотної дії; збивайте разом з малюком різні предмети м'ячем тощо;

- розвивайте дрібну моторику рук, використовуючи ігри (“Злови рибку”, “Накинь кільце”, “Влуч в ямку” тощо);
- розвивайте моторні вміння і навички: ходьби, підтримання рівноваги, повзання, лазіння, кочення, кидання;
- заохочуйте до виконання загальнорозвивальних, імітаційних вправ, участі в ігрових вправах і рухливих іграх;
- здійснюйте практичну допомогу дітям у разі потреби та доброзичливий контроль.

СЕНСОРНО-ПІЗНАВАЛЬНИЙ РОЗВИТОК

➤ Вікові особливості

Сенсорно-пізнавальний розвиток відбувається у процесі предметної діяльності дітей та їхнього спілкування з дорослим.

Удосконалюється зорове, слухове і тактильне сприймання. Дитина до 1 року 6 місяців легко розрізняє контрастні форми (куля і куб) та величину предметів (дуже великий – дуже маленький), геометричні форми (круг, трикутник). Розвивається зорова, дотикова і кінестетична чутливість. При цьому дитина орієнтується насамперед на форму предмета, потім на величину і пізніше на колір.

У другому півріччі найбільших успіхів діти досягають у *сприйманні предметів довкілля*. Еталонами для дітей слугують уявлення про властивості предметів, що закріпилися в пам'яті: про форму – “як сонечко”; про колір – “як листочки”.

До 2 років дитина розрізняє чотири основні кольори (червоний, синій, зелений, жовтий), здатна розкласти іграшки різного кольору у відповідно пофарбовані коробки, знаходити за кольором предмет серед двох-трьох інших (“такий самий”), добирати до коробок різної форми (круглі, квадратні) відповідні до форми кришки тощо.

Оперуючи предметами, дитина оволодіває зовнішніми орієнтувальними діями: виокремлює різні якості, обстежує їх зором, дотиком, губами, розглядає при різному освітленні, під різним кутом зору. З'являються перші прояви самостійності: до 1 року 6 місяців дитина може вже самостійно їсти не тільки рідку, а й і будь-яку іншу їжу; знімати шкарпетки, розшнуровувати черевики тощо.

Продовжується розвиток психічних процесів. Розвиваються рухова й емоційна пам'ять. Дитина краще запам'ятовує те, що вона зробила і що пережила. Процеси пам'яті мають мимовільний характер. Дитина запам'ятовує значуще, емоційне, яскраве. При цьому легше запам'ятовує образний матеріал, аніж словесний. У предметних діях зароджується наочно-дієве мислення.

Мислити дитина може лише про ті предмети, які бачить, з якими діє, маніпулює, розбирає і складає іграшку, відкриває для себе нові властивості об'єктів. Розвивається увага дитини.

У цьому віці яскраво виражений інтерес до всього особливо яскравого, рухомого, озвученого. Кожна, навіть незначна, зміна, що відбулась у довколишньому оточенні, привертає увагу дитини. Її діяльність визначається тим, що потрапляє в поле зору дитини. Дитина перебуває, ніби під владою зорового сприймання: побачила м'яч – грає з м'ячем, натрапила на ляльку – залишає м'яч, бере ляльку. Це свідчить про те, що увага дитини ще нестійка, вона легко відволікається.

Змінюється і характер дитячих ігор: дитина починає відображати дії дорослих, наслідує дії інших дітей.

➤ Основні завдання

Розвиток сенсорики, психічних процесів

- вчити сприймати і виділяти форму, величину, колір предметів через зорове, дотикове і рухове обстеження;
- формувати уявлення про різні властивості предметів, порівнюючи їх між собою;
- заохочувати до виконання завдань разом з дорослим;
- вправляти у встановленні подібності й відмінності між предметами;
- ознайомлювати з геометричними фігурами: круг, квадрат, трикутник, куля;
- вчити впізнавати знайомі геометричні форми у предметах довкілля;
- ознайомлювати з розміром (великий – малий) та властивостями предметів (товстий – тонкий, високий – низький, довгий – короткий);
- ознайомлювати з кольорами (червоний, синій, жовтий, зелений), формувати вміння впізнавати знайомі кольори в довкіллі, знаходити пари предметів однакових кольорів, групувати предмети за кольором;
- формувати вміння розрізняти предмети за допомогою тактильних відчуттів (холодний – теплий, твердий – м'який);

- розвивати нюхові (здатність відчувати запахи) та смакові відчуття (солодкий, кислий, гіркий);
- розвивати слухові відчуття, вчити розрізняти тихе і голосне мовлення, музику, співи птахів, звуки тварин тощо.

Розвиток предметної діяльності

- стимулювати до самостійних дій з предметами, що вимагають точних і координованих рухів (пересипання, переливання, перекладання дрібних предметів);

- залучати до обстеження знайомих предметів руками, очима.

Вчити:

- наслідувати дії дорослих з різними предметами, виконувати найпростіші дії за вказівкою дорослого;
- самостійно користуватися предметами за призначенням (ложкою під час прийому їжі; лопаткою, совком під час ігор з піском);
- нанизувати кільця на стрижень пірамідки, прокочувати кульку, будувати вежу, доріжку, парканчик;
- відкривати й закривати коробки, баночки (контрастні за формою, розміром і кольором), поступово збільшуючи їх кількість (один, два, три предмети різного розміру й кольору);
- діяти з кубиками, цеглинками: ставити їх один на одного (вертикально, горизонтально), в різному просторовому відношенні;
- переносити засвоєні дії з предметами на інші – незнайомі предмети;
- захочувати до самостійного одягання і роздягання, прибирання іграшок;
- привчати звертатися за допомогою дорослих у процесі самостійної предметної діяльності;
- стимулювати до дій з предметами поруч з іншими дітьми, не заважаючи один одному.

Пізнавальна діяльність у найближчому природному і предметному довкіллі

- стимулювати пізнавальну активність, спостережливість у процесі ознайомлення з природним і предметним довкіллям;
- формувати уявлення про об'єкти (тварини і рослини найближчого оточення, сонце, хмари) та явища природи (дощ, вітер);
- ознайомлювати із характерними зовнішніми особливостями тварин (мають голову, тулуб, лапи, крила) і рослин (мають листя, квіти);
- вчити розрізняти пори року за відмінними ознаками (взимку – падає сніг, улітку – сяє сонце, восени – йде дощ);
- спонукати помічати красу природного довкілля;
- заохочувати до спостережень за об'єктами та явищами природи у куточку природи (акваріум, кімнатні рослини), під час прогулянок (сонце, стан неба, дерева, квіти); вчити помічати зміни, пов'язані з порами року (навесні – всі дерева цвітуть, восени – листя дерев стає жовтим, червоним);
- залучати до ігор з піском, водою, снігом із використанням формочок, лопаток, різних ємностей; ознайомлювати із властивостями піску (сухий – сиплеться, вологий – тримає форму), води (прозора, ллється), снігу (холодний, у теплі тане);
- вчити дотримувати елементарних правил поведінки у природі (не ображати тварин, не рвати квітів);
- ознайомлювати з працею дорослих (вихователь, помічник вихователя, дворник), знаряддям їхньої праці (мітла, віник, лопата, посуд, відро);
- формувати найпростіші уявлення про предмети побуту (меблі – стіл, стілець, ліжко; посуд – ложка, горнятко, тарілка), одягу (шапка, штанці, чоботи) та їх призначення;
- заохочувати до спостережень за транспортом, будівлями, ігровими майданчиками; формувати найпростіші уявлення про їх призначення (машини – перевозять людей або вантажі; у будинках – живуть люди; на гойдалках, гірках – любляють кататися діти).

➤ Показники сенсорно-пізнавального розвитку

- виявляє зацікавленість до предметного довкілля; розглядає яскраві предмети різної форми та величини; обстежує їх зором, дотиком;
- впізнає у довкіллі геометричні форми (круг, квадрат), розрізняє розмір (великий, маленький), кольори (червоний, зелений, жовтий, синій);
- порівнює і групує предмети за формою, розміром, кольором (до 3 шт.);
- за допомогою органів чуття відчуває запах (приємний, неприємний), смак (солодкий, гіркий), дотикові властивості (холодний, теплий); розрізняє різні слухові подразники (голос мами, музична мелодія, шум машини);
- полюбляє збирати пірамідки, кубики, кільця; розбирати і збирати іграшки-вкладки; відкривати і закривати коробочки, баночки; багаторазово повторювати дії на переливання, пересипання, перебирання речовин;
- використовує знайомі іграшки, предмети – замітники у процесі своєї діяльності; з допомогою дорослого робить прості будівлі із кубиків, цеглинок; виявляє інтерес до конструювання;
- виявляє інтерес до об'єктів та явищ природи; із задоволенням спостерігає за сонцем, станом неба, тваринами, деревами, квітами, рибками в акваріумі;
- з допомогою дорослого розрізняє пори року та їх відмінні ознаки (літо – тепло, сяє сонечко; зима – холодно, багато снігу тощо);
- із задоволенням грається з піском, водою, снігом, використовує при цьому допоміжне обладнання – формочки, лопатки, відерця, лійки;
- за нагадуванням дорослого дотримується елементарних правил поведінки у природі (не рве листя, не лякає птахів);
- розрізняє основні предмети одягу, посуду, побуту, намагається використовувати їх за призначенням (шапку – одягає на голову, із тарілки – їсть, на стільчику – сидить тощо);

- впізнає окремі трудові дії дорослих і дітей (миє посуд, прибирає іграшки, миє підлогу), наслідує їх у своїй діяльності; розрізняє прості знаряддя праці (мітла, лопата);
- із зацікавленістю спостерігає за транспортом, будівлями, діями людей; помічає відмінності між ними (машини – великі, маленькі, різних кольорів; будівлі – високі, низькі; люди – грають, розмовляють тощо).

Поради батькам

- збагачуйте та насичуйте предметний світ дитини якісними розвивальними іграшками (кольорові втулки, пластикові пазли, пірамідки, шнурівки тощо), виготовленими із безпечних матеріалів. Звертайте увагу на міцність кріплень, стежте, щоб дитина не потягнула до рота надто дрібних деталей;
- залучайте до ігор з будівельним матеріалом, створюйте разом прості будівлі, обігруйте їх;
- у процесі ігор викликайте позитивні емоції, радійте успіхам дитини, за потреби давайте змогу виконувати дії багато разів;
- вчіть обстежувати предмети (обіймати їх двома руками, обводити пальцем то лівої, то правої руки), маніпулювати ними (кочити, перекладати з руки в руку, підкидати, ховати в коробку);
- давайте можливість грати зі звичайними побутовими предметами (добір покришок для каструль різного розміру), водою (переливання з однієї ємності в іншу);
- у повсякденні багаторазово називайте різні властивості предметів, якими вони маніпулюють (форма, розмір, колір);
- розглядайте разом з дитиною книжки, акцентуйте увагу на зображенні знайомих предметів, тварин, рослин;
- під час прогулянок спостерігайте за об'єктами і явищами природи, звертайте увагу на їх красу і неповторність, зміни, що відбуваються з ними у різні пори року;
- по змозі знайомте дитину із тваринним і рослинним світом найближчого оточення, гуляйте в лісі, парку, на лузі, біля водойми;

- залучайте дитину до ігор з піском, снігом, камінням, різним природним матеріалом (шишки, жолуді, опале осіннє листя);
- пояснюйте правила поведінки у природі, будьте для дитини взірцем, залучайте її до допомоги (“Я посаджу в землю насінину, а ти будеш її поливати зі свого відерця, і виросте велике дерево”, “давай разом погодуємо горобчиків, вони нам подякують за частування”);
- звертайте увагу дитини на різні види транспорту (машина, автобус, літак), будівлі (рідний дім, магазин), пояснюйте їх призначення;
- на власному прикладі показуйте послідовність виконання певних дій (одягання, роздягання, прийом їжі); залучайте дитину до їх наслідування;
- поважайте вибір дитини займатися певним видом діяльності.

ЕМОЦІЙНО-СОЦІАЛЬНИЙ РОЗВИТОК

➤ Вікові особливості

На другому році життя закладається підґрунтя подальшого емоційно-соціального розвитку особистості.

Емоції дітей другого року життя здебільшого пов'язані з предметною діяльністю, її успішністю чи неуспішністю. Інтерес до об'єкта у поєднанні з невмінням діяти викликає у дитини невдоволення, гнів, засмучення. Негативні реакції дитини свідчать про те, що спосіб її дії з предметами ще не сформований.

Дитина цього віку надзвичайно емоційна. Якщо вона не хворіє, не голодна, якщо з нею доброзичливо спілкуються дорослі, якщо є предмети, з якими вона може різноманітно діяти, дитина життєрадісна, бадьора, активна. Водночас у неї легко можуть виникати короткочасні негативні емоційні стани як наслідок недостатньої уваги дорослих до дитини. Найбільше задоволення й радість відчуває дитина від спілкування з дорослим. Залишений на тривалий час без спілкування з дорослим малюк стає млявим, не цікавиться іграшками. Поведінка дитини, її дії, стійкість уваги залежать від того, чи подобається їй щось, чи не подобається.

Дитина другого року характеризується мінливістю емоційного стану: незначні події можуть призвести до плачу і, навпаки, ще не висохли сльози від образи – дитина вже всміхається. Їй притаманна *висока навіюваність і тонка диференціація емоцій* – дитина не розуміє слів, але добре відчуває, люблять її чи ні. Всі плачуть – і вона так само може заплакати, легко піддається емоційному навіюванню.

Дитина потребує особистісного, позитивно забарвленого спілкування. Активність її підвищується навіть від адресованих їй лагідних слів дорослого. У дитини наявна прихильність до тих, хто з нею доброзичливо і привітно спілкується. Вона важко переживає вимушене припинення таких теплих стосунків, наприклад, при переході до іншого дошкільного навчального закладу. Дитина рано виявляє самостійність, відштовхує руку матері, вимагаючи ложку, щоб їсти самостійно.

Явища, предмети довколишнього світу викликають зацікавленість дитини, стимулюють запитання, що засвідчує розвиток *орієнтовно-пізнавальної діяльності*.

Діти добре орієнтуються у найближчому оточенні (впізнають свою маму серед інших, які прийшли до дошкільного навчального закладу).

Змінюється характер спілкування дитини з дорослим, воно стає мовленнєвим, *ситуативно-особистісним*.

У дитини простежуються перші прояви самосвідомості: відособлення себе від довколишніх: вона вимагає поваги до своїх бажань, уподобань, проявляє впертість, незгоду, неслухняність, радість внаслідок успішних дій і засмучення внаслідок невдалих дій. Активізується *предметно-маніпулятивна діяльність*.

У процесі спілкування з дорослими і дітьми дитина навчається розуміти іншу людину. З 1 року і шести місяців виникає прагнення втішити засмучену людину, емоційний відгук на її переживання. Водночас емоційна нестабільність дитини подекуди заважає встановленню позитивних контактів з однолітками. До 2 років майже всі діти набувають здатності встановлювати контакти одне з одним. Виникає елементарне – *емоційно-практичне спілкування* з однолітками.

Дитина прагне до співучасті в розвагах і забавах з іншими однолітками: вони разом сміються, бігають, кричать. Змінюються і взаємини між дітьми, створюються емоційно-ігрові взаємини – загравання, інтерес до дій одне з одним, співчуття.

Зростає рівень самостійності дитини: дитина починає робити те, що привертає її інтерес і до чого в неї є бажання (сама знаходить собі іграшки, предмети, діє з ними). З'являються зачатки довільної поведінки, якщо дитині в чомусь відмовляють, вона наполягає більш активно, ніж у період немовляти.

➤ Основні завдання

Розвиток спілкування дитини з дорослими й однолітками

- формувати уявлення про себе (власні ім'я та зовнішність; можливість виконувати певні самостійні дії – ходити, їсти, гратися іграшками);
- заохочувати до вияву емоцій у різних життєвих ситуаціях (радість від нової яскравої іграшки, подив від зустрічі з твариною, задоволення від спільних ігор з дорослим);
- стимулювати вияв почуттів щодо близьких дорослих і дітей (прихильність, довіра – до мами, тата); вчити помічати їхній емоційний стан та реагувати на нього (співчуття – до братика, який ударився);
- сприяти розширенню кола спілкування дитини з дорослими, однолітками з найближчого оточення;
- вчити розрізняти рідних, близьких людей і незнайомих, чужих;
- формувати початкові уявлення про найближче соціальне середовище – сім'ю (мама, тато – турбуються про дітей; брати, сестри – такі самі діти, з ними весело грати);
- залучати до спостережень за діями дорослих (праця, спілкування), іграми дітей, знайомства з ними, спільних розваг;
- розвивати здатність адекватно реагувати на нових незнайомих людей (не плакати, не боятися їх); швидко адаптуватися до змінних умов (спокійно поводитися в гостях, на прийомі у лікаря, в дошкільному навчальному закладі);
- ознайомлювати з елементарними правилами культурної поведінки (вітатися, прощатися, дякувати, не забирати іграшок в інших дітей);
- вчити поводитися стримано на прохання дорослого в певних життєвих ситуаціях (зачекай, не можна брати, послухай уважно);
- формувати здатність до початкових морально-етичних оцінок (добрий, гарний, поганий);

- сприяти поступовому переходу до нового стилю спілкування з дитиною: від ситуативно-особистісного, коли домінують емоції, використовуються пестливі слова, до ситуативно-ділового, більш стриманого, коли дорослий стає співучасником предметної, предметно-ігрової діяльності.

➤ **Показники емоційно-соціального розвитку**

- емоційно реагує на своє ім'я, озивається на нього; з інтересом ставиться до власного зображення у дзеркалі, впізнає себе на світлинах; досліджує своє тіло (розглядає пальчики, торкається волосся, вух);
- зберігає емоційно врівноважений стан у процесі активної діяльності;
- потребує доброзичливого ставлення дорослих, їхньої позитивної оцінки;
- виявляє специфічні емоційні реакції у різних життєвих ситуаціях (захоплюється цікавою грою, спокійно виконує знайомі дії; радіє, сміється при отриманні позитивного результату; засмучується, сердиться на свої невдачі під час виконання малознайомої дії);
- вирізняє в соціальному оточенні значущих для себе рідних, близьких людей, виявляє до них особливу симпатію, прихильність, довіру;
- до незнайомих людей ставиться з інтересом (подекуди з обережністю), придивляється до них, вивчає їхню зовнішність; вступає в контакт при їхньому доброзичливому ставленні;
- полюбляє грати разом з дорослими і дітьми, вдається до контактів з ними (торкається, погладжує); радіє від самого процесу гри, багато разів повторює дії, що їй сподобалися;
- за нагадуванням дорослого виконує елементарні правила культурної поведінки (вітається, прощається, дякує), здатна до початкових морально-етичних оцінок (добрий, поганий, гарний);
- розуміє прохання дорослих (не можна, зачекай), по змозі їх виконує.

Поради батькам

- задовольняйте потреби дитини в доброзичливій увазі, захисті і безпеці, у допомозі, співчутті, схваленні;
- сприяйте збагаченню емоційного досвіду дитини, звертайте увагу на переживання інших людей, пояснюйте, чому вони бувають веселими, сумними;
- поважайте право дитини на вияв не лише позитивних, а й негативних емоцій. У таких випадках відволікайте увагу дитини, переключайте її на інші цікаві речі;
- розширюйте соціальний досвід дитини, нехай вона звикає спілкуватися з однолітками на дитячих ігрових майданчиках, ходять у гості до товаришів, залишається ночувати в бабусі, гуляє по місту. Маючи такий досвід, дитина не боїтиметься спілкуватися з однолітками й дорослими;
- заохочуйте спроби дитини дотримуватися елементарних правил поведінки у взаєминах з дорослими й однолітками з найближчого оточення. Намагайтеся бути для дитини прикладом;
- підтримуйте у дитини інтерес до власного образу, давайте змогу розглядати себе в дзеркалі, позитивно коментуючи цей процес.

Для більш легкого проходження адаптаційного періоду в дошкільному навчальному закладі

- пам'ятайте, що від емоційного стану близького дорослого в момент приходу дитини в дошкільний навчальний заклад, а також від стилю спілкування з нею залежить емоційне самопочуття і подальша поведінка малюка. Намагайтеся бути спокійними, врівноваженими, доброзичливими, не піддавайтеся на негативні прояви емоцій (плач, крик, вередування), підтримуйте, заспокоюйте свою дитину;
- поступово змінюйте стиль спілкування з дитиною від ситуативно-особистісного, коли домінують емоції, використовуються пестливі слова, звернення, до ситуативно-ділового, більш стриманого, коли дорослий стає співучасником предметної діяльності дитини;

- розповідайте дитині, що в дошкільному навчальному закладі багато іграшок, діток і їй там буде добре, цікаво, весело;
- навчайте дитину елементарних навичок самообслуговування (умиватися, витирати руки; одягатись і роздягатись; самостійно їсти, користуючись під час їжі ложкою; проситися на горщик);
- заздалегідь познайомтеся з вихователями та особливостями організації життєдіяльності в групі; дотримуйте цього розпорядку вдома;
- узгоджуйте свої дії з вихователем, прислухайтеся до його порад, частіше консультуйтеся з ним, читайте спеціальну рекомендовану літературу;
- повідомте вихователів про звички та вподобання вашого малюка, особливості здоров'я і поведінки;
- уникайте обговорення в присутності дитини проблем, пов'язаних з дошкільним навчальним закладом;
- у перший день краще приведіть дитину на прогулянку, оскільки на прогулянці (у грі) маляті легше знайти собі друзів, познайомитися з вихователем. У дошкільний навчальний заклад можна взяти з собою улюблену іграшку;
- плануйте свій час так, щоб у перший місяць відвідування дитиною дошкільного навчального закладу у вас була змога не залишати її там на цілий день. Перші тижні відвідин дошкільного навчального закладу мають бути обмежені 3-4 год, пізніше можна залишити дитину до обіду, в кінці місяця (якщо це рекомендує вихователь) приводити малюка на цілий день;
- будьте терплячими, щоб викликати у дитини бажання відвідувати дошкільний навчальний заклад; підтримуйте у неї позитивні емоції, прагнення до самостійності; радійте успіхам; акцентуйте увагу на радісних моментах спілкування з дітьми та дорослими.

МОВЛЕННЕВИЙ РОЗВИТОК

➤ Вікові особливості

Другий рік життя є періодом індивідуального розвитку мовлення, яке проходить у два етапи: перший – від 1 року до 1 року 6 місяців; другий – від 1 року 6 місяців до 2 років. Мовлення дітей цього віку розвивається за такими напрямками: розвиток розуміння мовлення дорослого; формування функції узагальнення; збагачення та активізація словникового запасу; розвиток здатності наслідувати і вдосконалювати звуковимову; формування граматичної будови мовлення.

У процесі оволодіння дитиною першими словами спостерігається перехідний етап, що його вчені називають “малим мовленням”, “автономним мовленням”, “псевдомовленням” (уривки слів дорослих, звуконаслідувальне мовлення). У другій половині року спостерігається різкий стрибок у збагаченні слів (1 рік 6 місяців – 30 слів, 1 рік 8 місяців – 100 слів, 1 рік 9 місяців – 175 слів, у 2 роки – 300 слів).

Дітям властива загальна пом'якшеність мовлення, заміна одних звуків і складів іншими, немовні відповіді (жести, рухи).

➤ Основні завдання

Розуміння мовлення дорослого

*ПЕРШЕ ПІВРІЧЧЯ
(1 РІК – 1 РІК 6 МІСЯЦІВ)*

- розширювати запас слів, які дитина розуміє, що означають назви предметів, дій живих істот (спить, їсть, співає, слухає), а також слів, що означають деякі яскраво виражені, зрозумілі дітям ознаки предметів (великий, маленький, червоний).

Вчити розуміти:

- назви предметів і дій, пов'язаних з годуванням – назва їжі (хліб, молоко, каша, компот, сік), назва посуду (тарілка, горнятко, ложка), назва дій (візьми ложку, відкуси хліб, ковтай, жуй, витри носа і тощо);

- назви предметів і дій, пов'язаних з умиванням (вода, мило, рушник, витиратися, митися, купатися), роздяганням, одяганням, укладанням спати;
- назви одягу і частин одягу (сукня, сорочка, штанці, колготки, гудзик), назви дій (дай руку, підними ногу, лягай, вставай, заплющ очі, треба спати, вставати);
- назви меблів (стіл, стілець, шафа), деякого обладнання (гірка, східці), назви іграшок (ведмедик, лялька, котик, собачка);
- назви частин свого тіла (руки, ноги, голова, очі, вуха);
- назви деяких засобів пересування (машина, автобус, трамвай, коляска, візок);
- формувати вміння узагальнювати відомі назви предметів та дій: впізнавати предмети однієї назви, але різні за зовнішнім виглядом (лялька гумова, лялька з тканини, і велика, і маленька тощо);

Вчити:

- впізнавати знайомі предмети у природі і на картинках;
- розуміти, що певну дію можна відносити й до іншого предмета (годують ляльку, годують кицьку, ведмедика тощо);
- знаходити названу іграшку (чи предмет) серед інших і на картинці;
- розуміти і виконувати на прохання дорослого знайомі дії і прості доручення (покатай м'яч, погодуй ляльку, принеси машинку); від 1 року 4-5 місяців – більш складні доручення (візьми горнятко і віднеси тітці Олі);
- створювати передумови для розуміння мовлення дорослих, не підкріпленого показом (наочністю);
- учити розуміти і виконувати завдання на групування знайомих предметів за істотними ознаками (мовленнєві узагальнення);
- вчити виконувати ігрові дії відповідно до тексту знайомих забавлянок ("Ладусі", "Сорока-білобока", "Пальчик-пальчик", "Люлі-люлі"), під час читання чи розповіді емоційно відгукувати на ритм і музичність народних творів, віршів, пісень. Розвивати здатність слухати художній текст і активно реагувати на його зміст;

- вправляти у розумінні виразного мовлення: питальних, стверджувальних, окличних інтонацій, за допомогою яких виражають своє ставлення до змісту художнього твору;
- привчати розуміти питальні речення дорослих (Що це? Хто приніс? Як кричить півник? тощо).

ДРУГЕ ПІВРІЧЧЯ
(1 РІК 6 МІСЯЦІВ – 2 РОКИ)

- закріплювати розуміння слів, що означають імена людей, назви тварин і деяких рослин, предмети та їх властивості, дії людей і тварин, а також дії, пов'язані з виявленням бажань (ходити, пити, їсти, спати тощо), фізичного стану (холодно, мокро, спекотно тощо);
- вчити розуміти слова, що позначають людей відповідно до їхнього віку і статі (дівчинка, хлопчик, тітка, дядько, бабуся, дідусь), деяких тварин і рослин, різноманітні предмети, що знаходяться в кімнаті, на майданчику, на подвір'ї, на вулиці;
- вчити помічати різні дії людей, тварин та розуміти слова, що позначають ці дії (наприклад, няня миє посуд, дядько забиває цвях молотком, водій заводить машину, пташка летить, рибка плаває, кішка біжить, собака їсть тощо);
- вправляти у розумінні слів, що означають розміри предметів, їх колір, властивості та якості, які сприймаються зором, на дотик, на слух; слів, що містять у собі оцінку (добре, погано), а також прислівники, що характеризують доступні просторові (тут, там), часові (зараз, потім) і кількісні (один, багато) відношення, займенників (мій, твій, його);
- вчити розуміти взаємини з іншими дітьми, позначені словами (“не заважай”, “допоможи”, “віддай”, “покажи”, “розкажи”);
- формувати розуміння виразів, що передаються за допомогою прийменників *в, на*; вміння правильно виконувати дії, що відповідають їх змісту.

Вчити:

- розуміти прохання дорослого й виконувати доручення, що складається із двох-трьох взаємопов'язаних дій;

- знаходити предмети-іграшки за словесною вказівкою в ситуації ускладненого вибору (наприклад, кубик і цеглинка, м'яч і кулька, машина і візочок тощо), а також предмети, що позначаються близькими за звучанням словами (наприклад, стіл і стілець тощо);
- узагальнювати подібні між собою предмети за найістотнішими ознаками;
- розуміти зміст інсценівок з лялькою, що відображають взаємопов'язані події (наприклад, лялька Катруся готується приймати гостей; зайчик захворів, і його відвідує лікар);
- за допомогою нескладних сюжетних картинок (лялька у ванні, хлопчик грає на дудочці) розуміти найпростіші причинно-наслідкові зв'язки;
- від 1 року 7 місяців до 1 року 9 місяців розуміти нескладні оповідання за сюжетною картиною; від 1 року 9 місяців до 2 років – короткі оповідання без показу картинки про події, відомі дитині з досвіду.

Розвиток активного мовлення

*ПЕРШЕ ПІВРІЧЧЯ
(1 РІК – 1 РІК 6 МІСЯЦІВ)*

Звукова культура

- продовжувати вправляти дітей у звуконаслідуванні; спонукаати їх до активного белькотіння, багаторазового повторювання складних і простих слів (1 рік 2 місяці – 1 рік 4 місяці);
- вчити наслідувати прості слова і звукосполучення, що їх часто чує дитина (тук-тук, цок-цок, тік-так, бі-бі, ляля, киця);
- вправляти у повторюванні знайомих слів, звукосполучень з відповідною інтонацією, що виражають подив, радість, незадоволення, засмучення;
- вчити промовляти слова з різною силою голосу: тихо, голосно (дай-дай, іди-іди, бай-бай), супроводжувати їх відповідними жестами, рухами.

Словник

- збагачувати активний словник дитини, навчати її вимовляти слова, що означають людей, знайомі реальні та іграшкові предмети (меблі, одяг, посуд) і зрозумілі дії;
- навчати знаходити і називати знайомі предмети (одяг, меблі, посуд), незалежно від форми, розміру, кольору;
- залучати до розглядання предметних картинок, на яких зображено відомі дітям тварини в різному стані (собака лежить, кішка їсть тощо);
- спонукати до наслідування голосів іграшок тварин (гав-гав, ку-ку), що використовуються під час інсценівок;
- вчити вимовляти закінчення деяких нескладних фраз зі знайомих текстів, приказок, пісень (наприклад, “Сорока-ворона”: вихователь промовляє “цьому...”, а дитина закінчує: “дала”);
- збагачувати активний словник словами, що позначають близьких людей і складаються із двох співзвучних складів (мама, тато, бабуся, дядько), легкі для вимовлення імена дорослих і дітей (Оля, Валя, Таня, Надя, Зіна), відомі дії (дай, на, сядь, їж, пий);
- вчити називати своє ім'я, імена близьких дорослих і дітей;
- спонукати звертатися до дорослих з різного приводу, переходити від спілкування за допомогою міміки і жестів до використання доступних мовних засобів (слів і звукосполучень), звертатись із запитаннями “Що?”, “Де?” У словнику дитини налічується близько 30–40 слів.

Граматична будова

- вчити розмовляти реченнями: однослівними (до 1 року 3 місяців), двослівними (до 1 року 6 місяців);
- вчити будувати фрази із двох слів (дай кицю, дай лялю), що виражають дію.

Діалогічне мовлення

- вчити відповідати на запитання словами, звертатися до дорослих і дітей із запитаннями (“Що?”, “Де?”, “Хто?”), проханнями;

- розвивати мовленнєве спілкування, використовувати: слово-склад, слово-контур, слово-речення.

ДРУГЕ ПІВРІЧЧЯ
(1 РІК 6 МІСЯЦІВ – 2 РОКИ)

Звукова культура

- вчити сприймати звуки на слух, розвивати фонематичний слух: розрізняти голосні і приголосні звуки [e-і, б-п, к-х, в-ф, д-т, шиплячі та свистячі];
- вправляти артикуляційний апарат дитини у чіткому і правильному вимовлянні голосних [а, у, і, о, и, е] і приголосних [б, п, м, т, д, н] звуків;
- вчити говорити виразно, не поспішаючи, доволі голосно;
- вправляти у вимовлянні слів з різною силою голосу;
- розвивати здатність відтворювати за наслідуванням слова і фрази, що вимовляє дорослий; проспівувати і проговорювати окремі слова;
- розвивати мовленнєве дихання: вчити робити видих.

Словник

- активізувати мовлення дитини словами, які вже є у її пасивному словнику.

Вчити:

- правильно називати знайомі предмети, користуватися цими назвами без допомоги жестів;
- називати дії, що виконують дорослі, старші діти в групі або на майданчику (наприклад, няня миє підлогу, витирає стіл; діти граються, поливають квіти тощо);
- називати дії, що відбуваються на вулиці (наприклад: їде машина, трамвай, біжить собака тощо); явища та об'єкти природи (сонечко, дощ, сніг, вітер, пісок, вода, дерево, квітка тощо);
- розрізняти і називати розміри – великий, маленький; кольори – червоний, синій, жовтий, зелений; інші якості предметів – чистий, брудний, добрий, солодкий тощо;

- формувати вміння розрізняти й елементарно узагальнювати одержані враження; правильно називати схожі за формою предмети (куля, м'яч), розрізняти близькі за звучанням слова (стіл, стільчик), позначати одним словом предмети, що мають однакові ознаки (різноманітні ляльки, м'ячі тощо); впізнавати і правильно називати знайомий предмет, його зображення на картинці, у формі іграшки тощо;
- формувати вміння користуватися словами, що виражають бажання і встановлюють взаємини з довколишніми (хочу, дай, пусти, посунься);
- вчити правильно користуватися займенниками (я, ми, ти, мені), прислівниками (там, туди), прикметниками (великий, маленький, добрий поганий, смачний);
- заохочувати до використання у мовленні порівнянь, епітетів, образних виразів (зайчик-побігайчик);
- вчити замінювати слова-універсали ("ходові" слова) словами-синонімами (гарний – прекрасний, чудовий), слова дитячого мовлення (ляля, киця, моко, коко) та звуконаслідувальні (бі-бі, тік-так) словами літературної мови. У словнику дитини 300 слів.

Граматична будова

Вчити:

- розмовляти трислівними (до 1 року 8 місяців) і чотирислівними (до 2 років) реченнями;
- будувати розповідні, наказові, питальні, окличні речення (різні за інтонацією); речення з однорідними членами без сполучників та зі сполучником *і*; складні речення без сполучників;
- на кінець другого року життя правильно вживати слова в називному, родовому, знахідному відмінках; однину і множину іменників; теперішній, минулий і майбутній час дієслів; вживати іменники з прийменниками *в, на, під*.

Діалогічне мовлення

- розвивати мовлення як основний засіб спілкування з дорослими: спонукати звертатися до дорослих і дітей з різного приводу,

формувати вміння звертатись із запитаннями, вчити висловлювати свої бажання і прохання словами і короткими фразами, розповідати про те, що бачив(-ла);

- стимулювати різні типи запитань до дорослих (“Хто це?”, “Що це?”, “Де?”), мотивацію спілкування, спрямовану на вирішення різних завдань соціально-побутового характеру в процесі взаємодії з дорослими й однолітками;
- розвивати різні форми і типи спілкування: емоційно-предметний діалог, предметно-дієвий діалог, вербальний діалог (запитання-відповідь).

➤ Показники мовленнєвого розвитку

*ПЕРШЕ ПІВРІЧЧЯ
(1 РІК – 1 РІК 6 МІСЯЦІВ)*

- швидкими темпами збільшується пасивний словник, кількість слів, які розуміє дитина;
- легко встановлює зв'язок між предметами, діями та їх словесними позначеннями; узагальнює предмети за суттєвими ознаками;
- мовлення дорослого стає інструкцією до дії, дитина виконує за словом дорослого прості дії з предметами (“закрий”, “відкрий”, “поклади”) до 1 року 3 місяців, а потім і складніші (“Візьми ложку і сядь за стіл”, “Візьми серветку і витри рот”); легко наслідує звукосполучення, які чує від інших;
- характерними для дитини є ігри-монологи (наслідування мовлення дорослих у формі белькотіння): повторює за дорослим закінчення слів і прості слова;
- словниковий запас – близько 30–40 слів, слова набувають узагальнювального характеру (словом “кішка” позначає будь-яку кішку – живу, іграшкову, гумову, м'яку, велику, маленьку, чорну, руду, на картинці). У словнику багато полегшувальних слів (“ляля”, “коко”, “гам-гам”, “бі-бі”, “тік-так”), переважають іменники і дієслова. Звертається із запитаннями: “Що це?”, “Де?”;
- вживає слова-речення: у кінці періоду (до 1 року 5-6 місяців) з'являються двослівні речення;

- продовжує багато белькотати, емоційно спілкуючись з дорослими у процесі своєї діяльності: слова доповнює мімікою, жестами, рухами;
- звертається до дорослих із проханням, скаргою, показує жестами, мімікою, подекуди додає знайомі слова.

*ДРУГЕ ПІВРІЧЧЯ
(1 РІК 6 МІСЯЦІВ – 2 РОКИ)*

- виявляє підвищений інтерес до розмови дорослих, втручається у виконання деяких дій, що виникають з розмови, яка безпосередньо не звернена до дитини;
- розуміє зміст речень, висловлювань про події та явища, які часто повторюються у власному досвіді;
- розуміє запитання “Що?”, “Хто?”, “Де?”; легко повторює слова і фрази, які промовляють дорослі;
- запас активного словника швидко зростає: в 1 рік 8 місяців – 100 слів, в 1 рік 9 місяців – 175 слів, в 1 рік 10 місяців – 225 слів, у 2 роки – 300 слів;
- полегшувальні слова замінюються правильними (киць-киць – киця; гав-гав – собака);
- з’являються прикметники, займенники, узагальнює предмети за суттєвими ознаками;
- активізується мовленнєва діяльність, дитина багато розмовляє. У мовленні з’являються дво-трислівні речення, а на кінець року – чотирислівні і навіть більше;
- засвоює перші граматичні форми (словозміна слів у реченні, їх узгодження);
- мовлення стає засобом спілкування з дорослими; відповідає на запитання, звертається до дорослих із запитанням “Що це?” Прохання, бажання передаються словами, набирають мовної форми.

Поради батькам

- кожен вільну хвилину розмовляйте з дитиною: називайте словами всі предмети, які дитина бачить, з якими діє;
- стимулюйте повторювати за дорослим усі слова і звуконаслідування: “Скажи, що це таке”, “Як називається?”, “Повтори це слово”, “Давай скажемо разом”;
- спонукайте до звуконаслідування, що завершується правильною вимовою слова;
- пам’ятайте, що не варто повторювати “дитячі” полегшені слова, які ще переважають у мовленні вашої дитини (моня, ляля, тік-так, киця тощо);
- після звуконаслідування дитина повинна чути правильне слово: “тік-так – годинник”, “бі-бі – машина”, з правильною вимовою всіх звуків у словах. Звертайтеся до дитини не тільки із запитаннями “Що це?”, “Хто це?”, а й такими, як “Де?”, “Куди?”, “Який?”, “Якого кольору?”;
- грайте з дитиною у мовленнєві ігри типу: “Що ти бачиш?” (на кухні, в кімнаті, у спальні, на вулиці), “Що ти чуєш?”, звуконаслідувальні ігри. Супроводжуйте словами-назвами всі дії і поведінку дитини: під час годування (назва посуду, страв тощо), вкладаючи спати (назва постільної білизни), під час умивання, купання, одягання, роздягання спонукайте дитину, щоб вона обов’язково їх повторювала. Наприклад, дорослий промовляє: “Одягаємо Олі рукавички, рукавички одягаємо. Що ми Олі одягаємо? – Рукавички. – Скажи, Олю, рукавички”;
- розучуйте з дітьми коротенькі забавлянки-ігри: “Ладусі”, “Сорока-ворона”, “Кую-кую, чобіток” тощо;
- розглядайте сюжетні картинки та ілюстрації в дитячих книжках, звертайтеся до дитини із запитаннями за їх змістом; спонукайте їх розповідати за картинками, пропонуючи дитині закінчити речення. Наприклад: “Жили собі... Хто? – Дід та баба...”;
- розповідайте дітям (багаторазово) одні й ті самі казки “Курочка Ряба”, “Колобок”, “Ріпка” тощо, читайте коротенькі оповідання, розмовляйте з дитиною за їх змістом;

- розвивайте звуконаслідувальними іграми правильну вимову звуків рідної мови;
- на вулиці під час прогулянок спостерігайте за природними явищами, супроводжуйте спостереження звуконаслідуванням, читанням забавлянок, віршиків, пісеньок, стимулюючи дітей до їх повторення.

ХУДОЖНЬО-ЕСТЕТИЧНИЙ РОЗВИТОК

➤ Вікові особливості

На прикладі дорослого, його позитивного емоційного ставлення до довкілля діти здатні проявляти радісні емоції та переживання у зв'язку зі сприйманням краси, явищ природи, звуків, яскравих фарб, віршів тощо. У процесі музичних занять у дітей розвиваються почуття ритму, слухова чутливість, емоційна виразність голосу, естетичне задоволення, з'являється бажання малювати, ліпити, діяти з папером, виконувати різні рухи і дії за змістом віршів.

Початок другого року життя – це *дообразотворчий* етап художнього розвитку. Він характеризується виникненням первинної графічної діяльності. Дитина із задоволенням малює на папері каракулі, радіє та дивується отриманим зображенням. Здебільшого її цікавить сам процес малювання, ліплення, а не результат, чим і пояснюється бажання багаторазового повторення дій із різноманітними художніми матеріалами (олівцями, фарбами, глиною).

У цьому віці у дітей викликає інтерес *музика*. Дитина реагує на танцювальну мелодію, її рухи стають жвавішими, у такт спокійної музики вона рухається плавно, хитає головою; від голосної музики – швидко втомлюється, починає вередувати.

Особливу увагу дитини другого року життя привертають казки, вірші, забавлянки, що їх читає і обіграє дорослий.

➤ Основні завдання

Розвиток образотворчих задатків

*ПЕРШЕ ПІВРІЧЧЯ
(1 РІК – 1 РІК 6 МІСЯЦІВ)*

- заохочувати до зосередження уваги дитини на яскравих предметах, іграшках, картинках, об'єктах природи, їх зорового, тактильного обстеження; стимулювати до позитивного реагування під час їх сприймання;

- ознайомлювати з найпростішими художніми матеріалами (олівці, фарби, крейда, глина, папір) та їх властивостями (олівець, фарба, крейда – залишають слід; папір – шарудить, рветься, мнеться; глина – пластична, змінює форму);
- підтримувати маніпулювання різними матеріалами – олівцем, папером, глиною та заохочувати до отримання позитивних результатів (лінії на папері – доріжка, шматочки глини – зернятка для пташок тощо).

ДРУГЕ ПІВРІЧЧЯ
(1 РІК 6 МІСЯЦІВ – 2 РОКИ)

- розвивати емоційну чутливість у процесі сприймання гарних предметів, іграшок, творів образотворчого (ілюстрації у книжках, картини із зображенням дітей, тварин, казкової тематики) і декоративно-ужиткового (народні іграшки) мистецтва;
- заохочувати до ігор-експериментувань із найпростішими художніми матеріалами;
- вправляти у впізнаванні предметів під час випадкового з'єднання ліній, плям, отриманні певної форми;
- у ліпленні спонукати повторювати рухи дорослого (відривати маленькі шматочки глини від більшого, розминати, розплющувати, стискувати в долоньці);
- залучати до спільної з дорослим гри-малювання, заохочувати до домальовування окремих елементів;
- вчити розрізняти контрастні кольори (жовтий, синій, червоний, зелений) у процесі малювання фарбами, олівцями;
- давати можливість займатися образотворчою діяльністю за бажанням.

Розвиток музичних задатків

У повсякденній життєдіяльності

- створювати в групі та музичній залі мистецьке розвивальне середовище, що спонукає дітей до емоційної реакції на музику, музичних проявів, виявлення задатків;

- залучати до слухання співу вихователя, музики в аудіозапису;
- заохочувати до спільних музичних занять з дорослими, сприймання святкової розваги й участі в ній (новорічна, святкування Дня матері).

Під час музичних занять

➤ у слуханні музики

- вчити слухати короткі пісні та інструментальні п'єси образно-ігрового характеру у виконанні педагогів;
- заохочувати мимовільні емоційні та рухові реакції на музику;

➤ у музичних рухах

- розвивати вміння відгукуватися на музику вільними рухами;
- вчити у танці емоційно дякувати поклоном, водити хоровод, виконувати таночки за характером музики (помірно, у швидкому темпі, відповідно до контрасту двох частин твору), розігрувати рухливі забави;
- виховувати емоційну чутливість до музики, чуття музичного ритму, невимушеність ігрових рухів (лапки і вушка зайчика, зачинаємо і кладемо долоні під щічку, ховаємо ручки за спину), танцювальних рухів (плескання у долоні, уклін, дріботіння), рухів із предметами (брязкальця, лялечка);
- заохочувати дітей до рухів вигуками (туп-туп; гоп-гоп; гой-я, гой-я; гей, гей), примовками (плескай-плескай ручками; тупай-тупай ніжками), брязкальцем, іграшкою тощо;

➤ у співах

- залучати до сприймання виразного співу дорослих, підспівування, ознайомлення з пісенним досвідом дорослих, супроводження співу дорослого рухами;
- виховувати інтерес до народної та дитячої пісні;

➤ у музикуванні

- організовувати спільні дії з дорослими (дорослий тримає трикутник, рухається від однієї дитини до іншої, діти вдаряють по інструменту);

- вчити координувати рухи зі звучанням інструмента: під звуки барабана - крокувати, під звуки трикутника – кружляти.

Залучення до театралізованої діяльності

- ознайомлювати з текстами потішок, забавлянок, віршів, пісень, супроводжуючи їх жестами, мімікою, інтонацією;
- стимулювати до вияву позитивних емоцій, реакцій похвалювання;
- вчити виконувати елементарні дії “ладусі”, “дай руку”, “бувай-бувай” за показом і словом дорослого;
- вчити наслідувати звуки, окремі слова коротеньких віршиків, забавлянок; розуміти нескладний сюжет показів, інсценівок з іграшками, предметами, персонажами лялькового театру;
- заохочувати до розігрування невеликих за обсягом текстів із використанням наочності;
- залучати до театралізованих ігор та ігор-драматизацій за змістом знайомих казок.

➤ Показники художньо-естетичного розвитку

Образотворча діяльність

- позитивно реагує (радіє, дивується) на яскраві предмети, іграшки, ілюстрації в книжках, картини із зображенням дітей, тварин тощо;
- зацікавлено спостерігає за образотворчою діяльністю дорослого, впізнає створені ним образи в ліпленні, малюванні, виявляє бажання долучитися до процесу творення та гри;
- маніпулює, експериментує з різними художніми матеріалами, намагається використовувати їх за призначенням;
- впізнає окремі предмети під час випадкового з'єднання ліній, плям, крапок, штрихів;
- у ліпленні наслідує дії дорослого (відриває шматочки глини, розминає, розплющує їх);

- розрізняє контрастні кольори (жовтий, синій, червоний, зелений) і використовує фарби, олівці цих кольорів;
- виявляє бажання займатися ліпленням, малюванням.

Музична діяльність

- емоційно виявляє позитивне сприймання музики, змінює мімічні вирази обличчя зі зміною характеру музики, вільно рухається під музику;
- невимушено реагує заспокоєнням на колискову; бігом, оплесками, ходьбою – на жваву, веселу музику;
- із задоволенням виконує під музику окремі образно-ігрові рухи;
- виявляє увагу до співу дорослого, супроводжує спів мимовільними рухами;
- грається з іграшками-інструментами, просить умикати музику або робить це самостійно;
- поступово занурюється в атмосферу музичного заняття, розваги, взаємодіє з дорослими.

Театралізована діяльність

- емоційно позитивно реагує на тексти знайомих утішок, забавлянок, віршів, пісень, наслідує міміку і рухи дорослого;
- показує прості ігрові дії (“бувай-бувай”, “полетіли-полетіли”, “на голівку сіли”, “сорока-ворона кашку варила”), бере участь у спільній з дорослим грі;
- супроводжує тексти і малюнки казочок інтонаційно виразними словами, образними жестами, у спільних діях із дорослим повторює окремі дії, імітує рухи, наслідує голоси тварин.

Образотворча діяльність

- спрямовуйте увагу дитини на яскраві об'єкти у довкіллі, намагайтеся утримувати її певний час, розглядайте разом картинки, ілюстровані книжки, народні іграшки, стимулюйте вияви позитивних емоцій під час їх сприймання;
- створюйте сприятливі умови для розвитку творчих задатків, забезпечте наявність необхідного художнього обладнання (олівці, фарби гуаш 1-2 кольорів, папір, глина), підтримуйте маніпулювання дитини з ним;
- займайтеся образотворчою діяльністю у вигляді гри. Виберіть сприятливий час, коли дитина має гарний настрій, приготуйте всі матеріали і запропонуйте пограти. Зацікавте її спочатку, прочитайте віршик, казочку, попросіть показати на малюнку її персонажів, а потім творіть разом;
- сприймайте заняття з малюком як цікавий творчий процес, тоді ваш настрій передасться дитині, подарує їй багато позитивних емоцій;
- використовуйте сучасні навчально-наочні видання (альбоми, розмальовки);
- не зупиняйте дитину, якщо у неї є бажання виконувати одні й ті самі дії багато разів (креслити олівцем нескінченні лінії, місити глину тощо);
- вправляйте у впізнаванні предметів під час випадкового поєднання ліній, плям, отриманні певної форми, озвучуйте образи, які створює малюк, щоб збагатити уявлення про них, їх властивості (колір, форму).

Музична діяльність

- створюйте сприятливе музично-розвивальне середовище в родині через прихильне ставлення батьків до музики, музично-естетичну поведінку дорослих (спів, слухання музики), спільну музичну і музично-рухову діяльність дорослого і дитини (плескаємо, бігаємо разом);

- наповнюйте предметний простір вдома музичною апаратурою і музично-ігровим дитячим обладнанням (музичний центр, iPad, музичні іграшки-інструменти з фіксованим звуком – органчик, музична скринька; шумові іграшки-інструменти – дзвіночки, брязкальця; дитячі якісні іграшки з музичним начинням);
- практикуйте в родині живий спів членів сім'ї: мами, тата, бабусі, дідуся (колискові, утішки, забавлянки, сучасні дитячі мелодії та пісні материнською мовою), залучайте до нього дитину;
- імпровізуйте ритмічний спів імені дитини за зразком “Ксеню, Ксеню, донечко, світле наше сонечко”, а також ритмічний, паралельний діям, спів типу “Ручки миє наш Михасик, буде чистий, як карасик”;
- слухайте разом з дитиною неголосні аудіозаписи приємної музики (класична – світла, спокійна, помірна, радісна, казкова, маршова, рухлива; наївний, простий і органічний фольклор – колискові, утішки, щедрівки, хороводні; сучасна – мелодійна, легка, змістовна, з помірними темпом і гучністю);
- заохочуйте словами, оплесками дії дитини самотійно тиснути кнопку музичної іграшки, а потім виконувати оплески, погойдування, якщо музика помірна, бігати по колу, якщо музика жвава тощо.

Театралізована діяльність

- використовуйте у спілкуванні з дитиною віршики, забавлянки, заклички, казочки, стимулюйте її до позитивних емоцій, звуконаслідування, активних образних дій, промовляння коротких слів;
- застосовуйте розігрування утішок, показу дій персонажів за допомогою іграшок, ляльки бі-ба-бо;
- залучайте дитину до співучасті в театралізованих іграх;
- давайте дитині змогу почуватися вільно, розкуто у вираженні емоцій і наслідувальних дій під час читання казки, віршика.

Досягнення дитини другого року життя

Оволодіння ходьбою сприяло розвиткові орієнтування дитини у просторі, розширилося коло предметів, з якими дитина відтепер може діяти. Вона сама може підійти до предметів, які її цікавлять, доторкнутися, розглянути та виконувати відповідні з ними дії. Активізується орієнтовно-пізнавальна діяльність. Відтепер дитина має змогу діяти не тільки безпосередньо з предметами, а й опосередковано, тобто досягати потрібного результату за допомогою іншого предмета. Предмети пізнаються всебічно.

Предмет, з яким самостійно діє дитина, виступає *знаряддям* досягнення *результату*.

На цій основі розвиваються *знаряддеві дії*, дитина оволодіває *предметно-знаряддевою* діяльністю, яка стає провідною на кінець другого року життя і здійснюється під керівництвом дорослого.

У процесі знаряддевих дій з предметами формуються перші *узагальнені поняття і наочно-дієве мислення*. У ході предметно-знаряддевої діяльності дитина навчилася орієнтуватись у просторі і часі, відкривати для себе деякі зв'язки, що існують між знайомими їй предметами та явищами, завдяки вказівкам і поясненням дорослого навчилася самостійно вирішувати конкретні завдання, з якими вона зустрічається у процесі предметно-знаряддевої діяльності. Дитина засвоює суспільно вироблені способи використання предметів, з якими вона діє.

Дитина *навчилася розмовляти*, у її словнику налічується близько 300 слів. Мовлення стало для неї *провідним засобом спілкування* з дорослими. Новий спосіб життя формує у дитини *нову потребу спілкування* з однолітками і дорослими – *ситуативно-ділове спілкування*.

Мовлення дорослих стає *регулятором* поведінки дитини двох років і на цій основі у неї формуються *перші довільні дії*, а також формуються пізнавальне ставлення до довкілля.

Розвиток наслідування створює *передумови* для виникнення *елементів ігрової, трудової, продуктивної діяльності*.

У процесі предметно-знаряддевої діяльності, що супроводжується мовленням, у дітей розвиваються елементи *самостій-*

ності і самосвідомості, дитина вперше відчуває свою “незалежність” від дорослих: використовує свої ініціативні дії, свою активність для досягнення певного результату, подолання перешкод і стверджується таким чином у своїх можливостях.

З’являється нова форма спілкування з дорослим – слухання як умова регуляції дитиною своєї поведінки, засвоєння елементарних правил поведінки.

Формуються елементарні початкові морально-етичні почуття й оцінки, які дитина висловлює відповідними словами “гарний”, “добрий”, “поганий”.

ОРГАНІЗАЦІЯ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ ДІТЕЙ ДРУГОГО РОКУ ЖИТТЯ

У зв'язку з тим, що тривалість періодів активного неспання дитини впродовж другого року життя різко змінюється (у першому півріччі менше, ніж у другому на 1,5–2 год), встановлюються два різних розпорядки дня. Тривалість періодів неспання у дітей до 1 року 6–7 місяців не повинна перевищувати 4,5 години, діти цього віку мають спати двічі на день. Після 1 року 6–7 місяців здорові діти можуть не спати 5,5 год, тому їх переводять на режим з одноразовим денним сном.

Розпорядок дня

*орієнтовний розподіл часу на процеси життєдіяльності
дітей від 1 до 2 років*

Процеси життєдіяльності	Вік дітей	
	1 рік – 1 рік 6 місяців	1 рік 6 місяців – 2 роки
	Години доби	
<i>Удома</i>		
Підіймання, ранковий туалет, спілкування, ігри	(6.30)/7.00–7.30	(6.30)/7.00–7.30
<i>У дошкільному навчальному закладі</i>		
Приймання дітей, огляд, ігри, спілкування	7.00–8.00	7.00–8.00
Ранкова гімнастика		
Підготовка до сніданку. Сніданок	8.00–8.30	8.00–8.40
Предметна та ігрова діяльність	8.30–9.00	8.40–9.10
Заняття 1 (з підгрупами та індивідуальні)	9.00–9.10 9.10–9.20	9.10–9.20 9.20–9.30

Процеси життєдіяльності	Вік дітей	
	1 рік - 1 рік 6 місяців	1 рік 6 місяців - 2 роки
	Години доби	
Прогулянка	-	9.30-11.00
Повернення з прогулянки, водні процедури	-	11.00-11.30
Поступовий підйом, оздо- ровчі та гігієнічні проце- дури	-	-
Прогулянка	12.30-14.00	-
Заняття 2 (з підгрупами та індивідуальні, ігри)	14.00-14.10 14.10-14.20	-
Водні процедури	14.20-14.30	-
Сон (другий)	14.30-16.30	-
Поступовий підйом, водні процедури, полуденок	16.30-17.00	15.30-16.00
Заняття 2 (з підгрупами та індивідуальні)	-	16.00-16.10 16.10-16.20
Предметна та ігрова діяль- ність	-	16.20-17.00
Прогулянка	17.00-19.00	17.00-19.00
Повернення додому	До 19.00	До 19.00
Удома		
Повернення з прогулянки, вечеря, спокійні ігри, спіл- кування	19.00-20.00	19.00-20.30
Підготовка до сну, гігієніч- ні процедури	20.00-20.30	20.30-21.00
Нічний сон	20.30-7.00/(6.30)	21.00-7.00/(6.30)

Орієнтовний розподіл ігор-занять

Ігри-заняття за напрямками розвитку особистості дитини	Кількість занять на тиждень	
	1 рік – 1 рік 6 місяців	1 рік 6 місяців – 2 роки
Фізичний розвиток	2	2
Сенсорно-пізнавальний розвиток: - розвиток сенсорики; - розвиток предметної діяльності (дії з предметами, ігри-заняття з дидактич- ними іграшками, будівельним матеріалом); - ознайомлення з природним / предметним довкіллям	0,5 2 1	1 2 1
Мовленнєвий розвиток: - розвиток мовлення; - художня література	1 0,5	1 1
Художньо-естетичний розвиток - музична діяльність	2	2

ДИТИНА РАНЬОГО ВІКУ

від 2 до 3 років

ФІЗИЧНИЙ РОЗВИТОК

➤ Вікові особливості

На *третьому році життя* триває доволі інтенсивне наростання маси тіла і ріст дитячого організму. Вдосконалюється діяльність усіх органів, унаслідок чого дитина стає фізично витривалішою. Відбувається подальший розвиток вищої нервової системи – підвищується її працездатність, що забезпечує активне неспання дитини (до 6–6,5 год).

Збільшується витривалість кіркових клітин; дитина вже може займатися однією й тією самою справою значно довше. Підвищується регулювальна роль кори головного мозку, дитина може подекуди стримуватися, не плакати. Умовно рефлекторні зв'язки формуються значно швидше. Відбувається подальший розвиток гальмівних процесів. Внаслідок значно більшої рухливості нервових процесів легше відбувається пристосування дитини до різних змін і нових умов життя. Діти, які прийшли в дошкільний навчальний заклад у віці старше 2 років, порівняно швидше звикають до нового режиму і загального устрою життя установи, ніж малюки другого року життя.

Проте і в цьому віці дитина швидко стомлюється від одноманітних дій і рухів. Вона легко збуджується. Малюкові ще важко швидко переключатися з одного виду діяльності на інший. Порівняно швидко формуються звички, але вони ще нестійкі, вимагають підкріплення.

Упродовж третього року життя поліпшується якість загальних рухів (ходьба, біг, лазіння, кидання). Кроки під час ходьби стають більш рівномірними, координованими, поступово зникають зайві рухи. Дитина може легко пройти по обмеженій поверхні, змінювати темп ходьби за звуковим сигналом, під музику пришвидшувати, сповільнювати рух або відразу зупинитись, а також влучати м'ячем у ціль тощо. На третьому році життя вдосконалюються і рухи рук – у процесі правильного виховання дитина майже самостійно може одягнутися, роздягнутися, вмитися; опановує тонкі рухи кисті рук і пальців; володіє олівцем, застібає гудзики, запускає дзигу тощо.

➤ Основні завдання

Збереження і зміцнення здоров'я

- спрямовувати роботу на забезпечення охорони життя дітей, збереження і зміцнення їхнього здоров'я, запобігання психічної та фізичної перевтоми;
- продовжувати формувати елементарні культурно-гігієнічні навички, привчати стежити за чистотою та охайністю зовнішнього вигляду, формувати культуру поведінки під час прийому їжі;
- ознайомлювати з елементарними правилами безпечної поведінки, формувати волюві зусилля під час виконання рухових дій, наполегливість у подоланні страху, розвиток відчуття обережності під час рухової діяльності;
- виховувати інтерес до оздоровчих процедур, стимулювати бажання брати в них участь (загартовування, виконання вправ, прогулянки на свіжому повітрі в будь-яку пору року тощо);
- сприяти усвідомленню значення для здоров'я людини всіх оздоровчих заходів.

Формування культурно-гігієнічних навичок і здорового способу життя

- виховувати позитивне ставлення до культурно-гігієнічних процедур; пояснювати їх значення для здорового способу життя;
- вчити мити руки та обличчя, не розбриzkувати воду; самостійно заковувати рукави одягу, користуватися милом, насухо витирати руки та обличчя рушником;
- заохочувати до використання предметів особистої гігієни (носовичок, гребінець, рушник);
- вчити самостійно одягатися та роздягатись у певній послідовності, складати свої речі, підтримувати охайний зовнішній вигляд;
- спонукати без примусу самостійно та акуратно, не поспішаючи, із задоволенням їсти, привчати добре пережовувати їжу із закритим ротом; тримати ложку в руці, користуватися серветкою, виходити із-за столу, підсувати стілець, дякувати.

Забезпечення безпеки життєдіяльності

- ознайомлювати з елементарними правилами безпечної поведінки у предметному (не гратися гострими предметами, мийними засобами, сірниками, електроприладами; не брати до рота пігулки, дрібні предмети), природному (не куштувати будь-які ягоди, овочі, фрукти без дозволу дорослого; не чіпати тварин з вулиці, яких не знає) і соціальному (не брати гостинці з рук незнайомих людей) оточенні;
- пояснювати небезпеку дій, що призводять до травматизму (не штовхати один одного, не стояти поряд з гойдалкою);
- вчити дослухатися до порад, прохань, зауважень дорослого; адекватно реагувати на заборони.

Загартовування

- у групових приміщеннях забезпечувати відповідний температурний режим та чистоту повітря, здійснювати систематичне провітрювання, дотримувати температури повітря +21 +22 °С. Під час денного сну оптимальна температура повітря у спальні +16 +18 °С;
- створювати умови для прийняття дітьми повітряних ванн під час переодягання до 6–8 хв, поступово збільшуючи тривалість до 8–10 хв, починаючи з температури повітря +22 °С, поступово знижуючи до +18 °С;
- виводити дітей на прогулянки (не менше двох разів на день) із загальною тривалістю перебування на свіжому повітрі до 4-х годин. У зимовий період при температурі повітря не нижче –12 –10 °С;
- улітку діяльність дітей намагатись організовувати на свіжому повітрі. Перебування дітей під прямим сонячним промінням поступово збільшувати від 4–5 до 20 хв упродовж дня. Якщо температура досягає +28 °С, сонячні ванни приймати не можна;
- використовувати широкий спектр засобів загартовування з метою оздоровлення дітей, зокрема:
  - умивання обличчя, рук до ліктів теплою (+26 °С), а потім прохолодною (+20 °С) водою;

- сухе та вологе обтирання ніг; ходіння дітей босоніж по килиму; ходіння по вологій доріжці; тупцювання у ванночці з морською водою, на дні якої є дрібна галька діаметром до 1 см;

- обливання ніг водою, температура якої поступово знижується від +36 °С до +20 °С через кожні 1–2 дні на 1 °С; обливання ніг водою контрастних температур, використовуючи прохолодну воду +22 +20 °С та теплу +34 +36 °С, потім знову прохолодну;

- сухе та вологе обтирання тіла махровою рукавичкою, обливання тіла (початкова температура води +36 °С, кінцева +26 +24 °С. Тривалість обливання збільшувати від +15 °С до +35 °С. Температура повітря не нижча +23 +22 °С;

- купання у басейні та відкритих водоймах у безвітряну погоду при температурі повітря +25 °С і температурі води не нижче +23 °С. Тривалість купання поступово збільшувати від 3 до 6–8 хв.

Розвиток м'язово-рухової діяльності

- забезпечити збагачення рухового досвіду, спонукати до виявлення активності та самостійності;
- стимулювати інтерес та бажання брати участь у руховій діяльності, ігрових вправах та рухливих іграх, охоче виконувати разом з дорослим та іншими дітьми рухові та ігрові дії;
- сприяти вияву позитивних емоцій, домагатися радісного, піднесеного настрою у процесі виконання рухових дій; забезпечувати атмосферу доброзичливості та комфорту;
- продовжувати формувати вміння зберігати стійке положення тіла у всіх видах діяльності (статичних положеннях та в динаміці), орієнтуватися у просторі; вправляти у ходьбі, бігові, рівновазі, стрибках, повзанні, лазінні, коченні, киданні та ловінні м'яча;
- систематично проводити різні форми фізкультурно-оздоровчої роботи (ранкова та гігієнічна гімнастика після сну, фізкультурні заняття, рухливі ігри тощо);
- залучати до самостійної рухової діяльності під наглядом дорослого, здійснювати регулювання їхньої рухової активності.

Ходьба, вправи на рівновагу, біг

Вчити:

- ходити “зграйкою” за вихователем, прямо, по колу, ланцюжком, тримаючись за руки, у різних напрямках, у заданому напрямі;
- ходити в колоні один за одним, між предметами (кубики, прапорці, кеглі), приставним кроком уперед, у бік, переходити з ходьби на біг і навпаки;
- виконувати імітаційні види ходьби, як “курочки”, “ведмедики”, “лисички”, “конячки”, “курчата”, “мишенята”;
- ходити по мотузці, що лежить прямо, по колу, зигзагом;
- ходити по прямій доріжці (ширина 30–20 см, довжина 2–4 м), по дошці, на підлозі, ребристій дошці, мотузці, по колу, зигзагом, похилій дошці завширшки 25 см, один кінець якої піднятий на 15–20 см;
- переступати через кубики, мотузку або палицю, що лежать на підлозі, згодом їх можна підняти на висоту 10–15 см;
- підніматися на лаву та куб (заввишки 20 см), стояти на них, зберігаючи рівновагу, сходити з них. Намагатися на підлозі повільно кружляти;
- бігати “зграйкою” за вихователем до 10 м, бігти до вихователя і від нього, до предметів (іграшка, дерево, прапорець, куб), у різних напрямках, не наштовхуючись один на одного, наздоганяти м’яч, що котиться;
- бігати в колоні невеликими групами і всією групою, по доріжці завширшки 35–25 см, з предметами (ляльки, стрічки, прапорці). Бігати в середньому темпі 20–30 с, у повільному 30–50 с.

Стрибки

Вчити:

- підстрибувати на місці на обох ногах легко, як “м’ячики”, “зайчики”, пересуваючись уперед, дістаючи предмети, що знаходяться на рівні піднятої руки дитини, потім на 10 см вище;
- перестрибувати через лінію, мотузку, палицю, що лежать на підлозі, через дві паралельні лінії (відстань між ними 15–30 см);

- стрибати в довжину з місця, відштовхуючись двома ногами;
- зістрибувати із предметів (куб, лава) заввишки 10–15 см.

Кочення, кидання, ловіння

Вчити:

- скочувати м'яч, кульку з гірки, котити м'яч двома й однією рукою вихователеві з положень сидячи або стоячи, котити м'яч один одному з відстані 1-1,5 м;
- прокочувати м'яч під дугою на відстані до 1 м, по доріжці, по дошці, покладеній на підлогу, збивати предмети (кубики, кеглі);
- кидати м'яч уперед двома руками знизу, від грудей, із-за голови, кидати м'яч вихователеві та намагатися його впіймати на відстані до 1 м;
- перекидати маленький м'яч однією рукою (правою і лівою) через мотузку на рівні грудей, голови, згодом вище голови дитини з відстані 1-1,5 м;
- кидати предмети (м'ячі, торбинки з піском, каштани, шишки) правою та лівою руками в горизонтальну ціль (кошик, ящик) з відстані 1-1,5 м, великий м'яч обома рукою знизу в горизонтальну ціль 1-1,5 м, правою та лівою рукою на дальність, маленький м'яч з відстані до 1 м у вертикальну ціль, що знаходиться на рівні очей дитини, з відстані 1-1,5 м.

Повзання, лазіння

Вчити:

- повзати в упорі стоячи на колінах та кистях рук, як “собачки”, “жучки”, “кішечки”, “ведмедики” зі звуконаслідуванням у різних напрямках, до предмета 4–5 м, по доріжці між двома паралельними лініями;
- підлізати під мотузку, дугу заввишки 40–30 см, пролізати в обруч та перелізати через лаву, колоду довільним способом;
- лазити по похилій дошці, гімнастичній стінці заввишки 1,5 м та спускатися вниз зручним для дитини способом.

Загальнорозвивальні вправи

- використовувати для виконання загальнорозвивальних вправ різні вихідні положення: стоячи (ступні ніг трохи розставлені й паралельні), сидячи та лежачи на підлозі;
- максимально застосовувати вправи з предметами (стрічками, брязкальцями, хустинками, кубиками); заохочувати до виконання вправ імітаційного характеру.

Вчити:

- піднімати руки вперед, угору, в боки, опускати вниз, згинати і розгинати руки перед грудьми, розводити їх у боки, відводити назад за спину;
- плескати в долоні перед собою, над головою; стискувати і розпрямляти пальці рук;
- розмахувати руками вперед–назад (з положення руки вниз), виконувати махи руками над головою і перед собою;
- ходити на місці, робити кроки вперед, у боки, назад;
- присідати, тримаючись за опору; згинати і розгинати одну ногу в коліні, стоячи на другій;
- підніматися на носки, виставляти ногу вперед на п'яту, ворухити пальцями, згинати і розгинати стопи, ритмічно присідати і випрямляти ноги;
- виконувати повороти праворуч, ліворуч; нахилити тулуб уперед, у боки, випрямляти тулуб;
- сидячи на підлозі, згинати і розгинати ноги;
- лежачи на спині, піднімати й опускати ноги та рухати одночасно руками і ногами;
- стоячи на колінах, сідати на п'яти і підніматися;
- у положенні лежачи перевертатися зі спини на бік, на живіт;
- шикуватись у коло підгрупами і всією групою з допомогою вихователя, ставати один за одним у колону, шикуватися парами.

➤ Показники фізичного розвитку

- намагається брати участь у всіх оздоровчих заходах (виконувати рухові дії, перебувати на свіжому повітрі у будь-яку пору року, приймати водні та гігієнічні процедури, споживати корисну їжу); розуміє їх значення для збереження і зміцнення власного здоров'я;
- у ході виконання фізкультурно-оздоровчих заходів потребує заохочення, нагадування та схвалення дорослого;
- має певні уявлення про гігієну власного тіла, користується милом, гребінцем, рушником; контролює за нагадуванням дорослого свої фізіологічні потреби;
- намагається культурно поводитися за столом, самостійно їсти, користуючись ложкою, горнятком, серветкою;
- добре усвідомлює, що дорослий втішається її правильними діями, з цікавістю намагається самостійно одягатись і роздягатись, складати свої речі; виявляє наполегливість у застібанні гудзиків;
- виявляє ознаки забруднення тіла, одягу та невідповідність у зовнішньому вигляді, намагається виправити або звертається за допомогою до дорослого;
- відчуває потребу в активній руховій діяльності, прагне виконувати різноманітні рухові дії;
- виявляє зацікавленість у спільних діях з однолітками, із задоволенням бере участь в ігрових вправах та рухливих іграх, що їх організовує дорослий;
- володіє природними видами рухів, що забезпечують її успішне пересування у просторі, відчуває власні можливості, подекуди перебільшуючи їх;
- зберігає стійке положення тіла; за нагадуванням дорослих намагається зберігати правильну поставу в процесі різноманітних видів діяльності, орієнтується у просторі, співвідносить свої рухи з предметним оточенням;
- може змінювати напрям, характер руху згідно із сигналом під час ходьби та бігу;

- енергійно відштовхується двома ногами, підстрибуючи на місці та у стрибках у довжину з місця; вміє зістрибувати із предметів;
- володіє навичками повзання, лазіння, перелізання та підлізання;
- виконує різноманітні дії з м'ячем однією та обома руками; намагається піймати м'яч, що кинув дорослий;
- володіє найпростішими навичками шиккування та перешикування (з допомогою дорослого стає за іншими дітьми в пари або в коло);
- систематично і із задоволенням використовує набуті рухові вміння у самостійній руховій діяльності.

Поради батькам

- дотримуйте розпорядку дня, щоденно виконуйте з дітьми комплекс ранкової гімнастики, активізуйте та урізноманітнюйте рухову діяльність упродовж дня;
- формуйте культурно-гігієнічні, рухові навички, навички самообслуговування і безпечної поведінки під час спільної діяльності;
- власним прикладом нагадуйте дитині про необхідність щоденних гігієнічних процедур;
- ознайомлюйте з предметами особистої гігієни: рушник для обличчя та рук, рушник для тіла, рушник для ніг, банне простирадло, гребінець з тупими зубчиками, мочалка для тіла;
- предмети гігієни, якими дитина буде користуватися самостійно, обирайте з урахуванням її вікових можливостей, щоб вони були зручними і безпечними;
- запобігайте травматизму дітей під час виконання лазіння, стрибків, бігу; створюйте безпечні умови для рухової діяльності, здійснюйте страхування та індивідуальну допомогу;
- забезпечуйте відповідний температурний режим та чистоту повітря у приміщенні, здійснюйте систематичне провітрювання;
- забезпечуйте перебування дитини на свіжому повітрі не менше чотирьох годин на день. Під час прогулянок у різні пори року

грайте з нею у рухливі ігри, катайтеся на гойдалках, гірках, інших ігрових атракціонах;

- використовуйте широкий спектр засобів загартування з метою оздоровлення дітей (умивання обличчя, рук до ліктів; сухе та вологе обтирання ніг; ходіння дітей босоніж по килиму; ходіння по вологій доріжці; обливання ніг водою; сухе та вологе обтирання тіла);

- влітку купайтеся разом з дітьми у басейнах, відкритих водоймах;

- створіть вдома безпечний розвивальний предметно-ігровий простір для задоволення потреб дитини у русі (облаштування фізкультурного осередку з моторними і спортивними іграшками, що відповідають віку дітей, безпеці їхньої життєдіяльності);

- сприяйте пристосуванню дітей до предметного оточення вдома; давайте доручення, поступово ускладнюючи їх: “Пролізь під столом і підними кубик, поклади його в коробку”, “Візьми ведмедика, покатай його на машинці між столом і диваном” тощо;

- залучайте дитину до ігор з моторними іграшками (м'яч, машинка, візок), враховуючи її потреби, бажання, настрої;

- використовуйте у роботі з дітьми вправи імітаційного характеру, різноманітне фізкультурне обладнання (м'яч, обруч, кеглі);

- розвивайте моторні вміння і навички: ходьби, підтримання рівноваги, повзання, лазіння, кочення, кидання, заохочуйте до виконання загальнорозвивальних вправ, участі в ігрових вправах і рухливих іграх;

- допомагайте дитині у разі потреби, підтримуйте та схвалюйте її успіхи.

СЕНСОРНО-ПІЗНАВАЛЬНИЙ РОЗВИТОК

➤ Вікові особливості

У процесі різноманітної діяльності відбувається подальший сенсорний розвиток дитини.

До трьох років діти стають спроможними розрізняти кольори, можуть їх називати. Засвоюють уявлення про форми (круг, квадрат, трикутник, куля, куб) та шість кольорів (червоний, жовтий, зелений, синій, білий, чорний). Складним для більшості дітей залишається вміння правильно називати їх.

Упродовж третього року життя зміст гри ускладнюють, у ній діти відображають дії людей, зароджується *рольова гра*. Дитина, граючи, бере на себе певну роль, когось зображуючи.

З кінця другого року життя у дітей розвивається *уява*. Відтепер діти легко використовують у грі предмети-замінники: пластмасовий брусок – як мило, олівець – як термометр, стілець – замість автомобіля тощо. Наприкінці третього року життя дитина бере на себе ролі “бабусі”, “мами”, “виховательки”. Предметам діти приписують уявні стани, якості (“донька захворіла”, “вона не слухається маму”) та функції відповідно до змісту своєї гри, правильно позначають свої уявні дії.

Зароджується *знакова функція свідомості*: дитина легко може уявити ситуації за розповідями. Слухаючи казки, розповіді, діти уявляють персонажів. Проте запас життєвих уявлень у них обмежений, дитина не може ще переосмислити одержані враження.

Поряд з інтенсивним розвитком мовлення дітей третього року життя активно розвивається *наочно-образне мислення*. Діти починають встановлювати причинну залежність окремих спостережуваних ними явищ: “треба дмухнути, тоді вода швидко охолоне”, порівнюють “сніг білий, як цукор”, з’являються й такі форми мислення, як перші судження, умовиводи – “хлопчики мамами не бувають”, “холодно, треба вмикнути опалення” (2 роки 8 місяців), “лялька не може ходити, а діти можуть” (2 роки 11 місяців) тощо.

Відбувається подальший розвиток процесу узагальнення, на основі якого формуються поняття. Діти виокремлюють якості та

властивості предметів. Наприклад, на запитання: “Хто літає?” дитина 2 років 9 місяців відповідає: “Пташка літає, муха літає, літак літає, а ще бджілка літає”. Формується символічна (знакова) функція свідомості – здатність дитини подумки уявляти предмет у вигляді образів, символів чи знаків.

Дитина засвоює предметну діяльність. Вона наполегливо домагається отримання певного результату, її дії мають дослідницький характер. Виконуючи різні дії, дитина ніби досліджує предмет і його властивості. Дії з кубиками поступово перетворюються на *конструкторську діяльність*. Дитина вже у першому півріччі не лише відтворює показані їй дорослими споруди, а й намагається самостійно будувати знайомі їй предмети. У другій половині третього року дитина вчиться малювати, ліпити, тобто розвиваються *перші навички образотворчої діяльності*, яку дитина виконує.

Діти розрізняють функції предмета, що зумовлюють характер дій із цим предметом.

➤ Основні завдання

Розвиток сенсорики, психічних процесів

- вчити виокремлювати форму, величину, колір як особливі ознаки предметів, розвивати уявлення про їх різновиди, розуміти і використовувати у мовленні слова-назви форм, величини;
- вчити визначати форму, величину, колір предметів шляхом зорового, дотикового і рухового відчуттів, порівнюючи їх між собою;
- збагачувати сенсорно-руховий досвід у процесі ознайомлення з формою, величиною і кольором предметів;
- вчити розрізняти форми (круг, квадрат, трикутник, куля, куб), вибирати предмети за двома заданими сенсорними властивостями (величина і форма);
- вправляти у визначенні розміру предметів шляхом накладання, прикладання (маленький, менший, найменший; великий, більший, найбільший тощо);

- ознайомлювати з кольорами (чорний, білий, червоний, жовтий, зелений, синій); заохочувати до впізнавання знайомих кольорів у предметному оточенні;
- закріплювати вміння групувати і класифікувати предмети за різними ознаками;
- вправляти у розкладанні на дві групи однорідних предметів різних за формою, розміром, кольором;
- вчити визначати розташування предметів у просторі (біля, під, над, в тощо); орієнтуватись у часових проміжках (день, ніч); розрізняти кількість предметів (багато – один, багато – мало);
- продовжувати розвивати дотикові, нюхові, смакові та слухові аналізатори; вчити впізнавати предмети на дотик (м'який, твердий, шершавий, гладенький), за запахом (пахне яблуком, полуницею), на смак (банан, морква), на слух (телефон, музичний інструмент, цвірінькання горобчика).

Розвиток предметної діяльності

- удосконалити дії з предметами, що оточують дитину (відчиняти й зачиняти двері, витирати стіл, одягати й годувати ляльку тощо), і вимагають точних координованих рухів (пересипання, переливання, сортування предметів);
- продовжувати ознайомлювати дітей з предметами повсякденного вжитку (посуд, побут, одягу); вчити використовувати їх за призначенням; вправляти у перенесенні засвоєних дій з предметами на інші незнайомі предмети;
- формувати елементарні трудові дії: розставляти на свої місця іграшки, складати їх у коробку, шухляду; розкласти ложки перед обідом;
- привчати виконувати трудові доручення дорослих: принести, допомогти, потримати, витерти тощо;
- продовжувати вчити обстежувати предмети за формою, величиною, кольором, активно діяти з будівельним матеріалом та конструктором (будувати вежі, будиночки, гаражі, меблі); збирати й розбирати пірамідки, мозаїку, пазли; діяти із рамками на

шнурування, застібання; відкривати і закривати коробочки, баночки різні за розміром, збільшуючи їх кількість (від 3 до 5-6 шт.);

- вчити діяти з предметами самостійно за словесною вказівкою дорослого чи навідними запитаннями (“Твоя лялька вже поїла?”, “Що вона буде робити далі?”);
- спонукати до спільних ігор з іншими дітьми за принципом “не поруч, а разом”;
- виховувати первинні вольові риси характеру в процесі оволодіння цілеспрямованими діями з предметами (вміння не відволікатися від поставленого завдання, доводити його до завершення, прагнути до отримання позитивного результату тощо).

Пізнавальна діяльність дітей у найближчому природному і предметному довкіллі

- заохочувати до проявів пізнавальної активності, спостережливості, допитливості у процесі ознайомлення з природним і предметним довкіллям;
- продовжувати формувати уявлення про властивості об’єктів природи та особливості природних явищ;
- ознайомлювати з явищами природи (йде дощ, падає сніг, дме вітер, світить сонце), формувати елементарні уявлення про причинно-наслідкові зв’язки у природі (дощ іде – зволожує землю – вода потрібна для життя рослин);
- залучати до спостережень за сонцем (сонце на небі, воно світить, зігріває землю, нас і все навкруги), станом неба (чисте, хмарне, блакитне, похмуре);
- ознайомлювати з властивостями піску (сухий, мокрий, вологий; можна пересипати, ліпити, перекидати совком, лопаткою); снігу (білий, холодний, сухий, блищить на сонці, мокрий, вологий, можна ліпити сніжки, сніговика); води (прозора, без запаху, може змінювати колір, летється);
- вчити розрізняти пори року (весна, зима, літо, осінь) та їх характерні ознаки (тепло, холодно, спекотно тощо); продовжувати

ознайомлювати зі змінами, що відбуваються у природі (навесні – дерева квітнуть; узимку – стоять без листя);

- збагачувати уявлення про об'єкти живої природи та їх види (рослини, тварини – звірі, птахи, риби);
- формувати елементарні уявлення про рослини найближчого оточення; вчити відрізняти дерева від кущів, квіти – від плодів;
- ознайомлювати зі свійськими (кішка, собака, корова, поросля) та дикими (заєць, ведмідь, лисиця, вовк) тваринами; характерними особливостями їхнього зовнішнього вигляду (мають голову, лапи, хвіст);
- ознайомлювати з птахами найближчого довкілля (горобець, голуб), їхньою поведінкою біля годівниць (чи на ділянці дошкільного навчального закладу): літають, ходять, дзьобають, стрибають;
- формувати уявлення про характерні особливості зовнішнього вигляду риби (має очі, рота, хвостик) та спосіб життя (живе у воді, плаває);
- виховувати дбайливе ставлення до тварин і рослин; залучати до посильного догляду за ними;
- вчити дотримувати елементарних правил поведінки у природі (не смітити в парку, лісі; не топтати газони; не рвати квіти на клумбі);
- продовжувати ознайомлювати з працею дорослих (вихователь, помічник вихователя, двірник, продавець, лікар) та їхніми трудовими діями;
- збагачувати уявлення про предмети побуту (меблі, посуд, електроприлади) та одягу (головні убори, верхній одяг, взуття); вчити класифікувати їх за групами;
- ознайомлювати з видами транспорту (машина, трамвай, літак, пароплав); будівлями (житловий будинок, дошкільний навчальний заклад, магазин, лікарня); формувати уявлення про їх призначення.

➤ Показники сенсорно-пізнавального розвитку

- виявляє інтерес до предметів найближчого довкілля, обстежує їх зором, дотиком, полюбляє маніпулювати, грати з ними;
- знаходить у довкіллі знайомі геометричні форми (круг, квадрат, трикутник, куля, куб);
- розрізняє предмети контрастної величини (великий – малий, високий – низький); порівнює предмети за розміром прикладанням, накладанням (більший, менший, найменший);
- знає кольори (червоний, зелений, жовтий, синій, білий, чорний); розрізняє об'єкти предметного і природного довкілля за кольором (зелений – листя, трава, машинка; червоний – м'яч, помідор, прапорець тощо);
- уміє групувати однорідні предмети за формою, розміром, кольором (від 3 до 5-6 шт.);
- розуміє прості просторові (над, під, біля) та часові (день, ніч) поняття; розрізняє кількість однорідних предметів (один – багато);
- відчуває різні запахи (фруктовий, квітковий), смаки (яблучний, банановий, морквяний), розрізняє різні слухові подразники (музична мелодія, спів птахів) та дотикові властивості предметів (шершавий, гладенький);
- виконує дії з предметами, що її оточують, використовує їх за призначенням; переносить засвоєні дії з предметами на інші незнайомі предмети;
- із задоволенням виконує доручення дорослого (складає іграшки, приносить потрібні предмети), намагається довести свою самостійність;
- грається з будівельним матеріалом та конструктором, зводить разом з дорослим різні будівлі; збирає й розбирає пірамідки, мозаїку, пазли; діє із рамками на шнурування, застібання; відкриває і закриває коробочки тощо;
- під час виконання дій з предметами намагається не відволікатися від поставленого завдання, доводити його до кінця; радіє отриманому результату;

- зацікавлено ставиться до об'єктів та явищ природи, полюбляє спостерігати за ними (за сонцем, станом неба, тваринами і рослинами);
- має уявлення про характерні ознаки явищ природи (сонце – світить, гріє; вітер – дме, сніг – падає та ін.); найпростіші причинно-наслідкові зв'язки (дощ іде – зволожує землю);
- полюбляє експериментувати та гратися з піском, снігом, водою, знає основні їх властивості (пісок – сухий пересипається, вологий ліпиться, сніг – білий, холодний, блищить на сонці, з нього можна ліпити сніжки; вода – прозора, без запаху, може змінювати колір);
- розрізняє пори року (весна, зима, літо, осінь) за їх характерними ознаками;
- має уявлення про рослини найближчого оточення; відрізняє дерева від кущів, квіти від плодів;
- знає деяких представників свійських (кішка, собака, корова, поросля) та диких (заєць, ведмідь, лисиця, вовк) тварин; особливості їхнього зовнішнього вигляду (мають голову, лапи, хвіст);
- має уявлення про птахів найближчого довкілля (горобець, голуб), їхню характерну поведінку (літають, ходять, дзьобають); зовнішній вигляд риб (мають очі, рот, хвіст) та спосіб їхнього життя (плавають у воді);
- намагається дотримувати елементарних правил поведінки у природі (не смітити в парку, лісі; не ходити по газонах); дбайливо ставитися до тварин і рослин;
- має елементарні уявлення про професії дорослих (вихователь, помічник вихователя, двірник, продавець, лікар); наслідує окремі трудові дії у грі (миє посуд, мете двір, продає товар тощо);
- знає про предмети побуту (меблі, посуд, електроприлади) та одягу (головні убори, верхній одяг, взуття); вміє класифікувати їх за групами;
- орієнтується у видах транспорту, може назвати кілька з них (машина, літак, пароплав);
- знає про призначення окремих будівель (у будинку – живуть люди, дошкільний навчальний заклад – відвідують діти; до магазину – ходять за покупками, у лікарні – лікують людей).

Поради батькам

- облаштуйте для дитини ігровий куточок з різноманітним розвивально-дидактичним матеріалом: пірамідки, конструктори, кубики, втулки, рамки для шнурування, застібання (різного кольору, розміру);
- використовуйте настільно-друковані ігри (пазли, предметні картинки, лото, доміно, розрізні картинки), яскраву друковану продукцію, спонукайте дітей до занять з ними;
- займайтеся з дитиною, грайте з нею; пояснюйте, показуйте, як діяти з предметами, іграшками, будівельним матеріалом; радійте її успіхам; у разі потреби допомагайте;
- обстежуйте разом з дитиною предмети різні за формою, розміром, кольором, залучайте до ігор-експериментувань з ними;
- спонукайте до певних трудових дій, виховуйте бажання допомогти рідним (накрити на стіл, полити квіти, щось потримати, принести, дістати тощо);
- виховуйте самостійність: стимулюйте до самостійного одягання, роздягання; вчіть прибирати за собою іграшки, одяг та інші предмети, з якими діяла дитина;
- влаштовуйте прогулянки на природу (до лісу, озера, річки, моря, скверу), залучайте до спостережень за явищами та об'єктами природи, працею людей у природному довкіллі;
- ознайомлюйте з правилами поведінки на природі (під час відпочинку – не залишати сміття після себе), залучайте до виконання посильних трудових доручень (насипати зернятка у годівницю і погодувати пташок);
- спостерігаючи за різними видами транспорту (машини, трамвай, автобус), ознайомлюйте з характерними особливостями їх зовнішнього вигляду;
- під час відвідування різних установ (дошкільний навчальний заклад, магазин, лікарня) звертайте увагу на особливості будівлі, поведінку людей у них;
- давайте змогу займатись улюбленим видом діяльності.

ЕМОЦІЙНО-СОЦІАЛЬНИЙ РОЗВИТОК

➤ Вікові особливості

На третьому році життя поступово зменшується мимовільне наслідування. Збільшується кількість стимулів, що викликають позитивні емоції (інші люди, ігри, іграшки, діяльність, слова-оцінки дорослих).

Особливе місце посідають соціальні емоції (з'являється більш стійке ставлення до певних осіб – симпатії, антипатії, страх тощо).

Причини негативних емоцій у ранньому віці майже завжди пов'язані з фізичним станом. Упав, забився – плаче, не виспався, зголоднів, тисне тісне взуття, дряпає вовняний светр – пхикає, вередує, ниє. Як тільки причина дискомфорту усувається, дитина заспокоюється. Діти реагують поганим настроєм на зміну погоди, перепади тиску, магнітні бурі, молодий місяць та місяць уповні. У цьому віці вперше з'являються перші страхи – темряви, чудовиськ, собак тощо.

Упродовж третього року життя розвиваються різноманітні почуття дітей: вони виявляють задоволення, радість і засмучення, збентеження, почуття прихильності, чуйності, образи, страх; висловлюють незадоволення до брудного, починають розуміти комічне, гумор. Деяко складнішими стають і прояви емоційних переживань. Діти радіють вдалому результату своїх дій (побудував гарний будинок), задоволені, коли їх похвалив дорослий, бентежаться, якщо дорослий зауважив, що він образив малюка, засмучуються, не вмюючи щось зробити, тощо.

На третьому році життя в дитини формується образ-Я, *знання дитини про себе* (дівчинка чи хлопчик; “Я – добрий”, “Я – великий”); складається ставлення до себе (“гордість за власні досягнення”); з'являються емоції сорому: дитина переживає, що втратила позитивну думку про себе; у неї загострене почуття власної гідності, яке виявляється у підвищеній чутливості до визнання успіхів дитини з боку дорослого; намагання перебільшити свої успіхи та знецінити свої невдачі.

Набуває інтенсивного розвитку *ситуативно-ділова форма спілкування* з дорослими. Це приводить до зміни взаємин із до-

рослими, виникає ділова, практична співпраця. Продовжується розвиток *емоційно-практичної форми спілкування з однолітками*, виникає співпраця. Формується й вибіркоче ставлення до дітей, створюються перші “дитячі колективи” (хоча вони ще нестійкі та нечисленні).

Діти важко переживають, якщо їх надовго відривають від близьких, як і раніше, дуже потребують ласки, уваги дорослих до їхньої діяльності, радіють, коли дорослі схвалюють їхні дії та результати праці.

До кінця раннього віку руйнуються попередні взаємини “дитина – дорослий”, перебудовується соціальна ситуація розвитку. Дитина починає усвідомлювати певний рівень своїх досягнень у діяльності, успіх в оволодінні предметами, наслідуванні дорослого і стає ініціатором зміни стосунків з дорослим, спрямованих на розширення самостійності.

Дітям властива *імпульсивність поведінки*, вони діють переважно під впливом почуттів і бажань. Поступово дитина оволодіває *правилами поведінки*, вчиться підпорядковувати свої бажання необхідності контролювати свої та чужі вчинки. З’являється *прагнення до самостійності*: “Я сам”.

Набуття досвіду спільного з дорослим виконання предметної діяльності призводить до появи прагнення дитини до відособлення та самостійності; поява *власне самосвідомості* невіддільна від мовлення дитини, в якому з’являється займенник “Я”; форма спілкування з дорослим наприкінці раннього віку відстає від розвитку самосвідомості малюка, зумовлюючи появу *кризи трьох років*.

На третьому році життя головна роль дорослого в розвитку самосвідомості полягає у *попередженні кризи трьох років*, що з’являється як реакція на обмеження дитячої самостійності.

➤ Основні завдання

Розвиток спілкування дитини з дорослими й однолітками

- створювати сприятливі умови для розвитку елементарних форм самосвідомості дитини; продовжити формувати уявлення про себе (зовнішній вигляд, власні бажання); розвивати прагнення до самостійного виконання дій (я сам – одягаюся, їм, граю);
- розвивати здатність адекватно емоційно реагувати на різноманітні життєві ситуації;
- виховувати позитивне ставлення до рідних; вчити виявляти свої почуття любові до мами, тата, інших членів сім'ї пестливими словами (“мамочка”, “матуся”, “татусь”), інтонацією, усмішкою, пропозицією допомогти, турботою (відпочинь, бабусенько), ласкавими жестами і діями (погладити по голові, поцілувати, принести потрібну річ, зустріти, провести);
- сприяти розвитку соціальної поведінки та мовлення як засобу спілкування з дорослими й однолітками;
- розширювати уявлення про найближче соціальне середовище – сім'ю та взаємини в ній (зв'язок різних поколінь у родині – мама і тато, брати і сестри, бабусі й дідусі); виховувати повагу, взаємну турботу один про одного;
- виховувати доброзичливе ставлення до однолітків, незнайомих дітей; вчити ініціювати встановлення контактів з однолітками; грати разом (грають з іграшками, виконуючи одну й ту саму дію), наслідувати ігрові дії іншої дитини;
- залучати до спілкування з незнайомими людьми різного віку; формувати вміння знайомитися з ними;
- поглиблювати знання про правила спілкування, розвивати вміння дякувати за послугу, допомогу, відповідати на вітання, просити про послугу, не заважати іншим;
- залучати до відтворення взаємин між людьми в ігровій діяльності; вчити наслідувати дії своєї статі: дівчинка – мама, хлопчик – тато (у самостійній грі); відображати сюжет, виконувати

дві-три послідовні дії (робить як мама, як лікар, не називаючи роль); за пропозицією дорослого, без показу, в самостійній грі;

- створювати умови для орієнтування в поняттях “добре” і “погано”; прищеплювати звички культурної поведінки; формувати здатність до морально-етичних оцінок власних вчинків та вчинків інших людей.

➤ **Показники емоційно-соціального розвитку**

- має елементарні уявлення про себе (називає своє ім'я, висловлює власні бажання); прагне самостійно виконувати дії – “Я сам”;

- у різних життєвих ситуаціях виявляє різні емоції та почуття (ніжність, любов до ближнього, співчуття, жалість, образа, гнів, боязнь); здатна зрозуміти емоційні стани дорослих і дітей (радість чи сум);

- вирізняє в соціальному оточенні рідних, близьких від незнайомих людей; використовує різні способи спілкування (мовлення, жести, міміка) з дорослими та однолітками;

- має уявлення про свою сім'ю, знає імена рідних (мами, тата, брата, сестри, бабусі, дідуся); ставиться до всіх членів родини з повагою та любов'ю;

- виявляє готовність грати з однолітками; доброзичливо ставиться до них;

- до незнайомих людей ставиться з інтересом, виявляє бажання познайомитися з ними;

- відображає в ігровій діяльності взаємини між людьми; за пропозицією дорослого та в самостійній грі виконує дві-три послідовних дії (робить як мама, як продавець);

- усвідомлює, що дорослий є організатором спільних дій, помічником, взірцем;

- дотримується елементарних правил культурної поведінки (дякує за послугу, допомогу, просить про послугу); орієнтується в поняттях “добре” і “погано”;

- оцінює поведінку інших людей, героїв знайомих творів (“добрий”, “поганий”), виходячи з конкретної ситуації (Даринка пригостила цукеркою – вона добра; Сашко образив котика – він поганий).

Поради батькам

- вірте у власну дитину, допомагайте їй у подоланні труднощів, захищайте і поважайте її інтереси;
- виховуйте у дитини впевненість у власних силах; давайте їй змогу задовольняти потреби в русі, грі; поважайте право на вияв позитивних і негативних емоцій;
- збагачайте емоційний досвід дитини позитивними враженнями, але при цьому не перевантажуйте її психіку (відвідування ігрових атракціонів не має бути щоденним);
- вчіть розуміти настрій інших людей та адекватно реагувати на нього (засмучену людину потрібно заспокоїти, пожаліти);
- розширюйте коло спілкування дитини, заохочуйте її до знайомства та спільних ігор з іншими дітьми, дорослими; грайте разом на ігровому майданчику, відвідуйте дитячі центри розваг;
- намагайтеся дотримувати єдиних вимог у вихованні дитини (з боку всіх членів родини); будьте послідовними, врівноваженими, не використовуйте у практиці часті заборони. Якщо не дозволяєте чогось робити, обов’язково пояснюйте свою думку доступною дитині мовою;
- пам’ятайте, що ваша поведінка має бути зразком для наслідування дитиною. Вона переймає як правильні, так і неправильні вчинки дорослих і відображає їх в іграх з лялькою, а в майбутньому – переносить на взаємини з близькими та дітьми. Прикладом для наслідування є спокійний та лагідний тон дорослих, їхнє ввічливе звертання один до одного, привітне ставлення до оточення, справедлива оцінка вчинків та емоційне реагування на них (що добре, а що погано), поведінка, інтерес до дітей, доброзичливість у взаєминах з людьми;
- намагайтеся забезпечити легке проходження адаптаційного періоду до нових умов життя дитини в дошкільному навчальному закладі.

МОВЛЕННЄВИЙ РОЗВИТОК

➤ Вікові особливості

Третій рік життя характеризується швидкими темпами розвитку мовлення. Мовлення дитини стає засобом спілкування не лише з дорослими, а й з іншими дітьми. Збагачується смисловий зміст мовлення. Швидко збільшується запас слів.

Мовлення дитини стає зрозумілим для всіх, вона починає оформляти свої думки в речення. Поряд з правильною вимовою звуків багато хто з дітей цього віку ще не вимовляє звуків [р], [л] і шиплячих, одні звуки замінюють іншими, не завжди влучно вживають слова, бо не розуміють їх змісту, не завжди правильно узгоджують слова в реченні.

Мовлення дорослого стає засобом організації поведінки дитини, а наприкінці третього року – засобом пізнання дитиною довколишнього середовища. На третьому році життя розвиток мовлення дітей продовжується за такими напрямками: розуміння мовлення дорослих, оволодіння активним мовленням, удосконалення звуковимови, засвоєння граматичної будови мови, розвиток мовлення.

➤ Основні завдання

Розуміння мовлення

- забезпечити подальший розвиток розуміння мовлення дорослих;

Вчити розуміти:

- запитання, пояснення, вказівки, зауваження; звернення дорослого до одного, двох, кількох дітей;
- зміст розповіді, оповідань, казок, сюжетних текстів з використанням наочності (до 2 років 6 місяців) і без супроводу наочності; зміст мовлення про події та явища, яких не було в безпосередньому досвіді дитини, окремі елементи яких уже сприймалися дитиною;
- розповіді про події у минулому і майбутньому часі; викликати в дітей спогади, розпитувати їх про спогади, майбутню діяльність (свята, ранки, вистави, вихідні дні);

- узагальнені поняття (меблі, квіти, іграшки);
- назви властивостей, якостей, ознак предметів і явищ (м'який, твердий, солодкий), відношення між ними (просторові, часові, місцезнаходження);

Вчити:

- відповідати на запитання за змістом знайомих текстів;
- розрізняти й розуміти назви предметів за зовнішнім виглядом (формою, кольором, розміром): “Принеси червоний великий м'яч і маленьку зелену кульку” тощо;
- управляти своєю поведінкою на основі розуміння мовлення дорослого (не можна туди йти, там вода; не можна пити холодну воду);
- запам'ятовувати фрази, римівки, нескладні забавлянки, віршики, пісеньки; розуміти зміст доступних дітям морально-етичних понять (добрий, гарний, поганий, сміливий);
- давати першу узагальнену оцінку позитивним і негативним героям одним словом: “гарний”, “чудовий”, “поганий”, співчувати позитивним героям, обурюватися поведінкою негативних під час перегляду театралізованих дійств.

Розвиток активного мовлення

Звукова культура

- продовжувати вдосконалювати звуковимову дітей;
- до 2,5 років вчити правильно вимовляти звуки: губні [б], [п], [м], губно-зубні [ф], [в], передньоязикові тверді й м'які [д], [т], [н], задньоязикові [г], [к], [х];
- до трьох років навчити правильно вимовляти звуки [з], [с], [ц], [в], [ч], [ш], [ж];
- вправляти у чіткій вимові засвоєних звуків; продовжувати вчити розмовляти чітко, зрозуміло, не поспішаючи, вибирати середній темп мовлення, розмовляти достатньо голосно;
- розвивати мовленнєве дихання (змішане, верхньогрудне), фонематичний слух, здатність розрізняти не тільки далекі, а й близькі фонемати на основі їх фонематичних ознак;

- вправляти у промовлянні слів у різному темпі та з різною силою голосу;
- вчити розрізняти правильну і неправильну вимову звуків, “дитячу” вимову від правильної, усвідомлювати “норму” вимови, виправляти неправильну вимову (до 2 років 10–12 місяців);
- розвивати інтонаційну виразність мовлення (тембр, темп, інтонація, сила голосу, наголос);
- вчити вимовляти слова виразно, добирати рими до слів дорослих;
- вправляти у вимові шиплячих звуків [ж], [ш], [ч] та сонорних [л], [р], чіткій вимові три-чотири складових слів, слів із йотованими звуками: м’яч, б’ю, п’є, м’ясо.

Словник

- збагачувати, уточнювати та активізувати словник; вводити у словник дієслова, прикметники та інші частини мови (займенники, прислівники, частки тощо), узагальнювальні слова;
- збагачувати словник словами, що позначають назви предметів, дій з ними, властивості, ознаки у найближчому оточенні та словами, що позначають предмети, дії з ними, властивості, ознаки далекого оточення, але зрозумілого дітям; словами-назвами збірних іменників;
- вчити вживати ввічливі слова (прошу, будь ласка, дякую, вибачте), слова вітання і прощання (доброго ранку, доброго дня, до побачення, доброго вечора); замінювати слова-паразити, говірки, жаргонізми словами літературної вимови;
- стимулювати дитяче словотворення.

Граматична будова

- удосконалювати засвоєння дитиною граматичної будови мовлення;
- вчити будувати прості поширені речення (до 2 років 4 місяців), складати речення (після 2 років 4 місяців) зі сполучниками;
- ввести у словник дітей сполучники: *і, а, то, коли, як, тільки, де, тому що, який, котрий, зате;*

- вчити будувати речення різного типу (розповідні, питальні, окличні), прості, складні зі сполучниками;
- вправляти у правильному вживанні в родовому відмінку іменників однини жіночого, чоловічого та середнього роду; в давальному відмінку – іменників жіночого та чоловічого роду; в орудному відмінку – іменників жіночого та чоловічого роду з прийменником; у місцевому відмінку – іменників жіночого, чоловічого та середнього роду з прийменниками *на, у*;
- вправляти дитину в оволодінні основних відмінкових закінчень; засвоєнні дієслівних форм у наказовому способі (їж, скажи, дай) у теперішньому, минулому часі I, II, III особи однини дійсного способу (мию, мив, миєш, мила);

Вчити:

- правильно вживати рід і число іменників та узгоджувати їх з прикметниками і присвійними займенниками (моя книжка, твоя іграшка);
- вживати імена дорослих і дітей у кличному відмінку (Олю, Вікторе);
- правильно вимовляти слова з чергуванням приголосних в основі слова (картинка – на картинці, косити – кошу);
- утворювати слова за допомогою суфіксів зменшення, пестливо-здрібнілими (палець – пальчик, м'яч – м'ячик, ноги – ніженьки), збільшення (вовк – вовчище).

Зв'язне мовлення (діалогічне, монологічне)

- стимулювати і підтримувати бажання до спілкування з дорослими й однолітками з приводу спільних дій, ігор з іграшками;
- вчити звертатися до дітей на ім'я, до дорослих – на ім'я по батькові, у процесі спілкування використовувати ввічливі слова, звертання;
- залучати до участі в невимушеній розмові, бесіді; вчити звертатися до дітей і дорослих із запитаннями, відповідати на запитання реченнями;

- вчити відповідати на запитання за змістом сюжетних картинок, оповідань, казок;
- розвивати ініціативне мовлення, заохочувати до висловлювання власного ставлення до героїв художніх творів, поведінки однолітків;
- стимулювати діалог між двома дітьми; розвивати вміння по чергово вислуховувати один одного, пристосуватися до співрозмовника, своєчасно змінювати ролі мовця і слухача;
- після двох із половиною років розвивати контекстне мовлення, стимулювати розповіді про побачене, пережите, за змістом сюжетної картини чи казки за допомогою запитань вихователя.

➤ Показники мовленнєвого розвитку

*ПЕРШЕ ПІВРІЧЧЯ
(2 РОКИ – 2 РОКИ 6 МІСЯЦІВ)*

- розуміє смисловий зміст мовлення: тексти забавлянок, віршів, інсценівок, казок, оповідань у супроводі наочності;
- розуміє теперішній і майбутній час, якщо те, про що йдеться, було відоме їй раніше;
- зростає роль слова дорослого як засобу виховання;
- розуміє запитання дорослого, відповідає на його запитання окремими словами, діями. Звертається до дорослих з простими запитаннями: “Що це?”, “Як?”, “Де?”, “Чому?”;
- легко повторює фрази, що чує;
- речення стають багатослівними, з’являються складні речення, хоча вони ще аграматичні;
- започатковується вживання сполучників і прийменників;
- мовлення стає головним засобом спілкування не лише з дорослими, а й з дітьми;
- багато розмовляє в різних ситуаціях з власної ініціативи і відповідає на запитання;
- у відповідній ситуації словом може наперед визначити свої дії та наміри.

ДРУГЕ ПІВРІЧЧЯ
(2 РОКИ 6 МІСЯЦІВ – 3 РОКИ)

- розуміє смисл мовлення дорослого про події та явища, яких не було в її власному досвіді, за винятком окремих елементів;
- розуміє повідомлення, художні тексти, вірші без супроводу наочності;
- легко запам'ятовує коротенькі вірші й пісні;
- знає напам'ять кілька народних пісень, забавлянок, віршів;
- до складу словника входять усі частини мови, крім дієприслівника та прислівника. Словник дитини налічує 1000–1200 слів;
- з'являються запитання “Для чого?”, “Коли?”;
- вимовляє правильно всі звуки, крім шиплячих і [р], [л]. Мовлення емоційне й виразне;
- розмовляє складними фразами, з'являються підрядні речення, хоча й аграматичні;
- розповідає про бачене кількома реченнями;
- за запитаннями розповідає зміст знайомої казки чи оповідання.

Поради батькам

- .....
- активізуйте знання дитини про довколишнє різними запитаннями: “Що це таке? Як називається? – Скажи словом”. “Якого кольору сорочка? – Скажи, сорочка червона, гарна”;
  - поповнюйте словник дитини новими словами, не тільки іменниками, а й дієсловами, прикметниками, прислівниками, займенниками;

Проводьте різноманітні ігри:

- з метою розвитку мовленнєвого слуху: “Що звучить?”, “Що ти чуєш на кухні?”, “Які звуки ти чуєш на вулиці (у парку, сквері)?”;
- для розвитку артикуляції звуків: “Конячка”, “Хто як кричить?”, “Що в кошику?”, “Що в торбинці?”;
- для розвитку мовленнєвого дихання: “Дмухни на кульбабку” (кульки вати, папір, у пляшку тощо);

- з метою збагачення словника “Що як називається?”, “Скажи гарні слова”, “Хто що робить?”, “Скажи, який”;
- промовляйте з дитиною чистомовки, наприклад: са-са-са – полетіла оса, ку-ку-ку – дай мені руку, ву-ву-ву – бачу траву;
- у вільний час (не перед сном) читайте дітям оповідання, розповідайте казки, розглядайте ілюстрації; обов’язково проводьте бесіди-обговорення за їх змістом, уводьте у словник нові слова;
- залучайте до спільного розповідання знайомих казок (дорослий починає речення, а дитина продовжує);
- розучуйте з дітьми короткі віршики про тварин, явища природи, свята;
- спонукайте до розповідей про свою діяльність, відгадування легких за змістом загадок.

ХУДОЖНЬО -ЕСТЕТИЧНИЙ РОЗВИТОК

➤ Вікові особливості

Спільне з дітьми розглядання проявів краси у природі, яскраво виражене захоплення дорослого під час споглядання маленького пухнастого кролика, квітучої галявини, заходу сонця викликають у дитини відповідні емоційні переживання і поступово формують у неї вибіркове ставлення до довкілля, розуміння прекрасного, розвиваються естетичні почуття.

У цьому віці дитина починає сама виокремлювати в довкіллі привабливі явища: “Мамо, подивись, які гарні квіти несе дівчинка”.

Образотворча діяльність дитини у віці від 2 до 2 років 6 місяців ще не має конкретно визначеної мети. Малюк діє з художнім обладнанням, отримує якийсь результат, у якому вже потім намагається впізнати образ знайомого предмета. Після 2 років 6 місяців він уже впевненіше ідентифікує створені у ліпленні або малюванні образи (круглі форми – м’ячики, вишеньки тощо). Виникає інтерес до результату власної образотворчої діяльності. З’являється прагнення до самостійної образотворчої діяльності: ліплення, малювання.

Музичні заняття (слухання інструментальної музики, спів, танець), а також широке використання музичного матеріалу в повсякденній діяльності дітей приносять їм багато радості й естетичних переживань, яскраві художні, музичні враження.

Дитина цього віку сприйнятлива до читання художніх творів, зокрема, до поезії малих форм та творів, дієвими особами яких виступають діти і тварини. Емоційно реагує на вірші, казки; з радістю сприймає різні форми *театралізованої діяльності* (ігри-імпровізації, показ настільного театру, театру іграшок).

➤ Основні завдання

Розвиток образотворчих задатків

- заохочувати до емоційного сприймання творів образотворчого (картини, ілюстрації, скульптури малих форм) і декоративно-ужиткового (народна іграшка, керамічні вироби) мистецтва;
- вчити співвідносити зображення зі знайомими предметами і явищами довколишньої дійсності з метою уточнення уявлень про їх зовнішній вигляд; розвивати способи зорового й тактильного обстеження;
- ознайомлювати з видами образотворчої діяльності (ліплення, малювання, аплікація); з матеріалами – глиною, тістом, пластиліном, папером різної фактури, фарбами, олівцями, фломастерами, крейдою тощо;
- сприяти поступовому переходу від простого маніпулювання з матеріалом до елементарного зображення простих за формою предметів;
- спонукати повторювати дії дорослого та за власним бажанням створювати елементарні зображення знайомих предметів;
- викликати інтерес до спільної творчості з дорослим та з іншими дітьми у процесі створення колективних композицій різної тематики;
- сприяти засвоєнню елементарних прийомів зображення у ліпленні, малюванні, аплікації доступними засобами художньо-образної виразності (колір, форма, лінія, пляма, ритм тощо);
- привчати бути охайними, дотримувати правил під час образотворчої діяльності (не м'яти папір, малювати лише на папері, ліпити на підкладній дощечці);

➤ у ліпленні

- вчити діяти з пластичним матеріалом (місити, розминати, відривати й відщипувати шматочки, приплескувати, ставити відбитки, стискати, сплющувати, розкачувати, робити заглибини пальчиком тощо);

- залучати до створення простих форм (зернятка, млинець, колбок, цукерка, ковбаска тощо);

➤ *у малюванні*

- заохочувати до малювання в межах аркуша паперу фарбами, кольоровими олівцями, фломастерами;
- вправляти у створенні зображень предметів і явищ докільля доступними художніми засобами виразності – лінія, крапка, пляма, ритмічні мазки.

Вчити:

- правильно використовувати пензлик, малювати ним горизонтальні, вертикальні, хвилясті, криві лінії й замикати їх у форми (округлі, прямокутні);
- розрізняти і називати основні кольори (білий, чорний, жовтий, зелений, червоний, синій), використовувати під час створення роботи контрастні поєднання кольорів у процесі малювання;
- заохочувати до використання нетрадиційних технік малювання фарбами (пальчиком, долонькою, штампування, монотипія);

➤ *в аплікації*

- ознайомлювати з різними властивостями паперу (легкий, тоненький, рветься, шарудить, має колір);
- залучати до створення простих композицій із викладання готових вирізаних деталей;
- вправляти у доборі кольорів, розвивати відчуття кольору і ритму.

Розвиток музичних задатків

У повсякденній життєдіяльності дітей

- створювати в групі розвивальне мистецьке середовище, що спонукає до творчих проявів, виявлення музичних задатків;
- залучати до слухання співу вихователя (колискові, мирилки, забавлянки, заклички, танцювальні), сприймання в аудіозаписах українських народних колискових пісень, творів сучасних ком-

позиторів, класичної, народної та дитячої музики, музично-ілюстрованих казок, мультфільмів;

- розвивати здатність вільно рухатися відповідно до характеру музики, грати з музичними іграшками, давати змогу вмикати улюблену музику;
- використовувати релаксаційну музику в аудіозапису (“шум літнього лісу”, “шум лісу”) на основі звуків природи, народних і класичних творів;
- співати пісні, за допомогою яких повсякденні дії (миття рук, вдягання, засинання) стають привабливими ритуалами.

Під час музичних занять

➤ у слуханні музики

- вчити слухати короткі пісні та інструментальні п'єси образно-ігрового та класичного характеру у виконанні педагогів;
- підтримувати мимовільні емоційні, рухові, мовленнєві прояви;
- вчити аналізувати звуки з довкілля (капотить, співає, тупотить, летиться, шумить, гуде тощо), зіставляти їх із музичними звуками;
- вправляти у розрізненні музичних частин і творів контрастного характеру (весела, сумна), темпу (швидка, повільна), динаміки (голосна, тиха) музика;
- вчити пов'язувати музичний жанр із дією (колискова – колисати, маршова – маршувати, танцювальна – танцювати);
- формувати здатність емоційно відгукуватися на музику різного характеру (весела, спокійна, рухлива, бадьора тощо), вміння вслуховуватись у музичний твір, цілісно сприймати його, дослуховувати до кінця, порівнювати музичний настрій із власним станом (весела музика – нам весело), радіти гарній музиці;

➤ у музичних рухах

- розвивати вміння рівномірно крокувати, бігати, стрибати в характері музики (помірно, весело, бадьоро);

- вчити ритмічно виконувати образно-ігрові рухи (як звірятка весело стрибати, як пташка легко “літати” тощо), танцювальні рухи (рівномірні плескання в долоньки, веселі ручки, змахування хустинкою; вільне розведення рук у боки або спрямування їх униз до ноги, що стоїть на підборі; похитування-переступання, виставляння ноги на підбор, дрібушечка, притупування однією ногою; пружинки), рухи із предметами (струшувати брязкальцем, дзвоником, вдаряти у бубон);

- вчити утворювати коло, звужувати його, рухатись один за одним ходю, вільно розбігатися, танцювати по одному і в парі; наслідувати мімічну й рухову виразність педагога, змінювати рухи за ним і самостійно.

➤ *у співах*

- виховувати бажання вслухатись у красу співочого голосу педагога, підспівувати йому, заохочувати до наслідування співочих інтонацій дорослого;

- вчити чіткої артикуляції тексту у співі, підспівування окремих складів і слів, закінчення музичних фраз, співу коротеньких співаночок, пісень (діапазон мі-соль, мі-ля);

- виховувати інтерес до народної та дитячої пісень.

➤ *у музикуванні*

- формувати загальне поняття про музичні інструменти, назви і звучання шумових та ударних іграшок-інструментів (брязкальця, коробочки, дзвіночки, ложки, бубон, музичний молоточок);

- навчати найпростіших способів гри на них, відтворення рівномірного ритму, помірного темпу, контрастної динаміки;

- зацікавлювати мелодійним звучанням іграшок з фіксованою мелодією (органчик, музична шкатулка), використовувати їх в іграх, під час розповідання казки.

➤ *у музично-дидактичних завданнях*

- розвивати музичний слух і чуття музичного ритму, слухове зосередження;

- зацікавлювати звуками із довкілля, музики, вчити розрізняти звукові сигнали іграшок і людей (а-а – плаче лялька, а-а, а-а, а-а-а – ласкаво співає матуся), предметів і природи (бум-бум-бум – зайчик б'є у барабанчик; кап-кап-кап – капотить дощик), птахів і звірят (тук-тук – постукує дятел; ко-ко-ко – квокче квочка);
- формувати вміння вслухатися в музику і відрізнити музичні звуки за силою, тембром, висотою, тривалістю;
- вчити наслідувати дорослого у відтворенні низьких і високих інтонацій, тихого і голосного звучання музичної іграшки, тембру іграшки-інструмента, контрастного темпу оплесків, ритму кроку і бігу.

Залучення до театралізованої діяльності

- у процесі ознайомлення з малими формами фольклору (утішки, заклички, забавлянки, вірші, пісні), казками вчити передавати рухи та дії героїв відповідно до їх змісту;
- ознайомлювати з різними доступними для розуміння видами театру (ляльковий, тіньовий, настільний, рукавички);
- залучати до розігрування знайомих творів у музичному супроводі з використанням атрибутики і костюмів;
- виховувати зацікавленість до театральних дійств, заохочувати до вияву позитивних емоцій;
- вправляти у наслідуванні голосів птахів, тварин, елементарних рухів птахів і тварин (пташка – літає, зайчик – стрибає);
- вчити імітувати рухи та дії персонажів, передавати особливості образу звуконаслідуванням, жестами, інтонаціями.

➤ Показники художньо-естетичного розвитку

Образотворча діяльність

- виявляє подив, радість і захоплення під час сприймання творів образотворчого та декоративно-ужиткового мистецтва;
- з інтересом розглядає доступні за змістом ілюстрації, репродукції картин, на яких зображені діти, тварини, рослини, казкові персонажі;

- із задоволенням займається різними видами образотворчої діяльності (ліплення, малювання, аплікація), розрізняє їх між собою;
- в образотворчій діяльності намагається передати зрозумілі їй властивості предметів, явищ, співпереживає створеному образу;
- орієнтується в основних властивостях художніх матеріалів, застосовує окремі з них у своїй діяльності;
- створює з глини предмети простої форми, обіграє їх;
- у малюванні охоче експериментує з фарбами, олівцями, крейдою, створює найпростіші образи, передає їхні характерні особливості кольором, формою, плямами, крапками, лініями тощо;
- в аплікації викладає найпростіші композиції із готових форм, фігурок тварин, людських силуетів тощо;
- під час створення образу використовує нетрадиційні техніки (малювання пальчиком, долонькою, друкування) та інтегрує різні види образотворчої діяльності (малювання з наліплюванням окремих елементів, з подальшим розфарбовуванням тощо);
- виявляє емоційно-ціннісне ставлення до результатів власної образотворчої діяльності, поважає роботу інших;
- виявляє перші естетичні уподобання та інтереси.

Музична діяльність

- із задоволенням іде на музичне заняття, приязно взаємодіє з дітьми і дорослими;
- радіє музиці, цілісно сприймає й емоційно переживає музичний твір, рухливо реагує на маршові й танцювальні жанри музики;
- емоційно виконує ігрові, основні, танцювальні рухи, рухається в контрастних характерах музики, проявляє емоційну активність у забаві, грі, таночку;
- прагне співати спільно з дорослим, розуміє зміст пісні;
- виявляє зацікавленість до музичних іграшок-інструментів, бажання грати з ними, відрізняє їх за назвою, тембром звучання (бубон, брязкальце);

- емоційно, чутливо реагує на контрастні музичні звуки за динамікою, висотою, тембром, тривалістю;
- відгукується на пропозиції дорослого музично діяти у повсякденні, під час заняття, розваги, свята імпровізує під музику за допомогою вільних рухів, самостійно музикує.

Театралізована діяльність

- емоційно сприймає театралізовані вистави, проявляє свої почуття;
- довірливо відгукується на звернення артистів до глядачів;
- інтонаційно виразно наслідує голоси та імітує рухи тварин;
- з допомогою дорослого бере участь у розігруванні або інсценуванні знайомих за змістом творів, намагається відтворити найхарактерніші риси свого персонажа, використовуючи жести, рухи, інтонацію, звуконаслідування;
- активно взаємодіє із дорослими та однолітками у процесі показу театральної постанови або театралізованої гри;
- самостійно ініціює театралізовану діяльність, використовує іграшку як персонаж.

Поради батькам

Образотворча діяльність

- залучайте дитину до спілкування зі світом краси під час прогулянок у природі, відвідування виставок (квітів, котів, іграшок тощо), святкування (Нового року, дня народження), ігор з народними іграшками;
- знайомте з творами образотворчого мистецтва, використовуйте художнє слово, музичний супровід, різні ігрові ситуації;
- створіть у домашніх умовах затишний осередок дитячої творчості, в якому розмістіть різноманітні образотворчі матеріали, картинки, яскраві зразки декоративно-ужиткового мистецтва, що подобаються дитині, оформте виставку її робіт тощо;

- використовуйте сучасні навчально-наочні видання (альбоми, розмальовки), заняття з ними викликають у малюка радісні емоції, задоволення, у ході виконання завдання весь час спілкуйтеся з дитиною, озвучуйте її дії, супроводжуйте все своїми коментарями, обов'язково хваліть;
- ініціюйте спільні ігри-малювання, ігри-ліплення, ігри-конструювання, давайте дитині змогу творити за бажанням, не обмежуйте час на образотворчу діяльність;
- вправляйте малюка у застосуванні елементарних прийомів зображення у ліпленні, малюванні, аплікації на основі доступних засобів художньо-образної виразності (колір, форма, лінія, пляма, ритм тощо);
- дозволяйте малювати пальчиком, долонькою, ліпити з тіста;
- розвивайте творчі задатки дитини.

Музична діяльність

- створюйте сприятливе музичне середовище в родині для емоційно-художнього розвитку дитини, спілкування зі світом мистецтва;
- слухайте разом з дитиною музику (живе виконання; радіо- і телепередачі; музичний центр);
- ласкаво виспівуйте ім'я дитини, співайте колискові, розважальні пісні, розігруйте забавлянки;
- під час читання казки імітуйте голоси птахів і звірів та імпровізуйте спів персонажів ("озвучені персонажі");
- наспівуйте танцювальні мелодії, заохочуйте танцювальну ініціативу;
- спільно музикуйте і співайте із застосуванням іграшок і музичних інструментів, оригінальних пристосувань (покришки від посуду, ложки, пральна дошка тощо);
- підтримуйте дитячу ініціативу у створенні музично-ігрових ситуацій (гра в музичне заняття, концерт, театр тощо);

- розіграйте хоровод “Коровай”, виконуйте музичні привітання у дні народження, разом готуйте виступи-сюрпризи до приходу друзів;
- демонструйте свої таланти (спів, гра на музичних інструментах тощо);
- вигадуйте з дитиною і виготовляйте ігровий одяг, костюми, їх елементи, атрибути до танців (іграшки, стрічки, віночок, капелюшок);
- влаштовуйте імпровізовані танцювальні виступи у костюмах, дружно втілюйте творчі задуми;
- відвідуйте з дитиною музичний театр, обмінюйтеся враженнями;
- беріть участь у сімейних святах і в тих, що проводяться у дошкільному навчальному закладі.

Театралізована діяльність

- всіляко підтримуйте ініціативу дитини займатися театралізованою діяльністю; залучайте її до рядження, інсценування знайомих творів, промовляння текстів віршиків, забавлянок, проспівування пісеньок, колискових під час ігор-маніпуляцій з іграшками;
- залучайте дитину до світу театрального мистецтва, відвідуйте ляльковий, дитячий драматичний театри, святкові вистави (Новорічна ялинка, Різдво);
- застосовуйте в домашніх умовах різні види театру (тіньовий, настільний, іграшковий, пальчиковий тощо), заохочуйте дитину до виготовлення атрибутів;
- урізноманітнюйте форми організації театралізованої діяльності, залучайте дитину до ігор-імпровізацій, імпровізацій-жартів, імпровізацій-забав тощо;
- використовуйте об'ємні книжки-декорації для спільного читання, розглядання і подальшого розігрування епізодів.

ДОСЯГНЕННЯ ДИТИНИ ТРЕТЬОГО РОКУ ЖИТТЯ

Третій рік життя – це період активного вдосконалення дитиною якості засвоєння рухів.

На кінець **третього року життя** дитина:

- *оволодіває координованими, цілеспрямованими рухами*, вона вміє ходити, бігати, стрибати, лазити, повзати, кидати, нахилитися, робити різноманітні дрібні рухи руками, ногами, тулубом, пальцями тощо;
- *засвоює координовану спільну діяльність слухового (вухо), зорового (очі) й рухового (руки) аналізаторів*, що забезпечує дитині орієнтовну діяльність у незнайомих ситуаціях, розширює її пізнавальну діяльність;
- *оволодіває елементарними культурно-гігієнічними навичками*: прагне самостійно одягатися, роздягатися, їсти, тримає ложку, користується серветками; вмивається, витирається, причісується, встає і сідає за стіл, переносить речі з одного місця в інше;
- *провідним досягненням дитини є формування самостійності* (поява її класичної форми “Я сам”). Якщо не задовольняється прагнення дитини до самостійності, виникають негативні прояви поведінки: вередування, неслухняність, сльози, крики, тобто виникає “криза трьох років”;
- *навчилася розмовляти*; оволоділа *діалогічною формою* мовлення; навчилася звертатися до дорослих і дітей із проханнями, вислуховувати інших, виконувати їхні прохання, відповідати на запитання. Добре розуміє зміст оповідань, казок, віршів; знає напам’ять вірші, забавлянки; за допомогою дорослого переказує (спільний переказ) знайомі казки (“Курочка Ряба”, “Колобок”). Словник дитини налічує 1000-1200 слів;
- *має певну систему знань про природне і предметне довкілля*; правильно називає предмети, їх якості, властивості, ознаки (форму, розмір, колір), явища природи; з’являються перші узагальнені поняття (тварини, рослини, меблі, одяг). Звертається із запитаннями щодо назв незнайомих предметів і явищ;

- з'являються *нові прояви самосвідомості дитини*; вона усвідомлює своє “Я”, відокремлює себе і свої дії від інших та від умов, у яких вона діє; усвідомлює свої бажання, які не завжди збігаються з бажаннями дорослих та інших дітей. З'являються перші *самооцінні* судження, гордість за досягнуті результати;
- зародження самосвідомості викликає *нове ставлення дитини до дорослого*, у неї з'являється бажання діяти так, як дорослий, хоче бути схожим на дорослого. У дитини виникають нові потреби у новій змістовій діяльності: щось будувати, малювати, грати, допомагати тощо;

Наприкінці третього року життя у дитини виникає *нова форма мислення* – *наочно-образне*, що співіснує з наочно-дієвим.

Провідною діяльністю дитини третього року життя є *предметно-маніпулятивна* з елементами ігрової діяльності. Також у цьому віці з'являються прості ігрові сюжети як передумова зародження сюжетно-рольової гри.

Дитина засвоює перші морально-етичні норми й правила поведінки: вона вітається (“Доброго ранку”, “Доброго дня”), прощається (“До побачення”), дякує (“Дякую”); використовує оцінні слова: “гарно”, “добре”, “погано”.

Дитина готова до переходу в новий період свого життя – в дошкільне дитинство.

ОРГАНІЗАЦІЯ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ ДІТЕЙ ТРЕТЬОГО РОКУ ЖИТТЯ

РОЗПОРЯДОК ДНЯ

*орієнтовний розподіл часу на процеси життєдіяльності
дітей від 2 до 3 років*

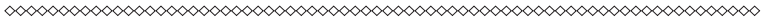
Процеси життєдіяльності	Години доби
<i>Вдома</i>	
Підіймання, ранковий туалет, спілкування, ігри	6.30–7.00/7.30
<i>У дошкільному навчальному закладі</i>	
Приймання дітей, огляд, ігри, спілкування	7.00/7.30–8.00
Ранкова гімнастика	8.00–8.10
Підготовка до сніданку. Сніданок	8.10–8.40
Індивідуальна робота. Вільна діяльність дітей	8.40–9.00
Заняття 1 (з підгрупами та індивідуальні)	9.00–9.15 9.15–9.30
Підготовка до прогулянки. Прогулянка	9.30–11.30
Повернення з прогулянки, гігієнічні процедури	11.30–12.00
Підготовка до обіду. Обід	12.00–12.45
Сон	12.45–15.00
Поступовий підйом, оздоровчі та гігієнічні процедури	15.00–15.30
Заняття 2 (з підгрупами та індивідуальні)	15.30–15.45 15.45–16.00
Підвечірок.	16.00–16.30

Процеси життєдіяльності	Години доби
Індивідуальна робота. Вільна діяльність дітей	16.30–17.00
Підготовка до прогулянки. Прогулянка	17.00–19.00
Повернення додому	До 19.00
<i>Удома</i>	
Повернення з прогулянки, спокійні ігри, спілкування	19.00–20.30
Підготовка до сну, гігієнічні процедури	20.30–21.00
Нічний сон	21.00–6.30/7.00

ОРІЄНТОВНИЙ РОЗПОДІЛ ІГОР-ЗАНЯТЬ

Ігри-заняття за напрямками розвитку особистості дитини	Кількість занять на тиждень
Фізичний розвиток	2
Сенсорно-пізнавальний розвиток: - <i>розвиток сенсорики та предметної діяльності (дії з предметами, ігри-заняття з дидактичними іграшками, будівельним матеріалом);</i>	1
- <i>ознайомлення з природним/предметним довкіллям</i>	1
Мовленнєвий розвиток: - <i>розвиток мовлення;</i>	1
- <i>художня література</i>	1
Художньо-естетичний розвиток - <i>образотворча діяльність (ліплення/аплікація);</i>	1
- <i>образотворча діяльність (малювання);</i>	1
- <i>музична діяльність</i>	2

ДОДАТКИ

ПЕРЕЛІК ІГОР

для дітей другого року життя

Рухливі ігри та ігрові вправи

З ходьбою і бігом:

“Принеси м’яч, іграшку”, “Йди до мене”, “До ляльки в гості”, “Пройди по доріжці”, “Дожени мене”, “Доженемо м’яч”, “Дожени собачку”, “Пташки прилетіли”.

На рівновагу:

“Переступи через струмочок”, “Не наступи на стрічку”, “Переступи через палицю”, “Переступи через перешкоду”, “Піднімай вище ноги”.

З повзанням і лазінням:

“Доповзи до кішечки”, “Проповзи у ворота”, “Хто швидше доповзе?”, “Кури в городі”.

З коченням і киданням м’яча:

“Скоти м’яч з гірки”, “Покатай м’яч”, “Прокоти м’яч у ворота”, “Кидай м’яч мені”, “М’яч у колі”, “Передай м’яч”.

На орієнтування у просторі:

“Де дзвенить?”, “Знайди іграшку”, “Сховаємо іграшку”.

З різноманітними рухами і співом:

“Потяг”, “Прапорець”.

З моторними іграшками:

“Їдуть машинки, повзуть змійки”, “До нас завітали казкові змійки”, “Доженемо казкових змійок”, “Упіймай метелика”.

Ігри для сенсорно-пізнавального розвитку

На сприймання форми:

“Розклади фігурки по місцях”, “У зоопарку”, “Веселий потяг”, “Фігурки у схованках”, “Поштарська скринька”, “Найди пару за формою”, “Відшукай таку саму фігуру”, “М'ячик покотився”.

На визначення розміру:

“Сховаємо в долоньці”, “Накриємо хустинкою”, “Великі і маленькі кубики, цеглинки, кульки”, “Пірамідки”, “Веселі мотрійки”, “Дві башти”, “Збудуй ворота”.

На сприймання кольору:

“Кольорова водичка”, “Кольорові кубики”, “Кольорові палички”, “Ниточки для намистинок”, “Збудуємо вежу”, “Одягаємо ляльок”, “Розклади по коробочках”, “Четвертий зайвий”, “Художники-чарівники”.

ПЕРЕЛІК ІГОР

для дітей третього року життя

Рухливі ігри та ігрові вправи

З ходьбою, бігом:

“До ляльок у гості”, “Парами на прогулянку”, “Дожени дорослого”, “Дожени м’яч”, “Потяг”, “Хто тихіше?”, “Повітряна кулька”, “Горобчики й автомобілі”, “Літаки”, “Сонечко і дощик”, “Жили у бабусі”.

На рівновагу:

“Пройди по стежці”, “Пройди по місточку”, “Через струмок”, “Піднімай ноги вище”, “Горами-долами”, “Пройди поміж дерев”.

З повзанням і лазінням:

“Доповзи до брязкальця”, “Проповзи у ворота”, “Не зачепи”, “До ведмедика в гості”, “Перелізь через колоду”, “Будь обережний”, “Збери іграшки”, “Не заступи за лінію”, “Мавпочки”, “Кошенята”, “Собачки”, “Курочка-чубарочка”.

З киданням та ловінням м’яча:

“Прокоти м’яч”, “Скоти з гірки”, “Передай м’яч”, “Кинь і дожени м’яч”, “Влуч у ворота”, “Збий кеглю”, “Цілься точніше”, “Спіймай м’яч”, “Перекинь через мотузку”, “Цілься в кошик”, “Катання куль до прапорця”.

Зі стрибками:

“Пружинки”, “Дістань долоню вихователя”, “Дістань стрічку”, “Задзвони у дзвіночок”, “Піймай комара (метелика)”, “Мій дзвінкий веселий м’яч”, “Зайчик біленький сидить”, “Пташки літають”, “Зістрибни з пеньочка”.

На орієнтування у просторі:

“Де подзвонили?”, “Знайди предмет (іграшку)”, “Знайди схованку”.

Вправи спортивного характеру: катання дитини на санчатах, катання на санчатах улюбленої іграшки, катання на триколісному велосипеді.

Ігри для сенсорно-пізнавального розвитку

На сприймання форми:

“Дізнайся, хто в будиночку живе”, “Кубики”, “Пірамідка”, “Чарівна торбинка”, “Знайди форму в доквіллі”.

На визначення розміру:

“Склади мотрійку”, “Збери пірамідку”, “Який м’яч більший?”, “Збери машину”, “Знайди однакові за довжиною стрічки”, “Будинок трьох ведмедів”.

На сприймання кольору:

“Добери кораблику вітрило”, “Кольорові рукавиці”, “Прищіпки в кошиках”, “Добери кружечки схожого кольору”, “Одягни гарно ляльок”, “Метелики - квіточки”, “Зайвий колір”, “Кольорові дні”, “Світлофор”.

На орієнтування у просторі та часі:

“Візьми іграшку”, “Заховались у будинку”, “Вгору-вниз”, “Візьми в руку”, “Де ж зайчик?”, “Хто швидше збере іграшки?”, “День і ніч”.

На визначення кількості:

“Збираємо листочки, грибочки”, “Наповни глечик”, “Порівняй”, “Картинки”, “Один і багато”.

На розвиток різних аналізаторів:

“Визнач за запахом”, “Скуштуй і відгадай предмет”, “Упізнай на дотик”, “Що змінилося?”, “Відгадай із заплющеними очима”, “Чий голос?”, “Голосно – тихо”, “Що і де чути?”

На сприймання світла і темряви:

“Тіні, що танцюють”, “Гуляємо в темноті”, “День і ніч”, “Сонячний зайчик”, “Театр тіней”, “Ліхтарик”, “Свічка”.

СПЕЦИФІКА ПРОВЕДЕННЯ ІГОР-ЗАНЯТЬ

з дітьми другого року життя

Фізичний розвиток

Тривалість занять з дітьми до 1 року 6 місяців – 8-9 хв, від 1 року 6 місяців до 2 років – 10–15 хв. Заняття з дітьми від 1 року до 1 року 6 місяців проводять у другому періоді неспання; з дітьми від 1 року 6 місяців до 2 років – у ранковий і вечірній періоди неспання.

На початку року заняття проводять індивідуально чи невеликими підгрупами (4–6 дітей). Після 1 року 6 місяців дітей об'єднують на заняттях по 6–8 осіб. Підгрупи формуються залежно від віку дітей і стану їхнього фізичного та психічного розвитку. Програмовий зміст занять закріплюється вихователем або інструктором із фізкультури у процесі повсякденного спостереження за дітьми під час занять, рухливих ігор. Зміст занять з дітьми поступово ускладнюють.

Щодня на прогулянках проводять ігрові вправи і рухливі ігри з метою відпрацювання знайомих основних рухів.

Ігрові вправи не мають сюжету і містять конкретні рухові завдання: “Принеси іграшку”, “Дожили м'яч”, “Доповзи до брязкальця” тощо. Вони дозволяють дитині виконувати завдання самостійно у своєму темпі та створюють умови для підвищення її рухової активності. Ігрові вправи у цьому віці не потребують від дитини чіткого погодження своїх рухів з рухами інших дітей, вони лише допомагають поступовому переходу від індивідуальних дій до спільних.

Наприкінці другого року життя дітям пропонують рухливі ігри зі зрозумілим їм сюжетом. Уважне ставлення до дітей під час гри, лагідне поводження з ними створюють у них веселий настрій та почуття впевненості у своїх силах.

До рухливих ігор залучають спочатку підгрупу дітей 3–5 (від 1 року до 1 року 6 місяців), а потім 6–8 (від 1 року 6 місяців до 2 років). Кожну гру повторюють 2-3 рази.

Сенсорно-пізнавальний розвиток

Розвиток сенсорики та предметної діяльності

З дітьми другого року життя проводять індивідуальні, індивідуально-підгрупові (до 3 осіб), підгрупові (до 8 осіб) ігри-заняття з розвитку сенсорики та предметної діяльності.

Підгрупові ігри-заняття проводять окремо з дітьми різних вікових підгруп. З дітьми віком від 1 року до 1 року 6 місяців – 2 (1 раз на два тижні) 3 заняття на тиждень, а з дітьми віком від 1 року 6 місяців до 2 років – 3 заняття на тиждень у першу або другу половину дня. Тривалість ігор-занять – до 10 хв, але вона може бути дещо збільшена чи зменшена вихователем залежно від інтересу, побажань дітей, складності завдань. Розпочата на занятті пізнавальна діяльність дітей може мати продовження у повсякденному бутті, розгортатися далі у серії розмов з малюками, організованих і самостійних ігор, спостережень та в інших формах роботи. Тематика ігор-зань здебільшого повторюється через певний проміжок часу.

Усі ігри-заняття цього спрямування розподіляються на:

1) *розвиток сенсорики*. На цих іграх-заняттях використовують дидактичні іграшки різні за кольором, розміром, формою; пальчикові ігри, що розвивають у дітей координацію дрібних рухів рук, зоровий контроль. З дітьми віком від 1 року до 1 року 6 місяців проводять одне заняття на два тижні, а з дітьми віком від 1 року 6 місяців до 2 років – одне заняття щотижня;

2) *розвиток предметної діяльності*. Ці ігри-заняття включають різноманітні дії з предметами, ігри з дидактичними іграшками та будівельним матеріалом (кубики, цеглинки). В обох вікових підгрупах проводять по 2 заняття на тиждень, при чому одне з них присвячено конструюванню.

Ознайомлення з природним та предметним довкіллям

Ігри-заняття зазначеного спрямування проводять один раз на тиждень з підгрупою дітей (до 8 осіб), при цьому відбувається чергування: 1-й тиждень – ознайомлення з природним довкіллям; 2-й тиждень – ознайомлення з предметним довкіллям. Тривалість – до 10 хв.

Специфіка цих ігор-занять полягає у тому, що основним методом їх проведення є спостереження, у процесі якого відбувається сприймання зорового образу предмета або об'єкта, явища природи. Також вони можуть проводитись у вигляді дидактичних ігор, показів-розглядань, міні-бесід, ігор-експериментувань тощо.

Основними темами є: побут людини, транспорт, тварини і рослини, сезонні зміни в природі тощо.

Мовленнєвий розвиток

Ігри-заняття з розвитку мовлення дітей другого року життя передбачають:

- покази предметів з називанням (“Чарівна торбинка (кошик)”, “Знайди, де сховано”, “Наші іграшки”, “Подивись і назви” тощо); покази предметів у дії та їх називання, покази інсценівок – одне заняття на тиждень;
- розглядання предметних (настільних) і сюжетних (настінних) картинок – 1 заняття на місяць;
- дидактичні ігри на розвиток звуконаслідування, фонематичного слуху, мовленнєвого дихання, сили голосу – у складі інших занять;
- читання оповідань, віршів, утішок, забавлянок, розповідання казок – одне заняття на тиждень.

Кількість дітей на занятті залежить від віку дітей і матеріалу, який буде використано на занятті: від 2 до 6 дітей, тривалість заняття для дітей віком від 1 року до 1 року 6 місяців – до 5–7 хв; для дітей віком від 1 року 6 місяців до 2 років – 7–10 хв.

Провідними прийомами розвитку мовлення дітей на цьому віковому етапі є:

- показ із називанням: раптова поява предметів, зміна дій із предметами, показ контрастних предметів і дій;
- багаторазове повторення одних і тих самих занять (художніх текстів, картинок, предметів);
- прийом звуконаслідування (повтори, скажи), стимулювання дій з предметами (покажи, візьми, дай, принеси, знайди, поклич);
- різноманітні запитання до одного й того самого предмета (Хто це? Хто прийшов? Хто плаче? Хто спить? Хто сидить?), одне й те саме запитання до різних предметів;
- мовлення дорослого як зразок для наслідування: у другій половині року вимагати від дітей наслідування фразового мовлення.

Художньо-естетичний розвиток

Образотворча діяльність

З дітьми другого року життя проводять індивідуальні, індивідуально-підгрупові ігри-заняття з образотворчої діяльності, що не включені до орієнтовного розподілу ігор-занять на тиждень. Їх проводять у повсякденні за наявності часу та за бажанням дітей і передбачають розглядання предметів, іграшок, творів образотворчого і декоративно-ужиткового мистецтва, спільні з дорослим ігри-маніпулювання та ігри-експериментування з найпростішими художніми матеріалами.

Музична діяльність

Музичні заняття на другому році життя – це зустрічі з музикою. Проводять два заняття на тиждень з групою дітей, у музичній залі, груповій кімнаті, орієнтовно 10 хв. Індивідуальні та заняття з підгрупою дітей – у разі потреби (після тривалої відсутності дитини; задля індивідуального залучення 2-3 дітей до ознайомлення з прийомами гри на дитячих ударно-шумових інструментах тощо).

Форма проведення заняття – сюжетно-ігрова (зміст заняття – сюжетна цілісність; ігрові ситуації, персонажі, прийоми, атрибути). Дітей заохочують до всіх видів музичної діяльності, створюють емоційно-позитивну мистецьку атмосферу радісного переживання музики разом із дітьми, в контексті життєво-казкових обставин.

Вихователь постійно діє з дітьми, використовує для спілкування ігрові образи, пальчикові й рукавичні ляльки, іграшки-звірятка, мовленнєві та ігрові засоби (примовки, віршики; іграшка-інструмент, книжка-розкладка, стрічки, квіточки тощо).

Музичний керівник співає, грає на музичному інструменті – діти разом з вихователем рухаються за змістом пісні, в характері музики, наслідують виконання окремих рухів (легкий біг, оплески, кружляння, уклін), забав, ігор, таночків, хороводів. Під час слухання музики, співу колискової, примовки, забавлянки заохочуються емоційні мимовільні реакції, рухові прояви дітей (похитування, приплескування, вільне поводження). Елементарні прийоми з шумовими й ударними дитячими музичними інструментами засвоюються індивідуально та в колі. Дорослий співає, діти підспівують окремі склади, вигуки, закінчення фрази.

Під час заняття педагог щоразу виконує словесне і музичне вітання, ласкаве виспівування ім'я дитини, щирі плескання в долоні, складання подяки у русі, влаштовує хвилинки вільного “музикування” на привабливому музичному інструменті – так складаються традиції музичних зустрічей.

СПЕЦИФІКА ПРОВЕДЕННЯ ІГОР-ЗАНЯТЬ

з дітьми третього року життя

Фізичний розвиток

Щодня з дітьми третього року життя проводять ранкову гімнастику тривалістю 4-5 хв. Її мета – привчати малят виконувати 3-4 загальнорозвивальні вправи імітаційного характеру, стимулювати наслідування дій дорослого, дотримуватися повторення вправ (4-5 разів), стрибків (8–10 разів). Забезпечити комфортні та безпечні умови для активної спільної рухової діяльності дітей на заняттях з фізичної культури (2 рази на тиждень), тривалістю до 15 хв та під час ігрових вправ і рухливих ігор, прогулянок.

Залучати дітей до самостійної рухової діяльності, обов'язково здійснювати регулювання їхньої рухової активності, змінюючи види рухової діяльності.

Діти цього віку ще потребують індивідуальної форми розучування рухових дій, тривалість індивідуальних занять до 5–7 хв. Поступово їх треба залучати до занять фізичними вправами підгрупами (6–8 дітей). Заняття з фізичної культури має ігровий характер, важливо забезпечити позитивно-емоційну атмосферу, стимулювати зусилля дітей, радіти їхнім досягненням.

Необхідно щодня на прогулянці з дітьми проводити рухливі ігри.

Сенсорно-пізнавальний розвиток

*Розвиток сенсорики
та предметної діяльності*

З дітьми третього року життя проводять індивідуальні, індивідуально-підгрупові (до 3 дітей), підгрупові (до 8 дітей) ігри-заняття з розвитку сенсорики та предметної діяльності (в т. ч. конструювання).

Підгрупові ігри-заняття означеного спрямування проводять один раз на тиждень у першу чи другу половину дня. Тривалість заняття 10–15 хв.

Ці заняття здебільшого включають кілька ігор на вирішення конкретних завдань, кожна з яких триває 3-4 хв. Під час занять необхідно вміти гнучко варіювати тривалість ігор, залежно від ситуації, можливостей дітей та їхньої поведінки; поєднувати спокійні ігри з більш активними. Дорослий забезпечує поступовий перехід від предметного сприймання і пізнання об'єкта до його сенсорного обстеження.

Під час проведення ігор-занять діти дізнаються про назву предмета, його будову, призначення, колір, форму, розмір; обстежують його доступними способами (гладять, мацають, слухають, куштують на смак тощо); отримують перші уявлення про різні матеріали (папір, дерево, скло, метал) та їх властивості.

Для розвитку сенсорики і предметної діяльності у процесі ігор-занять використовують різної складності пірамідки, мотрійки із двох-трьох частин, вкладні чашки, барильця із двома-трьома вкладками, будівельний матеріал, основу якого складають деталі простих еталонних форм (кубики, цеглинки, бруски, пластини, циліндри, тригранні призми). Отримані на заняттях знання закріплюють у повсякденному житті.

Ознайомлення з природним та предметним довкіллям

Ігри-заняття цього спрямування проводять один раз на тиждень, при цьому відбувається чергування (1-й тиждень – ознайомлення з природним довкіллям; 2-й тиждень – ознайомлення з предметним довкіллям). Проводять підгрупові (до 8 дітей) та групові (до 15 дітей) ігри – заняття тривалістю 10–15 хвилин.

Під час проведення ігор-занять використовують дидактичні ігри на обстеження предметів, порівняння, зіставлення їх між собою, ознайомлення з їхніми властивостями. Ці ігри стимулюють пізнавальну активність малюків, розширюють коло дитячих інтересів.

З метою формування уявлень про об'єкти та явища природного довкілля у різні пори року проводять спостереження за станом погоди, за деревами на майданчику, квітами у квітнику, за тваринами, працею людей у природі тощо. Також доцільно проводити ігри-заняття на природі з природним матеріалом.

Мовленнєвий розвиток

Ігри-заняття з розвитку мовлення на третьому році життя проводять двічі на тиждень у першу і другу половину дня.

Тривалість занять 7–10 хв. З дітьми цього віку проводять здебільшого індивідуальні (до 3 дітей) та підгрупові (6–8 дітей) заняття. Заняття з усією групою можна проводити тільки тоді, коли діти не будуть заважати один одному. Це показ театралізованих вистав (ляльковий, тіньовий, ігровий театри) та інших розваг.

На третьому році життя проводять такі види занять:

- розглядання тематичних предметних картинок (тварини, птахи, посуд, овочі, фрукти), бесіда про них (назва, колір, форма, звуконаслідування тощо);
- розглядання сюжетних картинок зі знайомим і доступним сюжетом (“Діти на прогулянці”, “Кішка з кошенятами”, “Собака з цуценятами”);
- бесіди-розповіді (про те, що діти робили на прогулянці, за чим спостерігали);
- читання невеликих оповідань (наприклад, К. Ушинського “Лялька”, “Корова” тощо);
- розповідання казок (“Дід та баба”, “Ріпка” тощо);
- заняття на розвиток звукової культури мовлення: звуконаслідування, розвиток мовленнєвого апарата, мовленнєвого дихання, фонематичного слуху, сили голосу тощо;
- читання і розігрування коротких віршів, забавлянок, українських народних пісень;
- показ інсценівок нескладних ігрових сюжетів;
- настільно-друковані ігри: “Лото”, “Доміно”, “Парні картинки”, “Розрізні картинки”;
- дидактичні ігри з лялькою та образними іграшками (ведмедик, зайчик, лисичка тощо);
- показ різних видів театру (ляльковий, тіньовий, іграшок тощо).

Художньо-естетичний розвиток

Образотворча діяльність

Основні форми організації образотворчої діяльності з дітьми третього року життя – це індивідуальні, індивідуально-підгрупові (до 3 дітей) та підгрупові (до 8 дітей) ігри-заняття тривалістю до 10–15 хв.

Перші два види ігор-занять проводять у повсякденному житті під час адаптаційного періоду та для вдосконалення певних технічних прийомів створення образу.

Підгрупові ігри-заняття з образотворчої діяльності (ліплення, малювання, аплікація) з дітьми третього року життя проводять двічі на тиждень у першу або другу половину дня. Серед них – одне заняття з малювання (один раз на тиждень) та одне заняття з ліплення або аплікації, що чергуються між собою (тричі на місяць – ліплення, один раз – аплікація).

За дидактичною метою ігри-заняття з образотворчої діяльності умовно можна розподілити на:

1) ознайомлення з властивостями різних зображувальних матеріалів (олівці, фарби-гуаш, фломастери, папір, глина, тісто, пластилін тощо), здебільшого проводять у формі гри-експериментування;

2) вправління в оволодінні певними вміннями і навичками у створенні простих образів за допомогою різних матеріалів. Зважаючи на недостатній художній досвід у дітей третього року життя, цьому виду ігор-занять відводиться найбільше часу;

3) розвиток індивідуальних художніх уподобань та образотворчих задатків. На цих іграх-заняттях дітям дається можливість створювати образ за бажанням.

Під час проведення усіх видів ігор-занять з образотворчої діяльності педагог використовує різні форми співпраці з дитиною, створює ситуації зацікавлення, добирає відповідно до віку твори образотворчого, декоративно-ужиткового, музичного, літературного мистецтва, залучає малят до практичного обстеження матеріалів та предметів (розглядання, обмацування, ігрові дії), у процесі навчання конкретного способу зображення застосовує повний і частковий показ.

Орієнтовна тематика ігор-занять з образотворчої діяльності

Ліплення: “Диво-глина”, “Пластилінові забави”, “Погодуємо курчат”, “Веселі горошинки”, “Кукурудзяні пластівці”, “Горішки для білочки”, “Цукерки для малят”, “М’ячики-стрибайчики”, “Колобок”, “Оладки”, “Печу, печу хлібчик”, “Солодкі палички”, “Бублики”, “Башточка”, “Грибочки”, “Що можна зліпити?” тощо.

Малювання: “Фарба-чарівниця”, “Олівець-малювець”, “Дощик крап-крап”, “Крокують ніжки”, “Довгі доріжки”, “Клубочки”, “Листопад”, “Повітряні кульки”, “Колобок на доріжці”, “Біленький сніжок”, “Яскраві ліхтарики”, “Кольорове намисто”, “Сніговичок”, “Яскраві кільця”, “Бурульки”, “Подарунок для матері”, “Кульбабки у лузі”, “Рибки плавають у водичці”, “Веселковий дощик”, “Добрий жучок-сонечко”, “Що ми вміємо малювати?” тощо.

Аплікація: “Таємниці паперу”, “Кольорові смужки”, “Добери за кольором”, “Котилися м’ячики”, “Смугастий килимок”, “Парканчик”, “Драбинка”, “Серветка для бабусі” тощо.

Музична діяльність

З дітьми третього року життя проводять 2 заняття на тиждень з групою дітей у музичній залі, орієнтовно 12–15 хв. Заняття індивідуальні, з підгрупою – за потребою конкретної дитини, кількох дітей. Форма проведення заняття – сюжетно-ігрова. Простий реальний чи казковий сюжет, ігрова ситуація-інтрига, ігрові образи, чарівна кульмінація становлять життєво цікаве і художньо захопливе тло для спілкування з музикою, взаємодії дітей і дорослих, для образних перетворень під музику, вияву індивідуальної дієвості під час заняття.

Музичний керівник у контексті життєво-казкових обставин залучає дітей до всіх видів музичної діяльності, створює емоційно-позитивну мистецьку атмосферу радісного сприймання і переживання музики разом із дітьми – в русі, грі, підспівуванні, простих діях з музичними інструментами. Вихователь діє разом і поряд з дітьми, використовує для спілкування доцільні конкретні образні (іграшки, ляльки, книжки з музикою, дитячі музичні

інструменти, картинки тощо) та мовленнєві засоби (примовки, віршовані тексти, вірші).

Музичний керівник співає, грає на музичному інструменті – діти разом із вихователем рухаються за змістом пісні, в характері музики, наслідують виконання окремих рухів (легкий біг, оплески, веселі ручки, кружляння, уклін, прямий галоп), забав, ігор, таночків, хороводів. Під час слухання музики, співу дорослого (колискові, примовки, забавлянки, заклички, колядки) емоційні мимовільні й довільні рухові реакції дітей (похитування, рухи руками, притупування, приплескування, імпровізації) розглядають як вікові музичні прояви, ставлять дітям лаконічні запитання. Дорослий співає, діти підспівують окремі склади, рядки, закінчення фрази. Прийоми гри на ударно-шумових дитячих музичних інструментах опановують індивідуально.

Під час заняття педагог розвиває традиції музичних зустрічей – виконує музичне вітання, ласкаве виспівування імені дитини, щирі плескання в долоні, уклін-вітання і уклін-подяку, влаштовує хвилинки імпровізованого “музикування” на привабливому шумовому, ударному інструменті.

МУЗИЧНИЙ РЕПЕРТУАР

для дітей віком від одного до двох років

Слухання музики: “Ой ну, люлі, коточок”, укр. нар. колискова. “Колискова”, муз. М. Чембержі; “Пташки”, муз. Т. Ломової; “Про щиглика”, “Курочка”, муз. М. Любарського; “Білка”, муз. М. Римського-Корсакова; “Барабан”, “М’ячик”, муз. Г. Фріда; “Годинник” муз. С. Шевченка; “Сердитий ведмідь”, муз. В. Губи; “Кіт Васька”, муз. Г. Лобачова, сл. Н. Френзель, укр. переклад; “Повільний вальс”, муз. Ю. Рожавської.

Рухливі забави: “Зайчику, зайчику”, укр. нар. забавлянка; “Марш”, муз. М. Робера; “Рухатись і відпочивати”, муз. Я. Степового; “Веселі рученята”, муз. О. Тилічеєвої; “Збираймося у коло”, муз. М. Степаненка; “Пташки літають”, муз. Г. Фріда; “Весело пострибаємо”, муз. О. Гнесіної; “Етюд”, “Потупаємо у парі”, укр. нар. мелодія.

Ігри: “Мишенята”, муз. М. Жилінського; “Зайчики та лисичка”, муз. Г. Фінаровського, сл. В. Антонової, укр. переклад; “До жени зайчика”, муз. О. Тилічеєвої, сл. Ю. Островського, укр. переклад; “Де ж це наші ручки?”, муз. Т. Ломової, сл. І. Плакіді.

Хороводи, танці: “Котику сіренький”, укр. нар. пісня; “Ми таночок заведемо”, укр. нар. пісня; “Чуки, чуки, чуки, чок”, муз. Ж. Колодуб, сл. народні; “Новорічна полька”, муз. А. Александрова; “Ой, без дуди, без дуди”, укр. нар. пісня-танок; “Чобітки”, рос. нар. мел.; “По улице мостовой”, обр. Т. Шутенко; “Пташки”, муз. А. Караманова; “Зайчик”, муз. О. Гедіке.

Співаночки, пісні. “А-а! Киця-мура, де була?”, укр. нар. колискова. “Прилітайте, пташки”, укр. нар. мелодія, сл. І. Плакіді; “Кипи, кипи, кашко”, укр. нар. примовка; “Гоп-гоп, гу-ту-ту”, укр. нар. забавлянка; “Вийди, вийди, сонечко”, укр. нар. закличка; “Осінь грає на дуду”, муз. В. Костенко, сл. І. Кульської; “Ведмедик”, муз. О. Тилічеєвої, сл. Н. Френкель, укр. переклад; “Сонечко зійшло”,

муз. і сл. К. Мамалиги; “Машина”, муз. Ю. Слонова, сл. Л. Башмакової, укр. переклад; “Праска”, муз. Б. Фільц, сл. Є. Макшанцевої, укр. переклад; “Квіточки”, муз. В. Карасьової, сл. Н. Френкель, укр. переклад; “Ми навчилися ходять”, муз. Л. Дичко, сл. Є. Макшанцевої, укр. переклад.

МУЗИЧНИЙ РЕПЕРТУАР

для дітей віком від двох до трьох років

Слухання музики: “Ходить кіт по горі”, укр. нар. колискова; “Колискова”, муз. М. Скорульського; “Горобець”, муз. А. Руббах; “Соната до-мажор, алегро модерато”, муз. В. Моцарта (аудіозапис); “Багатель ля-мінор”, муз. Л. Бетховена (аудіозапис); “Танець феї-драже”, муз. П. Чайковського (аудіозапис); “Колисанка”, муз. І. Островерхого, сл. М. Пономаренко; “Годинник”, муз. М. Чембержі; “Про чижика”, муз. М. Любарського; “Лисичка”, “Черепахи”, муз. М. Степаненка; “Плаче котик”, “Дудочка”, муз. М. Парцхаладзе, сл. П. Синівського, укр. переклад; “Зозуленька”, муз. В. Барвінського; “Пташки”, муз. А. Караманова; “Сумний дощик”, муз. Д. Кабалевського; “Дощ і веселка”, муз. С. Прокоф’єва; “Лялька танцює”, муз. І. Литкова; “Будемо пальці рахувати”, муз. С. Бодренкова, сл. З. Александрової, укр. переклад; “Гопак”, “Козачок”, “Коломийка”, укр. нар. мелодії, обр. М. Різоля; “Вальс” з балету “Лілея”, муз. К. Данькевича (аудіозапис); “Чеська полька”, нар. мелодія; “Пісня-загадка”, муз. Є. Зарицької, сл. В. Воскобойникова, укр. переклад; “Сонечко”, муз. В. Барвінського; “Золота сопілочка”, муз. С. Шевченка.

Рухливі забави: “Брязкальця”, укр. нар. мелодія, обр. М. Раухвергера; “Крокуємо зі мною”, на укр. нар. пісню “Диби, диби”; “Побігайте, діти”, муз. Я. Степового; “Тапці, ручки, тапці”, укр. нар. забавлянка; “Гай, гусоньки!”, муз. Ф. Колесси, сл. народні; “Веселий марш”, муз. І. Кишка; “Побігали-потупотіли”, муз. Л. Бетховена; “Гоп, скок”, укр. нар. музика, сл. О. Суботенка.

Ігри: “Гопа, гопа, гопа, чуки”, “Раз, два, три, чотири”, муз. Ж. Колодуб, сл. народні; “Купання ляльки”, “Гойдалка”, муз. А. Філіпенка, сл. Є. Макшанцевої; “Прогулянка і дощик”, муз. М. Раухвергера, сл. М. Міклашевської; “Метелик”, муз. Р. Рустамова, сл. Ю. Островського, укр. переклад; “Курочка”, муз. Ф. Колесси, сл. народні; “Конячки”, муз. Ф. Лещинської, сл. Н. Кучинської.

Хороводи, танці: “Осінь”, муз. народна, сл. М. Завадівської; “Танок з лялькою”, муз. Л. Дичко, сл. Є. Макшанцевої; “Гопачок”, укр. нар. мелодія, обр. М. Раухвергера; “Зайчики”, на укр. нар. пісню та муз. М. Дремлюги “Весела гра”; “Зимовий танок”, муз. М. Старокадомського, сл. О. Висотської, укр. переклад; “Таночок”, муз. С. Шевченка; “Потанцюємо з ляльками”, муз. Є. Дрейзена; “Дівчатка й півники”, рос. нар. мелодія, обр. М. Іорданського; “Гуляємо й танцюємо”, муз. М. Раухвергера; “Потанцюємо з бубном”, на укр. нар. мел. “Ой, лопнув обруч”, обр. В. Зимницького.

Співаночки, пісні: “Їли, їли кашку”, укр. нар. пісня-скоромовка; “Ту-ру-ру”, укр. нар. забавлянка; “Антін-верентін”, укр. нар. дражнилка-жарт; “Вітя, Вітя, Вітікар”, укр. нар. дражлила; “Ой вітре, вітроньку”, укр. нар. заклички; “Восени”, укр. нар. мелодія, обр. М. Метлова, сл. І. Плакіді; “Ранок”, муз. Г. Гриневича, сл. С. Прокоф’євої, укр. переклад; “Осінь”, муз. і сл. Ю. Михайленка; “Пташка маленька”, муз. А. Філіпенка, сл. Є. Макшанцевої; “Спи, мій ведмедіку”, муз. О. Тилічеєвої, сл. Ю. Островського, укр. переклад; “Ой хто, хто Миколая любить”, укр. нар. колядка; “Ось ялинонька прийшла”, муз. А. Філіпенка, сл. Я. Чарноцької; “Нове плаття”, муз. А. Лазаренка, сл. І. Кульської; “Шием чоботи коту”, муз. Т. Шутенко, сл. В. Болдиревої; “Іди, іди, дощику”, “Труби, Грицю”, укр. нар. пісні; “Сопілочка”, муз. М. Ведмедері, сл. Г. Яковчука.

ПЕРЕЛІК ТВОРІВ ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ

для дітей віком від одного до трьох років

Твори української літератури

Український фольклор

Заклички: Ой сонечко, сонечко, засвіти. Заглянь, заглянь, сонечко. Дощику, дощику, припусти. Дощичку, дощичку.

Колискові: А-а, коточку. А-а, мій маленький. Баю, баю, дитино. Баю-баю-баю. Кіт-воркіт. Колисонько, колисонько. Люлі, люлі, люлі. Ой на kota воркота. Пішов коток на торжок. Повішу я колисочку. Прийди, сонку, в колисоньку. Ходить зайчик кругом хати.

Народні пісеньки: Ладки-ладусі. Кую-кую чобіток. Гу-ту-ту! Качка йде. Два півники, два півники. Печу, печу хлібчик. Диби, диби. Тосі, тосі. Іде коза рогата. Гоп-гоп, козуню. Дитинко, не плач. Наш хлопчик. Пальчик, пальчик, що робив? Ладки, ладоньки, ладусі. Чуки, чуки... Водичко, водичко!

Казки: Рукавичка.

Авторські твори

Іванна Блажкевич. Колискова. А ти не такий? Новий рік.

Грицько Бойко. Хлюп, хлюп, водиченько. Маля-немовля. Бублики. Морозець, морозець... Перші крапельки весни. Сонечко. Ти не бійся, Милочко. Перу, перу платтячко. Вишенька. Сіяв півничок горох. Качечка. Ведмедики. Зайчик. Білочка. Козуля. Гуси-гусенята. Побігайчик.

Микола Вінграновський. Прилетіли гуси...

Платон Воронько. Ходить сон. Доня хоче спати. Кіт не знав. Друзьки. Чому чапля стоїть на одній нозі. Дід Мороз несе мішок. Муха-звір. Євген Гуцало. Сорока-корова. Засміявся наш собака. По дорозі лізе рак. Миша. Горщик.

Галина Демченко. Білочка. Водичка. Калач. Таня.

Любов Забашта. Мак.

Наталя Забіла. Ладки, ладоньки, ладусі. Ой чуқ, чуки. Курочка. Кульбаба. Пісенька.

Роман Завадович. Вмиємо, діти, личка!

Анатолій Камінчук. Світлячок. Котики. Котики вербові. В гостях у білочки. Останній листочок. Ведмежі сни. Кіт Василь. Коник гривую трясє. Гойдашечки. Півникове горе. Вишенька.

Тамара Коломієць. Спіть до ранку. Дятел. Йоржик. Котику-воркотику. Праля. Хиталочка-гойдалочка

Лідія Компанієць. Напечу оладки.

Анатолій Костецький. Мишеня лягає спати. Сонечкова мама.

Петро Король. Півник-дудар. Котик умивається.

Вадим Крищенко. Зайченятко. Ясен.

Володимир Лучук. Чорний жук. Принесемо криницю. У квітник побіля хати.

Андрій М'ястківський. Полягали ладки. Киця прокидається.

Олександр Олесь. Качечка. Киця.

Катерина Перелісна. Тупу, тупу, тупенята. Дибу-дibu-дибки.

Курка і курчатка. Дошик. Для потішечки. До річки. Черевички.

Марія Познанська. Ой котику-коточку. Коза. Корівка. Моя ляля.

Здрастуй, сонечко! Сніг іде. Новачок Тарас. Коли киця любить, коли сердиться. Півень. Зайчики. Здрастуй, хлопчику маленький!

Леонід Полтава. З лісу зайчики ішли. Гномики-музики. Самі складімо пісеньку.

Олена Пчілка. Метелик. Дитяча пісенька.

Петро Ребро. Соняхи. Журился їжачок. Юля і зозуля.

Богдан Чепурко. Ковалі. Зайчики-півпальчики. Пес Савка.

Дмитро Чередниченко. Хитрий Няв. Білі лисиці. Гусячі лапки.

Галина Чернобицька. Гулі, гулі, голуби.

Твори світової літератури

Фольклор народів світу

Колисанки: Сон (болгарська). Вже заснули річеньки (молдавська). Лю-лі, лю-лі, соколя (молдавська).

Забавлянки: Наш хлопчик (російська). Пальчик, пальчик (російська). Малесенькі ніжки (російська). Ой ходила павонька (білоруська). Що ти, козлику, робив? (естонська).

Пісеньки: Кицю, кицю (російська). Зелена травиця (російська). Рано-вранці на лузі (російська). Конячка поні (шотландська). Спи, хазяйко (латиська). Котик-воркотик (англійська). Ластівонька (молдавська). Дощ (французька). Мишка (шотландська).

Казки народів світу: Курочка Ряба (російська народна казка). Ріпка (російська народна казка).

Авторські твори

Зінаїда Александрова. Туп-туп. Вранці. Смачна каша. Сама. Катруся в яслах.

Агнія Барто. М'ячик. Кораблик. Ведмедик. Зайченятко. Конячка. Вантажівка. Слон. Літак. Бичок.

Валентин Берестов. Бичок. Коник. Котик. Корівонька. Зайченята.

Олена Благініна. Є у нас маленька дівчинка Оленка.

Самуїл Маршак. Вусатий, смугастий.

Микола Носов. Про комара. Пісенька про коника-стрибунця (уривок).

Володимир Сутєєв. Троє кошенят. Курча та каченя.

Лев Толстой. Діду було сумно. У Груні не було ляльки. У Розки були цуценята. Слухай мене. Пішла Катруся.

Євген Чарушин. Курочка. Качечка. Кішка. Собака.

Корній Чуковський. Був білий дім... Курочка. Курчатко.

Костянтин Ушинський. Васько. Цап.

ВИКОРИСТАНА ТА РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Березіна О. М. “Трайлик”. Програма з організації театралізованої діяльності в дошкільному навчальному закладі / О. М. Березіна, О. З. Гніровська, Т. А. Линник. – Тернопіль : Мандрівець, 2014. – 56 с.
2. Богуш А. М. Теорія і методика розвитку мовлення дітей раннього віку: навч. посіб. / А. М. Богуш. – К. : ВД “Слово”, 2003.
3. Богуш А. М. Теорія і методика розвитку мовлення дітей раннього віку / А. М. Богуш, Н. В. Гавриш, О. В. Саприкіна: підр. для студентів. – К. : ВД “Слово”, 2009.
4. Борщ Р. М. Програма художньо-естетичного розвитку дітей раннього та дошкільного віку “Радість творчості” / Р. М. Борщ, Д. В. Самойлик. – Тернопіль : Мандрівець, 2013. – 72 с.
5. Дуткевич Т. В. Дошкільна психологія: навч. посіб. / Т. В. Дуткевич. – К. : Центр учбової літератури, 2007. – 391 с.
6. Дятленко Н. М. Дитяча психологія: методичні рекомендації щодо самостійної роботи студентів / Н. М. Дятленко. – К. : КМПУ імені Б. Д. Грінченка, 2007. – 34 с.
7. Жебровський Б. М. Пренатальна та перинатальна педагогіка / авт.-упоряд. : Т. Д. Азаренко, А. П. Грищенко, Т. Л. Гурковська, О. П. Долинна та ін. – Тернопіль : Мандрівець, 2013. – 80 с.
8. Тимофеева О. О. Затія-дивоглядія: Як зробити ляльковий театр другом кожної дитини / авт.-упор. : О. О. Тимофеева, О. В. Борисенко. – Вид. 2-ге, змін. та доповн. – Тернопіль : Мандрівець, 2014. – 176 с.; 8 іл.
9. Кочерга О. Психофізіологія дітей 1–3 років / О. Кочерга. – К. : Шкільний світ; Вид-во Л. Галіцина, 2006.
10. Лохвицька Л. В. Барвисте життя: хрестоматія для читання дітям дошкільного віку / упор. : Л. В. Лохвицька, Т. К. Андрющенко. – Тернопіль : Мандрівець, 2014. – 344 с.
11. Лохвицька Л. В. Програма з основ здоров'я та безпеки життєдіяльності дітей дошкільного віку “Про себе треба знати,

про себе треба дбати” / Л. В. Лохвицька. – Тернопіль : Мандрівець, 2014. – 120 с.

12. Лохвицька Л. В. Сім'я – берегиня здоров'я дитини: навчально-методичний посібник / Л. В. Лохвицька, Т. К. Андрущенко. – Вид. 2-ге, допрац. і дооповн. – Тернопіль : Мандрівець, 2014. – 248 с.

13. Народні перлини для маленької дитини / упор. О. Яловська. – Тернопіль : Мандрівець, 2013. – 408 с.

14. Петриківський первоцвіт. Альбом майбутнього художника. 3-й рік життя/ упор. : В. І. Купрієнко, Н. О. Міхіна, І. Б. Корінько та ін. – Тернопіль : Мандрівець, 2014. – 16 с.

15. Розвивалки. Програма центру розвитку //Дошкільний заклад. – 2006. – № 347. – Вкладка. – С. 1–16.

16. Піроженко Т. О. Розвивальні ігри та вправи для дітей третього-четвертого років життя / Т. О. Піроженко, С. О. Ладивір, І. І. Карабаєва, Т. Л. Гурковська. – 2-ге вид., зі змін та доп. – Тернопіль : Мандрівець, 2014. – 64 с.

17. Терещенко І. А. Адаптація дітей раннього віку до перебування в ДНЗ / І. А. Терещенко //Дитячий садок. – 2006. – 11.03.

18. Тимофеева О. О. Лялькова вистава – чудова забава / О. О. Тимофеева. – Тернопіль : Мандрівець, 2008.

19. Українська мозаїка: книга для читання в дошкільному закладі і родинному колі / упоряд. : Н. І. Вакуленко, Л. В. Гураш, О. П. Долинна, О. В. Низковська. – Тернопіль : Мандрівець, 2013. – 512 с.

20. Щиборовська Т. Центр соціально-педагогічної підтримки батьків та дітей раннього віку / Т. Щиборовська // Педагогічний вісник. – 2005. – № 3. – С. 19–20.

21. Яловська О. О. Пальчики дошкільнят: розвиваємо руку – розвиваємо мозок / О. О. Яловська. – 2-ге вид. – Тернопіль : Мандрівець, 2013. – 228 с.

22. Аскаріна Н. М. Воспитание детей раннего возраста / Н. М. Аскаріна. – Москва : Медицина, 1977.

23. Андрущенко Н. В. Монтессори-педагогика и Монтессори-терапия / Н. В. Андрущенко. – Санкт-Петербург : Речь, 2010. – 316 с.

24. Выготский Л. С. Вопросы детской психологии / Л. С. Выготский. – Санкт-Петербург : Союз, 1999. – 234 с.
25. Галигузова Л. Н. Педагогика детей раннего возраста / Л. Н. Галигузова, С. Ю. Мещерякова. – Москва : ВЛАДОС, 2007. – 301 с.
26. Гиппенрейтер Ю. Б. Общаться с ребенком. Как? / Ю. Б. Гиппенрейтер. – Москва, 1995.
27. Детская психология: учеб. пос. / Я. Л. Коломинский, Е. А. Панько; под ред. Я. Л. Коломинского, Е. А. Панько. – Минск : Университетское, 1988. – С. 72–84.
28. Урунтаева Г. А. Дошкольная психология / Г. А. Урунтаева. – Москва: Академия, 1997. – 336 с.
29. Фролова А. Н. Умственное воспитание детей раннего возраста / А. Н. Фролова. – К. : Рад. школа, 1989. – 183 с.

КОРИСНІ ПОСИЛАННЯ НА ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСИ

1. <http://www.youblisher.com/p/828995-10-советов-не-рожденного-ребенка-своим-родителям/>
2. http://maluk.in.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=14&Itemid=96
3. <http://deti.e-papa.com.ua/kazky/>
4. <http://deti.e-papa.com.ua/dytyachi-pisni/6/>
5. <http://soroka-vorona.info/content/view/401/45/lang.ukrainian/>
6. <http://kinder.sumy.ua/forum/index.php?topic=71176.0>
7. <http://kotygoroshko.com.ua/dir/>
8. <http://doshkolenok.kiev.ua/skazki-legendy/447-virshyky-dlya-malyat.html>
9. <http://kazki.org/index.php?limitstart=0>
10. <http://nashakazka.org.ua/>
11. <http://kazka.in/audio>
12. <http://kazkaua.org/>
13. <http://soroka-vorona.info/content/blogcategory/9/27/lang.ukrainian/>
14. <http://kazki.com.ua/audio/>
15. <http://www.skazki.plus-plus.tv/video> (відеоказки - "Казка з татом" ТВ "Плюс плюс")

ДЛЯ НОТАТОК

ДЛЯ НОТАТОК

Навчальне видання

Програма
розвитку дітей
від пренатального періоду до трьох років
“ОБЕРІГ”

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Головний редактор *І. Дворницька*
Редактор *О. Шостак*
Літературний редактор *А. Семенова*
Технічний редактор *А. Трут*
Обкладинка *О. Курила*

Підписано до друку 24.09.2014. Формат 60x84/16. Ум. друк. арк. 9,3

Видавництво “Мандрівець”, вул. Текстильна, 18, м. Тернопіль, 46400.

Тел. (0352) 42-39-62, 43-39-62, тел./факс (0352) 52-43-38.

<http://mandrivets.com>

Свідоцтво суб’єкта видавничої справи ДК № 3650 від 22.12.2009.

ПП “Коло”

вул. Бориславська, 8, м. Дрогобич, 82100

Свідоцтво суб’єкта видавничої справи ДК № 498 від 20.06.2001.

ПРОГРАМА

РОЗВИТКУ ДІТЕЙ
ВІД ПРЕНАТАЛЬНОГО ПЕРІОДУ
ДО ТРЬОХ РОКІВ

ОБЕРІГ

www.mandrivets.com

ISBN 978-966-634-818-3

9 789666 134818 3

